

ХИКОЯТ ВА РИВОЯТЛАР
ОЛАМИ

*D*онолар
сұхбати

ТОШКЕНТ – “O'ZBEKISTON” – 2013

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Ў) - Узб. араб.
Ф-79

87.7 - Энсикл.

Тўпловчи:

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди

31839
N1 1g1

2014/16	Alisher Navoiy
A	nomidagi
1336	O'zbekiston M.K

ISBN 978-9943-01-900-3

© “O'ZBEKISTON” НМИУ, 2013

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ ҲИКМАТИ

Луқмон – Довуд алайҳиссалом даврида яшаган қора танли бир қул эди. Ривоят қилишларича, у 1500 йил умр кўрган.

Бир куни хожаси Луқмонга буғдой экишни буюради. У эса арпа экди.

– Нега буғдой эк десам, арпа экдинг? – деб хожаси унга зуғум қилди.

– Нима, арпа экса, буғдой унмайдими? – ўзини гўлликка солди Луқмон.

— Эсинг жойидами? — уриша кетди хожаси. — Ким арпа экиб, буғдой олибди?

— Бўлмаса сен ҳам ёмонлик қилиб, яхшилик умид қилма! — дейди Лукмон.

ҲАР КИМГА НИЯТИГА ЯРАША

Лукмони ҳакимнинг қўли очикилиги, сўраганга қарз бериб, ёзиб қўймаслигини билган бир киши еб кетиш нияти билан ундан минг танга олтин олди. Йўлда дам олгани ўтириб, пулни қизил рангли бир матога ўраб қўйди. Бир куш уни гўшт хаёл қилиб олиб кочди ва Лукмоннинг уйи устидан учиб ўтаётганида тумшуғидан тушириб юборди. Лукмон ўзи берган олтин-

ларни таниб, олиб қўйди. Ҳалиги одам келиб, яна шу ният билан минг танга олтин олди. Лекин анхордан кечиб ўтаётганида уни сув олиб кетди. Анхор Лукмоннинг уйи ёнидан ўтар эди. Луқмон олтинни таниб, яна олиб қўйди. Ўша одам учинчи марта ҳам қайтармаслик ниятида минг олтин олиб, уни ҳам бир сабаб билан йўқотди. Тўртинчи марта нихоят, савдосотиқ билан шуғулланиш ва фойда кўрса, Лукмонга тўрт минг қилиб қайтариш нияти билан минг олтин сўради. Бу гал фойда кўрди ва Лукмонга тўрт минг олтин олиб келди, лекин Луқмон минг олтинни олиб, қолганини қайтариб берди.

УЧ ВАСИЯТ

Луқмони ҳаким ўлимидан олдин ўғлига уч васият қилди: биринчи - зинҳор хотинингга сириңгни айтма, иккинчиси - бойликка янги етишган нокасдан қарз олма, учинчиси - миршаб билан дўст тугинма.

Отаси вафот этгач, ўғил бу уч васиятни синаб кўрмоқчи бўлди. Бозордан бир қўй олди-да, сўйиб қопга солди. Оғзини маҳкам боғлаб, уйга келтирди. Хотини сўради:

- Бу қопда нима бор?

- Бирорни бехос ўлдириб қўйдим. Изни йўқотиш учун уни қопга солиб олиб келдим. Эрингдан айрилиб қолишни истамасанг, зинҳор битта-яримтага гуллаб қўйма, - деди.

Кейин янги бойиган кишидан
қарз олди.

Миршаб билан дўст тугинди.

Бир куни хотини билан гапи
қочиб, уни тутиб урган эди, етти
маҳаллани бошига кўтарди:

— Войдод, мусулмонлар! Эрим
одам ўлдириб ўрганган, энди мени
ҳам ўлдирмоқчи!

Бу гапни дарҳол ҳокимга етказ-
дилар.

— Кочиб қолмасидан уни қўлга
олинглар, — деб буюрди ҳоким.

Уни ким тутиб келади? — дейиш-
ганида миршаб:

— Мен унинг уйини биламан, —
деди. — Ўзим тутиб келаман.

— Эй дўстим, мени қўйиб юбор —
қочиб кетай, — деб илтимос қилди
у. Лекин миршаб кўнмади.

Воқеадан хабар топган янги бой
ўпкасини қўлтиқлаб келди:

— Қарзингни тўлаб қўй, ўлиб кетсанг, мен пулимга куйиб қоламан.

Бирордан олиб, унинг пулинин
тўлади.

Миршаб уни ҳоким ҳузурига
олиб борди. Ҳоким уни таниб:

— Лукмондай одамнинг ўғлига
шу иш муносибми? — деди.

— Рухсат бер, ўша қопни олиб
келишсин, — илтимос қилди у.

Қопни олиб келиб, ҳокимнинг
кошида очдилар — сўйилган қўй
чиқди.

— Нима гап ўзи? — деди ҳоким. — Тушунтириб берсанг-чи?

У бўлиб ўтган барча воқеаларни
ҳикоя қилиб берди:

— Отам менга уч васият қилган эди. Синаб кўрай деб шу ишларни қилдим. Отамнинг ҳамма гаплари рост чиқди.

ДЎСТЛАРДАН АЗИЗ ДУШМАН

Луқмони ҳакимдан:

— Барча дўстлардан ҳам азиз душман қайси? — деб сўраганларидда, у:

— Нафс, — деб жавоб берган экан.

ОДОБНИ ОДОБСИЗДАН ЎРГАНДИМ

Луқмони ҳакимдан сўрадилар:

— Одобни кимдан ўргандинг?
— Одобсиздан, — жавоб қилди у.

Ие, қанақасига? – ҳайрон бүлишди.

– Одобсизнинг қайси иши кўзимга ёмон кўринди, улардан ўзимни сақладим.

ТИЛ ВА ЮРАК

Луқмони ҳакимни бир киши сошиб олиб, даргоҳида хизмат қилдиради ва ундаги илми ҳикматни гоҳи-гоҳида синааб кўрарди. Бир куни имтиҳон тарзида буюрди:

– Эй Луқмон, менга бир қўйни сўйиб, энг яхши аъзосини олиб келгин.

– Бош устига, – деди Луқмон ва қўйни сўйиб, тили билан юрагини хожасига элтди.

Анча муддат ўтгандан кейин хожа уни яна чакириб, деди:

— Эй Луқмон, бир қўйни сўйгина, менга унинг энг ёмон аъзосини олиб келгин.

Луқмон қўйни сўйиб, яна тили билан юрагини кўтариб келди.

Хожа деди:

— Нега қўйнинг энг яхши аъзосини сўрасам ҳам, энг ёмонини сўрасам ҳам тил ва юракни кўтариб келдинг?

Луқмон деди:

— Эй хожа, агар пок бўлса, ҳеч нарса тил ва юракдан яхши эмас. Агар нопок бўлса, ҳеч нарса улардан ёмонроқ эмас.

ДОНОЛИК ЙЎЛИ

Луқмони ҳакимнинг олдига бир гурух кишилар меҳмон бўлиб келишади. Ундан ҳикматга оид нарса-

лардан сўрашди. Шунда келганлардан бири:

— Эй ҳаким, сен фалон ерда чўпонлик қилган киши эмасмисан? — деб сўраб қолди.

— Ха ўша чўпонман, — деб жавоб берди Луқмон, — ҳозир кўриб турибсанки, ҳакимман.

— Бу даражага қандай эришдинг? — деб сўради у.

Луқмони ҳаким унга:

— Тўғри сўзлашдан, одамларга яхшилик қилишдан, омонатга хиёнат қилмасликдан, ёлғон сўзламасликдан, беҳуда гапирмасликдан, мусибат ва қийинчиликларга мардона чидашдан, ўзини барчадан кам олишдан! — деб жавоб берди.

САБОҚ

Луқмони ҳакимни бир киши ўзининг қочиб кетган қули гумон қилиб, тутиб олибди ва иморат қурдириш учун лойга солибди. Иморат битганда қочоқ қул топилиб, ҳақиқат аён бўлибди. Шунда у киши Луқмондан кечирим сўраган экан, Луқмон унга:

— Авваламбор, мен кечирдим деганим билан бир йиллик эзилганимни ҳеч қачон эсдан чиқара олмайман. Иккинчидан, бу бир йил мен учун бекор кетгани йўқ, менинг ҳам қулим бор эди, унга энг оғир ишларни буюрар эдим. Энди ундай қилмайман, — деган экан.

БОЙ ВА ДОНИШМАНД

Сукрот бир бой билан йўлга чиққан экан. Шу ўртада қароқчилар изғиб юрибди, деган хабарни эши-тиб қолишибди.

Бой:

— Оббо, Худо урди! Улар мени таниб қолса, нима бўлади? — деса,

Сукрот:

— Мени танимай қолса, нима киламан? — дебди.

НОҲАҚ ҲУКМГА ҲАҚ ЖАВОБ

Сукротнинг ўлимга ҳукм этилганини эшитган хотини:

— Сени ноҳақ ўлдиришяпти, — деб йиғлай бошлабди.

— Ўчир, — дебди Сукрот. —
Хали мени ҳақ бўла туриб ўл-
диришларини истабмидинг?!

МАҲРУМИЯТ ВА МУЯССАРИЯТ

Бир киши Сукротга:

— Сен ўзингни дунё неъматла-
ридан маҳрум қилгансан! — деб
қолди. Сукрот ундан:

— Неъмат нима? — деб сўради.

У киши:

— Семиз барра гўшти ейиш,
шароб ичиш, чиройли кийиниш,
гўзаллар билан ишрат қилиш, — деб
жавоб берди.

Сукрот унга шундай деди:

— Бу нарсаларнинг ҳаммасини
тўнғиз, маймун ва дарранда ҳай-
вонларга ўхшашни хоҳлайдиган ки-

шиларга ҳавола қилдим. Бу тоифа одамлар ўз қоринларини ҳайвонлар қорни каби шиширадилар, рух иморати ўрнига, бадан иморатини тиклайдилар.

СУҚРОТНИНГ ЖАВОБИ

Бадавлат кишилардан бири бечоралик билан кун ўтказувчи Сукротни айблади. Сукрот унга:

— Агар мен хохласам, сен каби яшашим мумкин, аммо сен ҳеч қачон мен каби кун кечиролмайсан! — деди.

ФАҚИРЛИК ЛАЗЗАТИ

Бойлардан яна бири Сукротга:

— Сен жуда камбағал ва қурук қўлсан, — деди.

Сукрот эса унга:

— Агар сен факирлик лаззатини билсанг эди, менга ачиниш ўрнига, ўзингга ачинар эдинг! — деб жавоб берди.

ДУНЁ ХАФА БЎЛИШГА АРЗИМАЙДИ

Шогирдлари Сукротдан сўрашибди:

— Нега чехрангизда ҳеч қачон маҳзунлик аломатини кўрмаймиз? Ҳамиша димоғингиз чоғ?

— Чунки менинг йўқотганимда хафа бўладиган нарсам йўқ, — деб жавоб бериоди буюк дошишманд.

Alisher Navoiy

nomidagi

201~~4/16~~

A

2- Донишар сұхбати

1336

O'zbekiston MK

ЛУҚМОННИНГ ҲАЁТТА ҚАЙТИШИ

Луқмони ҳакимдан хафа бўлган подшоҳ уни ўғли билан бирга тириклай бир чукурга кўмиб, устидан экин эктириди. Луқмон чукурга ўзи билан қирқ ботмон¹ майиз олиб кирган эди. Узок йиллар ер остида ўша билан жон сақлади. Тахтга янги подшоҳ чиққанда бир донишманд уни бундан хабардор қилиб:

— Шундай ҳаким бир чукурда хор бўлиб ётса увол, — дейди.

У тенгсиз ҳаким эди, — деди подшоҳ, — шояд бир чорасини қилиб, тирик қолган бўлса.

---

¹ Ботмон — турли даврларда ва турли мамлакатларда турлича (20 кг дан то 172 кг гача) қўлланиб келинган оғирлик ўлчови.

Ўша чуқурни қазиб, Лукмонни топдилар. Лекин унинг эти ва териси шунчалик юпқа тортиб қолган эдики, қўл тегса, сочилиб кетгудай. Ташқарига олиб чиқсак, ўлиб қолмасин деб, чуқур ичидা олиб ўтирдилар. Уч кун деганда юраги урди, яна уч кундан сўнг нафас ола бошлади. Уч кун давомида ҳар куни уч марта оғзига бир думалокдан сариёғ солиб турдилар. Натижада териси жон олиб, кўзини очди. Шундан кейин саройга олиб келдилар. Уч кунда тилга кириб:

— Иккита бокира қиз топиб кelingлар — икки томонимдан қучиб ётсин, — деди.

Шундай қилган эдилар, бир ойда оёққа турди.

Подшо сўради:

— Сенинг тирилишингга қизлар-нинг қучиб ётишидан нима фойда бўлиши мумкин?

— Бунинг сабабини батаф-сил тушунтиришга ҳали қувватим йўқ, — деди Луқмон. — Агар жуда билгинг келса, ёш қизга уйланган бир чол билан кампирга уйланган бир йигитни топиб келтир. Уларни ўлдириб, суюкларини синдир-да, иликларини кўр.

Шундай қилдилар. Кампирга уйланган йигитнинг илиги сувдай суюқ бўлса, ёш қизга уйланган чолнинг илиги тўла ёғ эди. Кампир билан қизнинг фарқини шундан билдилар.

МАРҲУМЛАРНИ ЁД ЭТИНГ

Сукротни¹ қатл этиш учун олиб бораётганларида шогирдлари ииғлаб сўрашди:

— Устоз, васиятингизни айтинг, қаерга дафн этайлик?

Сукрот табассум қилиб деди:

— Қаерга дафн этишларингизнинг фарқи йўқ, факт мени ёд этиб турсаларингиз бас.

ЎЗЛИГИНГНИ ТАНИ

Сукрот йўлдошлари билан саёҳат қилиб юриб, умумюнон диний маркази ҳисобланмиш Дельфа шахрига

---

¹ Суқрот – қадимги юнонистонлик машҳур ҳаким ва файласуф Сократ (милоддан аввалги 469–399).

боради ва у ердаги машхур Дельфа ибодатхонасини зиёрат қилади. Ибодатхонанинг пештоқига “Ўзлигингни тани”, деб ёзиб қўйилган экан. Бу ҳикмат Сукротга жуда қаттиқ таъсир қилади – у кўпдан бери излаётган нарсасини топгандай, кўп жумбокъларни ечишга ёрдам берадиган калитни қўлга киритгандай хурсанд бўлади. Шундан кейин бу ҳикматга қаттиқ амал қилиб, ўзидағи фазилатлар ва нуқсонларни ўзидан излаб яшай бошлади. Шу аснода Сукрот жуда катта аҳамиятга эга бўлган улуф кашфиётлар қилади.

БИЛМАСЛИК УЯТ

Арасту¹ ниҳоятда қариб ва буқчайиб қолганда, ҳаётининг гулзорида хазон мавсуми бошланганда ва ўлим элчиси хавфу хатар солиб турганда мусиқа илмини ўрганишга киришиди. Дўстларидан бири унга:

— Гўру кафан ҳақида ўйлаш лозим бўлган бир пайтда, танбур чертишдан уялмайсанми? — деди.

Ҳаким унга:

— Билмаслик оғир айбдир, ана шундан уялиш керак, — деди.

---

¹ Арасту — буюк юонон файласуфи Аристотель (милоддан аввалги 384–322).

ДОНО ВА НОДОН

Жолинус¹ ҳаким бир кимса до-
нишманд бир зотнинг ёқасидан
тутиб, уни ҳақорат қилаётганини
кўриб, шундай деди:

— Агар бу одам чиндан ҳам доно
бўлганида унинг бир нодон билан
иши шу даражага бормас эди.

ШЕЪР – ГЎЗАЛ “ЁЛГОН”

Анушервони одил² шоирларни
хузурига чақириб айтибди:

— Бу не бетавфиқликки, сиз
шоирлар мендек одил шоҳ давро-

---

¹ Жолинус – қадимги Рим ҳакими ва та-
биатшуноси Гален (тажминан 129–201).

² Анушервон (*Нўширавон*) – одиллиги
билин ном чиқарган сосонийлар сулоласидан
бўлган Эрон шоҳи. Шарқ халқлари орасида
адолат тимсоли ҳисобланган.

нида ёлғон шеърлар ёзасизлар? Ҳеч замонда ошиқнинг оху фифони сахрога ўт қўядими? Киз боланинг киприги ўқ бўлиб, ошиқ йигитнинг кўкрагига санчилармиш. Бу гапга ким ишонади? Хуллас, шу бугундан бошлаб ким ёлғон шеър ёзса, боши дорда, мулки талонда.

Шу фармондан кейин узок вакт ҳеч ким шеър ёзмай қўйибди. Нихоят, бир шоир шеър ёзди:

*Тонг отса, юлдузлар сўнар осмонда,
Хўрозлар қичқирап Мозандаронда.
Ҳалабда кечқурун қуёш ботади,
Кечаси одамлар ухлаб ётади.*

Анушервони одил ҳеч бир ёлғони йўқ, бошидан-охиригача ҳақиқат бўлган ушбу шеърни ўқиб, елкаси-

ни қисди, бошини қашлади ва яна фармон берди:

— Шоирлар ўша ўзининг ёлғонини ёзаверсин!

ТАКРОРДА ГАП КҮП

Айтишларига қараганда, Аристотелнинг “Жон ҳақида” асарининг Абу Наср Форобий мутолаа қилган нусхаси топилган. Ана шу китобда Форобий ўз кўли билан “Мен шу китобни юз марта ўқидим” деб ёзиб қўйган экан. Бу олим тўғрисида нақл қилганларнинг гапига қараганда, Абу Наср Аратунинг “Физика” асарини қирқ марта ўқидим-у лекин уни қайта ўқишим керак дер экан.

АРАСТУНИНГ ЭНГ КАТТА ШОГИРДИ

Бир гал Форобийдан:

— Фалсафа соҳасида ким ўт-
кир — Сизми ё Арастуми? — деб
сўрашибди.

Шунда Абу Наср савол берганга
жавобан:

— Агар мен у кишининг қўлида
таълим олишга мұяссар бўлганимда,
унинг энг катта шогирдларидан
бири бўлган бўлар эдим, — дебди.

ҲАР СОҲАДА БЕНАЗИР

Амир Сайфуддавла ибн Ҳамдон¹
Абу Наср билан яхши муносабатда
бўлган экан.

---

¹ Амир Сайфуддавла — Ҳалаб амири (916–964).

Абу Наср Дамашққа келгач,
Сайфуддавланинг хузурига киради. Амир, одатига кўра, тевара-
гига олиму фозилларни тўплаб,
сухбатлашиб ўтирган экан. Абу
Наср амир даргоҳига кириб келга-
нида у ўзининг туркона кийимида
бўлади, одати бўйича у доим шу
кийимда юрар эди. У аста ичкарига
кириб келади-да, амирга юзланиб
тишпа-тик туриб қолади. Шунда
амир унга қараб:

— Ўтири! — дейди.

Абу Наср:

— Қайси жойга — ўз даражамга
қарабми ё сен айтган жойгами? —
дейди.

— Ўз даражангга қараб ўтири, —
дейди Сайфуддавла.

У дадил юриб, тўрга равона бўлади – тўғри Сайфуддавла ўтирган курси олдига келиб тўхтайди. Ҳатто амирни ўтирган жойидан сал нарига суриб ҳам юборади

Одатда, Сайфуддавланинг ҳузурида мамлуклар – хизматкорлари ҳозиру нозир бўлгувчи эди. Амир бўлса, кўпчилик одамлар олдида гапириб бўлмайдиган бекитиқча гапларини ўзи ва ўша хизматкорлари биладиган махсус тилда гаплашарди. Бу тилни улардан бошқа хеч ким билмас эди. Шунда амир ўша тилда ўз одамларига қараб:

– Қандай беодоб чол экан! Ҳай, майли, мен ундан баъзи нарсаларни сўрайман, агар тўғри жавоб

беролмаса, боплаб адабини бериб
құясизлар, – дейди.

Амир шундай дейиши билан Абу
Наср үша тилда унга қараб:

– Эй амир, бир оз сабр қил, чун-
ки ҳар бир ишнинг оқибатига қараб
хукм чиқарилади, – дейди.

Абу Насрнинг бу гапидан Сай-
фуддавла дахшатта тушади. Кейин
унга:

– Бу тилни биласанми? – дейди.

Абу Наср унга жавобан:

– Ҳа, – дейди, – мен етмишдан
ортиқ тилни биламан.

Абу Наср шу гапни айтиши би-
лан амир унга бошқача қарай бош-
лади ва ҳозир бўлган олимлар би-
лан ҳар хил фанлардан гаплашиб
кетди. Шунда Абу Насрнинг ҳар

жиҳатдан устунлиги аён бўлди, бора-бора йиғилганларнинг кўпчилиги сухбатни тўхтатиб, жим қоладилар, факат Абу Насргина сухбатни давом эттирас эди. Унинг оғзидан чиқсан ҳар бир гапни мажлис ахли ёзиб олар эдилар. Охири Сайфуддавла олимларни жўнатиб юбориб, Абу Наср билан ёлғиз қолади. Амир ўз сухбатдошига қараб:

— Бирор нарса ейишга қалайсан? — дейди.

Абу Наср унга:

— Ҳеч нарса емайман, — дейди.

— Бирор нарса ичишга-чи? — дейди амир.

— Йўқ, — дейди Абу Наср.

— Бўлмаса, бирор куй эшишишга рағбатинг борми? — дейди амир.

— Ҳа, бор, — дейди Абу Наср.

Сайфуддавла машшоқларни ча-
кириради.

Машшоқлар қайси куйни чалса,
Абу Наср сен фалон жойда фалон
хатога йўл қўйдинг, деб унинг кам-
чилигини кўрсатиб турарди. Буни
кўриб, Сайфуддавла Абу Насрдан:

— Бу санъатдан ҳам хабаринг
борми, дейман, — деб сўрайди.

— Ҳа, — дейди Абу Наср. У шун-
дай деди-ю, белидаги тўрвасини
очиб, ундан бир неча чўпни олиб,
уларни бир-бирига улади, сўнг ча-
либ машқ қила бошлаган эди, дав-
рада ўтирганлар ўзларини тутол-
май кула бошлашди. Кейин олим
ўша чўпларни бошқача қилиб би-
риктириб чалган эди, йиғилганлар

пик-пик йиғлашга тушишди. Олим чўпларни бошқача тартибга солиб чалган эди, амирдан тортиб дарво-забонгача ҳамма донг қотиб ухлаб қолди.

САБАБ

Абу Насрнинг ҳикмат фалса-фасини ўқишига бир киши сабаб бўлган экан. Ўша киши унга Арас-тунинг бир неча китобини “Шу ерда тура турсин, кейин олиб кетаман”, деб қўйиб кетгани сабаб бўлган, дейишади. Иттифоқо, китобларга кўзи тушиб, улар Абу Насрнинг кўнглига маъқул бўлиб қолади ва ўқишига киришади, натижада етук файласуфга айланади.

ИЗЛАГАН ИМКОН ТОПАДИ

Форобий жуда камбағал бўлиб, қоғоз сотиб олишга ҳам баъзан имконияти бўлмас экан. Ўрмонга чиққан кезларида хаёлига келган нарсаларни дараҳт япроғига ёзиб қўяр, қоғоз топганида кўчириб олар экан.

ИМКОНИЯТ ВА МЕЪЁР

Носир Хисрав¹ “Сафарнома” асарида ёзади:

Тош девор билан ўраб олинган
Муарритуннуъмон деган шаҳарда

---

¹ Носир Хисрав – машҳур форс-тожик шоири ва мутафаккири (1004–1088).

Абул Аъло Маарий¹ исмли кўр одам бўлиб, у шаҳар ҳокими эди. У беҳисоб бойлик соҳиби бўлиб, жуда кўп кул ва хизматкорлари бор эмиш. Аммо ўзи зоҳидона² ҳаёт кечирар, оддий ва арzon лиbosлар кийиб, уйидан чиқмай хонанишинлик қилар экан. Тирикчилик учун ҳар куни ўзига ярим ман³ арпа нон беришларини тайинлаган ва шундан бошқа нарса емас экан.

Бир киши ундан сўрабди:

— Худойи таборак ва таоло ҳисобсиз олий неъматларни сенга

---

¹ Абул Аъло Маарий – машҳур араб шоири ва мутафаккири.

² Зоҳидона – дарвешона, тақводорларча.

³ Ман – 898,56 граммга teng оғирлик ўлчови. Жойига қараб турли кийматда бўлган.

ато этмиш. Нега ундан бошқаларга бергансан-у, ўзинг фойдаланмайсан?

— Истемол қила олганим қадар неъматларгина меникидир, — деб жавоб берибди у.

СЎНГИ ТИЛАК

Абу Бакр ал-Хоразмий¹ ўлим тўшагида эди. Ундан:

— Кўнглинг нимани хоҳлайди, иштаҳанг нимани тусамоқда? — деб сўрадилар.

— Китоб юзига бир қарасам, — деди у.

---

¹ Абу Бакр ал-Хоразмий — хоразмлик машхур шоир ва олим. Унинг илмий-адабий фикрларини ўз ичига олган “Рисолалар” асари машхур.

ЮРТ СОФИНЧИ

Хурросон сафарида Бухоро амири Наср ибн Аҳмадга Марв об-ҳавоси ниҳоятда хуш келиб, шу ерда узок қолиб кетади. Вазиру аъёнлар юртни соғиниб, бетоқат бўла бошлайдилар. Лекин ҳеч ким юрак ютиб, бу ҳақда ҳукмдорга оғиз оча олмайди. Рудакийни совға-салом билан сийлаб, Амирни Бухорога қайтишга кўндиришни сўрайдилар. Шунда шоир Наср ибн Аҳмад ҳузурига кириб, мана бу фазални куйга солиб куйлади:

*Бўи жўи Мўлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омўю дурушти роҳи ў,
Зери поям парниён ояд ҳаме.*

*Оби Жайҳун аз нишоти рӯи дўст
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зи,
Мир зи ту шодмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сўи осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бўстон,
Сарв сўи бўстон ояд ҳаме¹.*

Мазмуни: “Мўлиён ариғи суви-нинг бўйи келмоқда, унга қўшилиб меҳрибон ёр ёди келмоқда. Аму куми ўзининг барча дағалликларига қарамай, оёғимга худди ипакдай майин ёқиб тушмоқда. Жайҳун суви (ҳар қанча қайнаб-тошмасин), дўст ёди хурсандлиги туфайли отимнинг белидан келмоқда. Эй Бухоро, шод

---

¹ Шоирони аҳди сомониён. Душанбе, 1999, С.19.

бўл-у, таъзимга чиқ, Амир сен томонга шодмон келмоқда. Бухоро осмон бўлса, Амир ундаги ой – ой ўз осмонига келмоқда. Бухоро бўстон бўлса, Амир бир сарв – сарв бўстон сари келмоқда”.

Бухоро соғинчи, ватан туйғуси, интизорлик кечинмалари чукур ифодаланган бу қўшиқни эшитган Амирнинг қалбида юрт соғинчи шунчалик кўпириб-тошганки, ҳатто кийинишни ҳам унутиб, чодирдан югуриб чиқиб, отга минганча “Қайдасан, Бухоро?” деб йўлга тушган экан. Аъёну надимлари яrim йўлда зўрға унга етиб, кийимларини кийдиришган.

СУЛТОН МАҲМУД ВА БЕРУНИЙ

Бир куни Султон Маҳмуд¹ Фазнада – Мингчинор боғидаги қасрнинг болохонасида вазирлар, олимлар, шоирлар билан ўтириб, бирдан Абу Райҳон Берунийга назари тушибди ва уни имтиҳон қилмоқчи бўлибди.

– Қани, айт-чи, мунажжим, – дебди у Абу Райҳонга мурожаат қилиб, – мен шу болохона тўрт эшигининг қайси бири орқали ташқарига чиқишим мумкин? Фикрингни қоғозга ёз ва шу ердагилардан биронтасига, ҳатто ўзимга ҳам кўрсатмай, мен ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб қўй!

---

¹ Султон Маҳмуд – фазнавийлар давлати хукмдори Маҳмуд Фазнавий (967–1030).

Абу Райхон устурлобни қўлига олди, бўр ва тахтача келтиришларини буюрди. Сўнг офтобнинг баландлигини ўлчади, жадвал тузди, бир оз ўйланиб туриб бир парча қоғозга алланималарни ёзди ва уни тўрт буклаб султон айтган жойга яширди.

— Топдингми? — деб сўради Султон.

— Топдим, — деди Абу Райхон Беруний қўл қовуштириб.

Султон қоғозга тегмади, усталирни чакиртириб, болохонанинг кунчиқар тарафидаги девордан эшик очишларини буюрди. Сўнг ўша эшикдан ташқарига чикди, ҳаял ўтмай қайтиб кирди ва ўрнига ўтирганидан кейин кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди.

Унда “Тўрт эшикниң биронтаси-дан ҳам ташқарига чиқмайдилар, балки кунчиқар тарафдаги девордан янги эшик очтириб, ўшандан чиқадилар”, деган сўзлар ёзилган экан. Султон жиғибийрон бўлиб, мулозимини чақиртирди-да:

– Абу Райхонни қаср томига олиб чиқиб, ерга улоқтиринглар! – деб амр қилди.

Буйруқ бажо этилди, лекин Беруний шу воқеадан сал илгари султоннинг кўрсатмаси билан тортиб қўйилган соябон устига тушди. Шунинг учун ҳам бирон ери лат емади. Султоннинг амри билан уни яна болохонага олиб чиқдилар.

Султон унга муғамбirona боқиб деди:

– Эй Абу Райхон! Буни ҳам олдиндан билганмидинг?

– Ҳа, билган эдим, султоним, – деб жавоб қилди Абу Райхон.

– Буни нима билан исботлайсан? – Султон унга ўқдай тикилди.

Абу Райхон хизматкорини чакиртириди. У хожасининг дафтарини келтириб берди. Олим унинг орасидан бир варакни йиртиб олиб, Султонга тутди. Султон қоғозни ўқиб кўриб ҳайрон бўлди, бошини қуи солиб, сукутга кетди. Ўша варакда: “Мени фалон куни, фалон жойда баландликдан ерга улоктириб юборадилар, лекин бирон ерим лат емай, соғу саломат қоламан”, деган гаплар ёзилган экан.

АЛ-КИНДИЙ ВА ШАЙХУЛИСЛОМ

Бир куни халифа Маъмун вазирлар, надимлар, шайхлар, олимлар ва шоирларни ҳузурига чақиритирди. Шунда мунажжим Яъкуб ибн Исҳоқ ал-Киндий шайхулисломдан юқорироқقا чиқиб ўлтириди. Бунга шайхулисломнинг ғаши келди ва унга қараб:

— Аслинг файридин бўла туриб, нега мусулмонлар имоми бўлган мендек зотдан юқорига ўлтиришга жазм қилдинг? — деди.

Ал-Киндий жавоб қилди:

— Мен-ку, сен билган нарсаларнинг барчасини биламан, сен эса мен билган нарсалардан кўшини билмайсан.

Ҳақиқатан ҳам, шайхулислом уни факат бир мунажжим сифатида биларди, холос. Ал-Киндийнинг кўп илмларини билишидан хабарсиз эди. Шайхулислом олимни шу ернинг ўзида ер билан баробар қилиб ташламоқчи бўлди ва у билан шарт боғлади.

— Ҳозир мен бир парча қофозга бирон нарса ёзаман, топсанг сени тан оламан, — деди у олимга.

Шартга кўра, агар ал-Киндий унинг қофозга нима ёзганини топгудай бўлса, унда шайхулислом зарчопонини ва салласини унга ечиб берадиган бўлди, тополмаса шайхулисломга бир минг динор туродиган от сотиб олиб берадиган бўлди. Шайхулисломга қофоз ва қалам келтирдилар ва у қофозга

бир нималарни ёзди-да, икки буқлаб, халифа ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб қўйди. Ал-Киндий бўлса, ўз навбатида, устурлобни¹ қўлига олди. Куёшнинг баландлигини ўлчади, юлдузларнинг ҳолатини аниклади, уларнинг ўн икки бурж билан кесишган ерини белгилади, жадвал тузди. Бир оз фикрмuloхаза қилиб, сўнг халифага мурожаат қилди:

— Эй мусулмонлар амири! Шайхулислом жаноблари битган қоғозга “Аввалда нихол бўлиб, оқибати хайвонга айланади”, деган гапга ўхшаган бир нарса ёзилган, — деди.

Халифа тўшакча қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда “Мусонинг

---

¹ Устурлоб – юлдузлар харакатини кузатадиган асбоб, телескоп.

асоси” деган иккита сўз ёзилган экан.

Халифа ҳам, шайхулислом ҳам ал-Киндийнинг ақлу заковатига қойил қолишиди. Шайхулислом шу ернинг ўзида ал-Киндийга зар чопони билан салласини ечиб берди.

КЎРНАМАК

Замоннинг машхур қонуншуносларидан бири Умар Хайёмдан илм ўрганишига қарамай, одамлар орасида уни ёмонлаб юрар экан. Хайём риёкор фақихнинг¹ адабини бериб қўйишга қарор қилибди. Кунларнинг бирида унинг келар вақтини

---

¹ *Фақиҳ* – шариат ҳукмларини мукаммал билган, *фиқҳ* – мусулмон ҳуқуки билан шуғулланувчи киши.

мўлжаллаб, ноғорачи ва карнай-чиларни йифиб, томга чиқариб қўйибди. Фақих кириб келиши билан ноғорачи, карнайчилар оламни бошга кўтариб ноғора қоқиб, карнай чала бошлабдилар. Буни эши-тиб, халқ тўпланибди. Шунда Хай-ём тўпланганларга қараб:

— Эй Нишопур халқи! Мана бу киши сизнинг олимингиз! У ҳар ҳафта шу пайтда келиб, мендан сабоқ олади. Аммо сизларнинг ораларингизда менинг тўғримда нималар деб юришини ўзингиз яхши биласиз. Агар мен, ҳақиқатан ҳам, бу айтгандек бўлсам, нега мендан сабоқ олади, бўлмаса нега ўз устодини ҳақорат қиласиз?!

Шундай қилиб, фақих халқ олдида шармандаю шармисор бўлибди.

УМАР ХАЙЁМ БАШОРАТИ

Низомий Арузий Самарқандий¹ қуидаги ҳикоя қиласи:

Балх шаҳрида бир зиёфатда
хужжат ул-ҳақ Умар Хайёмнинг
шундай деганини эшилдим:

— Менинг қабрим шамол ҳар
баҳорда устимга гуллар сочиб тураси-
диган жойда бўлади!

Ўшанда менга унинг сўзлари бир
оз ғалати туюлган эди, аммо шун-
дай улуғ одам беҳуда гапирмасли-
гини ҳам билардим.

1135 йили йўлим Нишопурга
тушганида Хайёмнинг менда устод-
лик ҳаки борлиги учун бир жума
куни Ҳийра қабристонига — унинг
зиёратига бордим. Қабристонни

---

¹ Низомий Арузий Самарқандий — маш-
хур форс-тожик шоири ва адаби (XII аср).
4—Донолар сұхбати

ўраб турган боғ деворидан нок ва ўрик дарахтлари бош чиқариб, қабр устини гулга кўмган эди. Шунда Балх шаҳрида ундан эшигган сўзларим ёдга тушиб, йиғлаб юбордим. Ҳақиқатан ҳам, дунёниг бирор ерида унинг учун бундан муносиброқ жой топилмас эди.

ЖОЙИНГНИ БИЛИБ ЎТИР

Хоразмшоҳ Отсиз даврида яшаган зукко ва доно шоир Рашидиддин Ватвот¹ ҳар доим йифин, базм-

---

¹ Ватвот – машҳур шоир ва адабиётшунос (1087–1177). “Ҳадойик ус-сехр фи дақойик аш-шевър” (“Шеърий нозикликлардан сехр боғлари”) номли адабиётшуносликка оид асари машҳур. Ватвот – кўршапалак, учар сичқон деган маънони билдиради. Бу адабининг жуссаси кичиклигига ишора.

ларда шоҳ ёнида ўлтирас эди. Бир куни у кечроқ келиб қолибди. Ҳеч ким юқоридан ўз жойини бермабди. У қуирокда ўлтириб қолибди. Бу ҳол унга қаттиқ таъсир этиб, бадиҳа шеър айтибди. Шеърининг мазмуни шундай экан:

— Эй подшо, мен сенинг базмажлисингнинг нималигини энди тушундим: у бир денгиз, денгизда эса дуру жавохир қуида, хас-хашак юқорида бўлади.

Мажлиси денгизга ташбех этилганидан аввалига қувонган шоҳ сўз оқибатини ўйлаб қараса, ўзи ҳам юқорида қалқиб юрган хас-хашакка қўшилиб қолибди.

Жахл билан шоир Ватвотни саройдан қувиб юборибди. Қувфинда юрган Ватвотга дўстларидан бири:

— Юкорини талашмокқа хожат йўқ эди-ку, — дебди.

— Мен ўзимнинг эмас, истеъодимнинг хўрлангани учун чидай олмадим, — деб жавоб берибди Ватвот.

— Сенинг истеъодинг шуъласи пастдан янада ёркинроқ барқ уриб турган эди. Шам ҳам қоронги тунда равшанроқ кўринади-ку.

— Мен шам бўлишни эмас, кечакундуз порлок қуёш бўлишни истайман, — дебди Ватвот унга.

БЎЙИ КАЛТАЮ ТИЛИ УЗУН

Рашидиддин Ватвот хоксор, кичик жуссалик, ҳозиржавоб одам эди. Ватвот деб аталишига сабаб шу исмли мўъжаз бир қушга ўхшатилишидир.

Кунлардан бир куни хоразмлик олимлар хоразмшох Отсизнинг мажлисларидан бирида мунозара ва баҳс қиласи эдилар. Рашидиддин Ватвот ҳам ўша мажлисда хозир бўлиб, мунозара, баҳс ва хозиржавоблик намуналарини кўрсатарди. Хоразмшох кўрдики, шу қадар кичик жуссали бир одам беҳад ва беандоза баҳс юритаётиди. Рашидиддин Ватвот олдидаги хонтахта устига бир давот қўйилган эди. Хоразмшох зарофат юзасидан деди:

— Давотни олиб қўйинглар-чи, қани кўрайлик: унинг орқасида туриб гапираётган ким экан ўзи?

Рашидиддин Ватвот писандани англаб, давотни олиб қўйди, сўнг ўрнидан туриб жавоб қилди:

— Инсон жуссаси билан эмас, балки дили ҳамда тили билан инсондир...

ВАТВОТ ВА СОБИР

Рашидиддин Ватвот билан Адиб Собир Термизий жуда қалин дўст бўлган ва ораларида кўп ҳазил-мутойибалар бўлиб турган.

Адиб Собир Султон Санжар¹ замонида кенг шухрат таратган забардаст шоир, катта олим ва фозил кишидир. Адиб Собирни машхур шоир Авҳадиддин Анварий шеъриятда тан олган бўлса, Амир Хоқоний Ширвоний унга катта ихлос билан

---

¹ Султон Санжар — 1118–1157 йилларда хукмронлик қилган салжуқийлар сулоласига мансуб ҳукмдор.

қараб, Рашидиддин Ватвотни адиб сифатида писанд қилмасди.

Бир куни қалин қор ёғиб, изирин бўлиб турган пайтда, Рашидиддин Ватвот уйида ўтириб зерикади-да, улфати Адаб Собирникига томон йўл олади. Бориб эшикни қоқса, бир канизак чиқиб, хожам уйда йўқлар, дейди. Шунда Рашидиддин бадиҳа тарзида дейди:

*Он кас, ки бурун равад дар ин рўз
Фарзантар аз ў каси дигар нест.*

Яъни:

*Шундай кунда ҳам ким уйда турмаса,
Рости, ўтакетган зангар кишидир.*

Буни адиб эшитиб қолади-ю, боллохона дарчасидан бошини чиқариб, дейди:

*Ман худ ба ҳамсаройи хешам,
Пайдост, ки дар буруни дар кист?*

Яъни:

*Мен-ку, мана, ўз уйимдаман,
Аммо ташқарида турган ким ўзи?*

ИЛОХИЙ МАРҲАМАТ

Мўътабар зотлардан бирининг тушига Муҳаммад алайҳиссалом кириб, Саъдий¹ билан баҳслашгани учун унга танбеҳ берган. Уни тан олмайдиган бир улуғ киши кечаси туш кўрса, осмон эшиклари очилиб, кўлида нур табақлари билан фаришталар чиқиб келишади. Унинг: “Бу не нурдир?” – деган сўроғига:

---

¹ Саъдий – машҳур форс-тожик шоири Муслихиддин Саъдий Шерозий (1203–1292).

“Бир байти Оллоҳ таолога қабул тушган Шайх Саъдий учундир!” – деб жавоб беришади. Мана, ўша байт:

*Барги дарахтони сабз дар
назари ҳушъёр,
Хар варақи дафтарест
маърифати Кирдигор.*

Мазмуни: “Ҳушъёр киши наздида яшил дарахтларнинг ҳар бир япроғи Яратувчи маърифати дафтарининг бир варағидир”.

ОЛТИНГА ТЕНГ БАЙТ

Саъдий Шерозий Суриядада яшаган чоғида мамлакат подшоҳининг одил ва доно, иши сермаъно, ҳар бир сўзи бурро вазири бор экан. Вазир анча ёшга кириб кексайиб

қолибди, давлат ишларидан ҳам жуда толибди ва ўзи тарбиялаб етиштирган шогирдларидан бирини ўз ўрнига қўйибди. Ўзи эса гўшанишинликни ихтиёр этибди. Аммо унинг ўрнига бўлган вазирнинг, акли сафир, фаросати яғир чиқибди. Ишларида хом-хаталалик содир бўла бошлабди, атрофидаги одил ва оқил кишилар кўзини ёшлибди. Ўзбилармонлик билан ҳеч кимга қулоқ солмас, ҳеч кимсани, ҳатто ўз устозини ҳам назарписанд қилмас, баъзан эса унга сўз наштарини санчишдан тоймас экан.

Собиқ вазир “фалак ўйини”нинг биринчи зарбасигаёқ дош беролмай оҳ чекиб ўтирганида Саъдий унинг ҳузурига кириб қолибди, воқеадан хабар топиб, шундай дебди:

*Арzon тош синдирса зар
косани гар,
Тош нархи ошмайди,
пастга тушмас зар.*

Собиқ вазир гап тагига етиб,
чукур хўрсинибди.

УСТОЗ ОТАДЕК УЛУФ

Саъдий замонида бир бойвачча мантиқ илмидан сабоқ олиш учун бир олимга шогирд тушибди. Бир неча йил ўқиш-ўрганишдан сўнг мустакил иш юритиш учун фотиха олиш ниятида дастурхон тузаб, устози билан бир неча кишини чорлабди. Мехмонлар орасида Шайх Саъдий ҳам ҳозир экан. Бойвачча ҳеч кимга сўз бермай ўз отаси ва устозини бир мавқега қўйиб:

— Менинг икки отам бор, мана шу икки отам мени шу даражага етказишиди, бири түқсан отам, иккинчиси устозим фалончи, — деб маҳмадоналик қиласкерган экан, Шайх Саъдий ўзига хос ҳазилкашлик билан дебди:

— Устозни “отам, отам” деган билан иш битмайди — бу гүё онангни устозга беникох бергандек бўлади. Аслида, устозим отамдек улуғ, деб айтгин. Зеро, отанг сени осмондан ерга олиб тушган бўлса, устоз сени қаро тупроқдан осмон авжига кўтаради.

УЗОҚ ҲАЁТ СИРИ

Шайх Саъдий юз йилдан ортиқ умр кўрган.

Бунинг сирини сўраганларида у:

— Мен қўлимдан келганича но-
донлар сухбатидан қочишга, жо-
хиллардан узоқлашиш йўлини
очишга интилдим, — деган экан.

ЯХШИЛИКНИНГ ЁМОНЛИГИ

Саъдий Шерозий “Гулистон” ки-
тобида ҳикоя қиласи:

— Дамашқдаги дўстларимнинг
сухбати жонимга тегиб, шаҳардан
бош олиб, Куддуси шариф биёбо-
нига жўнадим-да, ҳайвонлар билан
улфатлашиб, то фаранглар¹
қўлига асир тушгунимча ўша ерда
яшадим. Мени яҳудийлар билан

---

¹ *Фаранг* – бу ерда: европалик; умуман,
ғайридин маъносида.

бирга қўшиб, Тароблис хандақини қазишга олиб бориб ишлатдилар. Ҳалаблик сардорлардан бири мен билан ошна эди, ёнимиздан ўта туриб, мени таниб қолди-да, хитоб килди:

— Ие, бу қандай ҳол?

Мен унга:

— Кўриб турибсан-ку? — дедим.

Ахволимга ачиниб, ўн динор¹ тўлаб, асирикдан халос этди ва ўзи билан Ҳалабга олиб кетди. У ерда юз динорлик қалин пули билан қизини менга никоҳлаб берди. Орадан сал вакт ўтгач билсам, қизи бадфеъл, шаллақи ва ўжар экан, тилини заҳар қилиб, жонимдан безор эта бошлади.

---

¹ Динор — олтин танга.

Охири бир кун юзимга тик бо-
киб, таъна-маломатлар билан деди:

— Сен отам ўн динор баробари-
га фаранглардан халос этган одам
эмасмисан?

Мен жавоб бердим:

— Ҳа, отанг ўн динор баробарига
фаранглардан озод этиб, юз динор
эвазига сенинг чангалингга топшир-
ган одам мен бўламан!

ХИЗР НАЗАР ҚИЛГАН ШОИР

Саъдий Шерозийга Хизр назар
қилган, дейишади. Машхур тариқат
пири Низомиддин Авлиёга қўл бе-
риб, унинг раҳбарлигида риёзат
bosқичларини босиб ўтаётган Амир

Хусрав Дехлавий бир кеча тушида
Хизр алайхиссаломни кўриб, ундан
ўз оғзига муборак тупугини солиб
кўйишини ўтинади. Лекин Хизр
айтадики: “Бу давлат сендан аввал
Саъдийга мұяссар бўлди!”.

САБИЛ ҚОЛГАН ҲИКМАТ

Шоир Саълабий¹ халифа Мансур
пойтахтининг шоирларидан экан.
Унинг ҳақида шундок бир воқеани
нақл қилишади:

Бир куни шоир Саълабий кат-
та инъом умидида бир қасида ёзиб,
халифа ҳузурига олиб боради ва
унга ўқиб беради. Қасида халифага
жуда маъқул тушади ва шоирдан:

---

¹ Саълабий – машхур араб шоири ва
олими (875–976).

— Қани, айт-чи, бу қасиданг учун сенга уч юз динор олтин берайми ё ҳар бири юз динор олтинга арзийдиган учта ҳикматли сўз ўргатайми? — деб сўрайди. Шоир хушомадгўйлик қилиш ниятида халифага:

— Сарф бўлиб кетадиган неъматдан кўра боқий қоладиган ҳикматли сўз афзалроқ, — дейди.

— Биринчи ҳикматли сўзим шуки, — дейди халифа, — тўнинг эскирса, янги этик кийма, кўзга хунук кўринади.

— Ох, эсиз юз динор, — дейди шоир.

Халифа мийифида кулиб:

— Иккинчи ҳикматли сўзим шуки, соқолингга мой сурганинг-

да эхтиёт бўл, иягингга тегмасин,
бўлмаса ёқанг кир бўлади.

— Ҳай аттанг, икки юз динор
қўлдан кетди, — дейди шоир.

Халифа жилмайиб:

— Учинчи ҳикматли сўзим шу-
ки... — деганида шоир бор товуши
билан фарёд чекади:

— Худо ҳаққи, учинчи ҳикмат-
ли сўзни сақлаб қўйиб, қолган юз
динорни менга бера қолинг, бу
ҳикматли сўздан кўра ўша менга
кўпроқ зарур.

ОНА ДУОСИ

Хўжа Хофизнинг¹ отаси ёш
ўлиб, оила танг аҳволга тушиб

---

¹ Хўжа Хофиз – машхур форс-тожик шоири Хофиз Шерозий (1326–1389).

қолади. Улар оилада уч ўғил бўлиб, икки акаси кун кўриш учун бошқа шаҳарга иш қидириб кетадилар. Онаси билан қолган кичкинтой Мухаммад бир новвойга шогирд тушиб, ярим тундан то тонгга қадар нон учун хамиртуруш тайёрлар, минг мاشаққат билан топган пулени учга тақсимлаб, бир қисмини онаси билан ўзининг тирикчилигига ишлатар, иккинчи қисмини таҳсил олишга сарфлар, учинчи қисмини бева-бечораларга хайру эҳсон қилар эди.

Оналарини ташлаб кетган акаларининг номи тарихдан ўчиб кетди, Мухаммад эса улуғ шоир бўлиб етишиб, оламни забт этди.

АВЛИЁ МАДАДИ

Хофиз яшаган даврда Шероз Эроннинг илмий-маданий марказларидан бири эди. Саройдаги расмий-адабий мухитдан ташқари, шаҳар хунармандларининг қиссаҳонлик ва шеърхонлик давралари ҳам машҳур эди – Хофизни тарбиялаган ва элга танитган ана шу давралар бўлди. Бўлажак шоир бу давраларда иштирок этар ва баъзан ўз ижодидан намуналар ўқир эди. Лекин унинг шеърий машқлари ҳали хомлиги ва қиёмига етмаганлигидан кўпинча танқидга учрас, шинавандаларнинг ҳазил-мазахларига сабаб бўлар эди. Уни баъзан эрмак қилиш учун бундай давраларга атай чақирғанлар. Бу таҳқирлардан безган Муҳаммад

бир куни машхур шайх ва шоир
Бобо Кўхий қабрини зиёрат қилиб,
ўзининг шўр бахтидан ўксиб-ўксиб
йиғлаганича мозор бошида ухлаб
қолади. Тушига бир нуроний зот
кириб:

— Йўлга туш, сенга илм эшиги
очилди, — дейди.

Хофиз кўзини очар экан, тилида
қуйидаги матлали ғазал айланади:

*Дўш вақти сахар аз гусса
нажотам доданд,
В-андар он зулмати шаб
оби ҳаётам доданд.*

Мазмуни: “Кеча сахар палласи-
да мени қайғудан халос айладилар
ва у зулмат тунида менга оби ҳаёт
тутқаздилар”.

Авлиё зиёратидан қайтар экан, йўлда яна шинавандалар йўлиқадилар ва бирор-бир янги шеър ўқиб беришини сўрайдилар. Шоир ушбу ғазалини ўқир экан, ҳамма хайратдан ёқа ушлайди. Унга ишонмай, имтиҳон қилиб кўрадилар. Лекин энди у барча синовлардан муваффақиятли ўтади. Шу-шу Хўжа Ҳофиз номи билан машхур бўлади.

ҲОФИЗ ФОЛИ

Ҳофиз вафот этганида руҳонийлар унинг жасадини мусулмонлар қабристонига қўмишга қўймайдилар. Шунда шоир девонини олиб, фол очганларида айни вазиятга мос келадиган қўйидаги байт чиққан:

*Қадам дарег мадор аз
жанозаи Ҳофиз,
Ки гарчи гарқи гуноҳ аст,
меравад ба биҳишт.*

Мазмуни: “Ҳофизнинг жанозасидан оёқ тортма, чунки у ҳарчанд гуноҳга ботган бўлмасин, жаннатга тушади”.

Ҳофиз ўзи севган Мусалло боғига дағн этилган ва унинг шарофати билан кейинчалик бу боғ Ҳофизия номини олиб, жаҳон илму адаб аҳлининг зиёратгоҳига айланган. Ҳозирги кунда бу ерда кеча-кундуз шоир муҳлисларининг оқими тинмайди.

ҚУРЬОН ДАВЛАТИ

Хофиз ижоди Куръони карим ва Ҳадиси шариф отлиғ икки буюк чашмадан сув ичади. Тасаввуф ада-биётининг йирик намояндаси Қосим Анвор Куръони карим оятлари мъноларига лиммолимлиги ва унинг чуқур мазмунли илоҳий сирларини ўзида акс эттирганлиги жиҳатидан машҳурлиги туфайли Хофиз девонини “форсий Куръон” деб лутф этган.

Шоирнинг ўзи шундай ёзади:

*Субҳ хезиву саломат талаби,
чун Хофиз,
Ҳар чи кардам, ҳама аз
давлати Куръон кардам.*

Мазмуни: “Мен Хофиз нимага-ки эришган бўлсам, ҳаммасини эрта

тонгда туриш, сихат-саломатликка инилиши ва Куръон давлатидан топдим”.

ҲАСАДГҮЙНИНГ МОТ БЎЛИШИ

Шероз шоҳи Шужоънинг Ҳофизни ёмон кўриб қолишига икки нарсани сабаб қилиб кўрсатадилар: биринчиси – унинг пири муршиди Имоди Фақиҳнинг Ҳофиз томонидан таҳқирланиши, иккинчиси – ўзи шеър ёзиб, шухрат қозонолмаган шоҳнинг рашку ҳасади. Шоҳ Шужоъ бир куни Ҳофизга ташланиб қолади:

– Сизнинг бирор-бир ғазалингиз мустаҳкам асосга эга эмас: ишқдан сўз очиб, дарҳол висолга ўтасиз,

кейин фирокдан фикр юритасиз; бир вақтнинг ўзида тасаввуфга мурожаат этиб, май хусусида шеър айтиб, сўнг бирдан зоҳидларга хужум қилиб қоласиз, охирида дунёнинг бевафолиги хусусида хулоса чиқарасиз. Бундай ранг-баранглик шоирликда мақбул эмас ва фасоҳат қоидаларидан узоқдир. Бошдан-охир бир мавзуда бўлиб, бадиий сайқал берилган fazal табъга мувофиқ саналади.

— Начора, — дейди унга жавобан шоир, — шунча камчиликла-рига қарамай, менинг шеърларим тилдан-тилга, дилдан-дилга кўчиб, тўрт тарафга тарқалди, ҳатто мамлакатма-мамлакат сайр этиб юрибди. Холбуки, бошқаларнинг шеърлари ҳар қанча бадиий санъатга

бой, фасоҳат ва балоғатда тенгсиз бўлса-да, шаҳар дарвозасидан ташқарига чиқмаяпти.

ИСТЕДОД – ИЛОХИЙ НЕЪМАТ

Ўзининг илоҳий истеъдод соҳиби эканлиги-ю, шеърларининг мақоми юксаклигини яхши билган Хофиз рақибларининг рашку ҳасадларига жавобан шундай ёзган эди:

*Ҳасад чи мебари, эй сустназм,
бар Хофиз,
Кабули хотиру лутфи сухан
худодод аст.*

Мазмуни: “Эй саёз шеърлар ёзувчи шоир, нега Хофизга ҳасад қиласан? Билмайсанмики, охорли ва теран фикрлару сўз назокати ва

балоғати Оллоҳ томонидан бериладиган илохий неъматдир".

ЗУККО БОЛА

Ривоят қилишларича, бир мискарнинг хотини қазо қиласди. У болаларини ўгай она қўлига топширишни истамай, уларни ўзи бокишни маъқул кўрибди. Лекин ҳам устачилик қилиб пул топиш, ҳам уч фарзандини ювиб-тараш уни чарчатиб қўйиб, Шайх Саййид Алоуддиннинг олдига маслаҳатга борибди:

— Бирор бевага уйланайми, қиз олайми ёки эридан ажрашган хотин маъқулми? — деб сўрабди.

— Кўча бошида турсангиз, сизнинг бу саволингизга жавоб бераб-

диган киши келади, — дейди унга жавобан пир.

Мискар күчада анча кутиб ўтиради, лекин ҳеч ким ўтмайды. Фақат шу атрофда ўйнаб юрган түккиз-үн ёшлар чамасидаги бир бола келиб:

— Не юмушингиз бор эди — анчадан буён турибсиз? — деб сүрайди.

Шунда мискар: “Шу болани алдаб, виждонимга қарши иш қилмай”, — деб ўйлаб түғрисини айтывып күя қолибди.

— Бирор бевага уйланайми? — деганида, бола:

— Ўзим биламан, — дебди.

— Ёш қизга уйланайми? — деганида:

— Ўзингиз биласиз, — дебди.

— Ёки эридан ажралган хотин маъқулми? — деганида бола хивич отига “чув” деб кетиб қолибди.

Мискар кечгача кутибди. Бошқа ҳеч ким келмаганидан сўнг пирнинг олдига қайтиб, ҳеч ким ундан ҳолаҳвол сўрамаганини айтибди. Пир:

— Наҳотки, ҳеч ким ўтмаган бўлса? — деб сўраганида, ўйнаб юрган ёш бола билан бўлган сухбатини айтиб берибди. Шунда пир кулиб:

— Барча саволингизга жавоб олибсиз-ку, — дебди.

— Қанақасига? — ҳайрон бўлибди мискар.

— Биринчи саволингизга “ўзим биламан” деб жавоб берганининг маъноси шуки, бева аёл ҳамма ишда “ўзим биламан” деб манманлик қиласиди.

Иккинчи саволингизга “ўзингиз биласиз” деганинг сири – ёш қиз эрини ҳурмат қилиб, нима деса, “ўзингиз биласиз” деб туради.

Учинчи саволингизга жавоб бермай, “от”ини “чув” деб кетганлигининг сабаби эридан ажралган аёл оиласда сал жанжал чиқса ёки қийинчилик сезилса, “сен бўлмасанг, бошқаси” деб кетиб қолиши мумкин.

Бу зукко боланинг исми Паҳлавон Маҳмуддир.

МАРДЛИК НАМУНАСИ

Хиндистонда хинд паҳлавони билан кураш тушишдан аввал Паҳлавон Маҳмуд одатига кўра улуғлар мозорини зиёрат қилиш

учун қабристонга боради ва у ерда азиз-авлиёлар қабрига сифиниб, бўлажак курашда ўғлига омад тилаб турган рақибининг онасига дуч келади. Шунда кампир зорзор йиғлаб, Хинд шохи Рай Ропой Чўнанинг паҳлавони бўлмиш ёлғиз ўғлининг кураш тушиб топган маблағи эвазига она-бола тирикчилик килишларини айтади:

— Эшитдимки, Хивадан бир забардаст паҳлавон келибди, ҳам ўзи авлиё экан. Эртага у ўғлим билан кураш тушади. Ўзи авлиё бўлса, ўғлимга омон бермас!

Буни эшитган Маҳмуд: “Паҳлавон деб одамлар ундан манфаат кўрган кишига айтилади. Бировга зарар етказиб, уни касбу маощ-

дан айирган киши паҳлавон эмас-
дир", – дейди ва куйидаги рубоий-
ни ўқиб, онаизорни юпатади:

Ўз нафсига ким бўлса амир,
улдир – мард,
Хеч кимсага бўлмаса асир,
улдир – мард.
Ўтмак сира маглубни тетиб
мардлик эмас,
Тутса қўлидан забунни эр,
улдир – мард.

Эртаси куни бўлган курашда
у навқирон ҳинд полвонига атай
йиқилиб беради.

Курашнинг эртаси куни Чўна
аркони давлати билан овга чиқади
ва ҳурматли меҳмон сифатида
Паҳлавон Махмудни ҳам ўзи би-
лан олиб кетади. Ов маҳалида бир
6- Донолар сұҳбати

оҳунинг ортидан тушган шоҳ отини учирив борар экан, жарга қулашига бир баҳя қолади – уни изма-из таъкиб қилиб бораётган Паҳлавон Маҳмуд жар ёқасида шоҳни оти билан бирга даст кўтариб, муқаррар ҳалокатдан сақлаб қолади. Шунда шоҳ ҳайратланиб сўз қотади:

– Сен бандасининг қўлидан келмайдиган ишни қилдинг. Шунча кучу қудратинг билан саройнинг ёш полвонидан енгилишингнинг сабаби нимада?

Паҳлавон Маҳмуд ўз мағлубиятининг сабабини айтиб бергач, шоҳнинг унга меҳри ошиб:

– Тила тилагингни! – дейди.

Паҳлавон Маҳмуд фурсатдан фойдаланиб, ҳинд элида яшаётган хоразмлик мусофиirlарни озод

қилишни сўрайди. Шоҳ унинг илтимосини қондириб, уларнинг йўл яроғини ҳам ҳозирлаб беради.

ТАНТИ ПАҲЛАВОН

Эрон шоҳи курашга жуда қизиқар, у қурдирган кураш майдонида учта супа бўлиб, биринчи супа ўз вазни билан тенг полвонга, иккинчи супа ўз вазнидан оғир бўлганлар билан курашадиганларга, учинчи супа барча вазндагилар билан курашадиганларга мўлжалланган экан. Паҳлавон Махмуд учинчи супага келиб ўтирибди.

— Бу қанақа супа эканлигини биласанми? — деб сўрабди Эрон шоҳи.

— Устасига фарқи йўқ, — жавоб берибди Паҳлавон Махмуд. — Мен

хохлаган полвонингиз билан курашга тушавераман.

Мусобақа давомида саккизта номдор полвоннинг елкасини ерга тегизибди. Шундан сўнг Эрон шохи минг олтин тангага сотиб олган қора танли полвонини майдонга чиқариб:

— Агар хоразмлик паҳлавонни енгсанг, минг танга олтин, яна озодлик бераман! — деб эълон қилибди.

Буни эшигтан Паҳлавон Маҳмуд номига кураш тушган бўлиб, атай йиқилиб берибди.

Эрон шохи ниҳоятда хурсанд бўлиб, полвонини озод қилибди ва минг олгин танга ҳам инъом қилибди. Паҳлавон Маҳмуднинг тантилик қилганини билган қора танли полвон олтин тангаларни унинг ол-

дига келтириб қўйибди. Паҳлавон Маҳмуд эса уларни олмабди:

— Сен қул эдинг, энди озод бўлдинг. Бу пулларни олгин-да, юртингга кетгин, — дебди.

НОДОН СУҲБАТИДАН ЗИНДОН ЯХШИ

Самарқанд амири бемаъни шеърлар ёзиб, шоирларга кўрсатар, унинг зулмидан қўрқкан қалам аҳли ўз ҳукмдорларини ёлғондакам мақташар экан. Полвонликдагина эмас, шоирликда ҳам машҳур Паҳлавон Маҳмуд Самарқандда бўлганида Амир унга шеърларини ўқиб, баҳо беришини сўрабди. Тўғри сўз ва жасур Паҳлавон Маҳмуд:

— Шеърларингизда маза-матра
йўқ, — деб гапнинг пўсткалласини
айтиб қўя қолибди.

Бу гапдан Амир фазабга миниб,
уни зиндонга ташлашларини бую-
рибди.

Эртаси куни яна бир рубоий
ёзиб, зора шуниси маъқул кел-
са деб, Паҳлавон Маҳмудни зин-
дондан чиқартириб, ўқиб берибди.
Паҳлавон Маҳмуд уни эшигчач,
инدامай зиндонга йўл олибди ва
бадиҳа тарзида ушбу рубоийни
ўқибди:

*Уч юз Кўҳи Қофни келида туймоқ,
Дил қонидан бермоқ фалакка бўёқ,
Ёинки бир аср зиндонда ётмоқ
Нодон сұҳбатидан кўра яхшироқ.*

ЮЗИНЧИ МАЪНО

Ўтмишда хофизхонлик, навоийхонлик, фузулийхонлик каби бедилхонлик кечалари ҳам машхур бўлган. Бу давраларда Абулмаоний – Маънолар отаси Мирзо Абулқодир Бедил асарлари ўқилиб, уларнинг мағзи чақилган, янгидан янги маъно қирралари топилган, мазмун-моҳияти шарҳланган. Ана шундай бедилхонликлардан бирида билимдон ва зукко бир шеършунос улуғ шоир қаламига мансуб бир мисранинг 99 та маъносини кашф этиб, ҳаммани қойил қолдирибди. Лекин кечаси унинг тушига Бедил кириб, илми ва зехнига таҳсин ўқиганча, ўша мисранинг юзинчи маъносини айтиб беради. Бун-

дан келиб чиқадиган хулоса шуки, қилни қирқ ёрадиган олимларимиз кўпинча у ёки бу асарнинг тўқсон тўққизталаб маъносини кашф этадилар-у, муаллиф кўзда тутган асл маъно – юзинчи маънони тополмайдилар.

АЛИ ҚУШЧИНИНГ ТАЪБИРИ

Бир куни Мавлоно Али Кушчи Абдуллатиф мирзонинг толеи хусусида фол очса, ундан исёнкорлик ва ҳокимият талашиш аломатлари намоён бўлди.

Кейинча ҳакиқатан ҳам шундай бўлиб чиқди. Султон Шоҳрух вафот этгандан кейин бир куни Улуғбек мирзо Машҳадда маърака ўтказди. Ўша йиғинда Абдуллатиф:

— Ота-боболар мулки менинг қўлимга ўтажак, — деди ва: “Бунга сиз нима дейсиз?”, деган маънода Али Кушчига назар ташлаган эди, у ҳам ҳеч аямасдан:

— Мирзо Абдуллатиф бунга нариги дунёда эришажак, — деб жавоб қилди.

МУНОФИҚ РУҲОНИЙ

Насимиининг¹ ўлими билан боғлик ривоятлардан бирида айтилишича, шоирнинг қатлига фатво берган руҳоний:

— Бу шунчалик малъундирки, унинг қонидан қаерга сачраса, шу ерни кесиб ташлаш керак! — дейди.

---

¹ Насимий — машхур озарбайжон шоири ва мутафаккири Имодиддин Насимий (1370–1417).

Тасодифан шоирнинг қонидан бир томчиси ўша руҳонийнинг бармоғига сачрайди. Жамоат ундан бармоғини кесиб ташлашни талаб қилади. У эса:

— Мен бу сўзни шунчаки бир мисол тарзида айтган эдим, — деб шоша-пиша бармоғини яширади. Шу пайт қонга беланган шоир:

*Зоҳидинг! бир бармогин кессанг,
тониб Ҳақдин қочар,
Кўр бу мискин ошиқи сарпо
сўярлар йигламас, —*

дея ўзининг исёнкор овозини баланд кўтаради ва ўз душманлари устидан маънавий ғалаба қозонган ҳолда ҳаётдан кўз юмади.

---

¹ Зоҳид — узлат ва таквони касб қилиб олиб, дунё лаззатларидан юз ўғирган киши.

БИР ОФИЗ СЎЗ

Бир донишманд бирорнинг катта тошни даст кўтарганини кўриб сўради:

- Буни нима қилмоқчисан?
- Мени хафа қилган одамнинг бошини янчидан ташламоқчиман.
- Шундай оғир тошни кўтарган одам бир оғиз сўзни кўтаролмайдими?

ОДАМЛАРДАН ҚУТУЛИШ ЧОРАСИ

Бир мурод пирига шикоят қилди:

- Одамлар тинимсиз йўқлаб келиб, қимматли вақтимни ўғирляяптилар. Уларнинг вақт-бевакт ташрифларидан қутулишнинг бирор чораси борми?

Пир жавоб қилди:

— Келувчилар қашшоқ бўлса, бирор нима қарз бер, бой бўлса, бирор нима сўра. Карабсанки, қайтиб бирортаси останангни ҳатламайди.

ЧАЛА БЎШАТИЛГАН ИЧАК

Бир киши Мавлоно Ҳусайн Воиз Коифийни¹ уйига олиб бориб, олдига ҳасип қўйибди:

— Бу ҳасипни жуда ҳафсала билан ўзим тайёрладим, марҳамат қилиб енг.

Мавлононинг димоғига сассик ҳид уриб, қўлини овқатдан тортади.

— Ҳа, тақсир, нега емаяпсиз, ёмон тўлдирибманми? — деса, у:

---

¹ Ҳусайн Воиз Коифий — машхур воиз ва олим (1442–1505)

— Йўқ, — дейди, — тўлдиришга дуруст тўлдирибсан-у, лекин бўшатишга келганда ёмон бўшатибсан.

ИККИ ОЛИМ

Қадим замонда фарангистонлик икки олим Ҳиндистонга келишган экан. Уларни Бомбей рожаси қабул қиласидиган бўлибди. Олимлар сарой дарвозасидан киришлари билан икки томонда саф тортган мулозимлари улар бўйнига гулчамбар ила-верибди.

Мехмонлардан бири беибо, шухратпараст экан. У бир-икки қадам олдинда шошиб бориб, икки томонга ҳам бўйнини чўзиб, гулчамбарларни илиб олаверибди. Иккинчиси эса хокисор ва тортинчоқ бўлгани

туфайли гарданида биргина гулчамбар билан унинг кетидан кетаверибди.

Улар шу зайлда Рожага яқинлашибдилар. Рожа қараса, ҳамма гулчамбар бир олимнинг бўйнига илинаётибди.

— Бу нимаси, анави меҳмонга қаранглар, — деб ўшқирибди у мулозимларга.

Шунда барча мулозимлар камтарин олим томон югурибди. Охирги икки гулчамбар шахсан рожанинг ўзидан бўлиб, уларга бир шодадан марварид ҳам қўшилган экан. Шошиб қолган мулозимлар билимдонликда шеригидан ўтса-да, ўзи камтарин ва хокисор олим бўйнига уларни илишибди.

ҚОМУСИЙ АЛЛОМА

Улуғбек мадрасасини қураётганларида Мавлоно Хавофий¹ унинг тезроқ қуриб битказилишига кўмаклашган. У ҳар куни келиб уста қўлига фишт узатиб турган. Бир куни Мавлоно Хавофий пўстинини тескари кийиб олиб, фишт тўдалари орасида ўтирганди. Бир киши Мирзо Улуғбекдан сўради:

— Шохим, бу улкан мадраса тугай деб қолди. Унга кимни мударрис этиб тайинламоқчисиз?

Мирзо жавоб берди:

— Бу мадраса мударриси жамики илмларда мохир ва барча фанлар-

---

¹ Хавофий — машҳур аллома Фасиҳ Хавофий (1375–1442).

дан баҳраманд комил киши бўлиши керак.

Мавлоно Хавофий жойидан туриб, шундай деди:

— Бу мансабга мен тайин этилурман.

Мирзо унинг кимлиги, қаерлик эканлиги ва номини сўради. У кишига шундай жавоб беришди:

— Уни Мавлоно Муҳаммад де-йишади. Хавоф вилоятидан. Анча муддатдан бери бу шаҳарга келиб, жидду жаҳд билан таҳсил кўрди.

Мирзо уни ёнига чақириб, ҳар илмдан баъзи нарсаларни сўради. Нимани сўрамасин, маъқул ва мақбул жавоб олди. Кейин уни ҳаммомга олиб бориб ювинтиришни буюриб, қимматбаҳо тўнлар кийдирди ва азиз тутди; уни Қозизода

Румий ҳузурига бошлаб бориб, кўп таъриф-тавсиф қилди ва ўзига ҳамсабоқ қилди.

Мадраса очилганда йиғилишиб, мунозара ўтказишган кун Мавлоно Хавофий Мажастий ҳақида дарс ўқиган. Ўша йиғилишда тўқсон донишманд ҳозир экан. Унинг сўзларини Мирзо ва Қозизода Румийдан бўлак ҳеч ким тушунмаган.

Мирзо дебдиларки, Мавлоно Хавофий жами илмлар ва фанлар соҳасида шундай микёсга эгаки, агар барча китоб ва рисолаларни дарёга ташласалар ва оламда бирор илмдан асар қолмаса, у барча илмларни ҳаётга қайтара олишга қодирдир.

УЛУФБЕКНИНГ ТАДБИРКОРЛИГИ

Кунлардан бир куни нотаниш бир одам Мирзо Улуфбекнинг ҳузурига келиб арз қилди:

— Шоҳим! Шу кунларда бошимга оғир савдо тушди. Уни ҳал қилишга менинг ақлим уёқда турсин, балки дунёдаги барча доноларнинг ҳам ақли етмаса керак. Шу сабабдан сенинг олдингга нажот истаб келдим.

Мирзо Улуфбек унинг бошига қандай савдо тушганини суриштириди.

Нотаниш одам бундай деди:

— Ироқдан келаётган эдим. Хурросонда Самарқандга бораётган карвонга қўшилдим. Жайхун

бўйига келиб тушдик. Ҳамёнимда бир бўлак қимматбаҳо лаъл бор эди. Сувга тушиш олдидан карвон аҳлидан ҳадиксираб, четроққа чиқдим, бутазор ичига кириб ечиндим. Лаълни халтага солиб, маҳкам қилиб, яктағимнинг пешига тугиб олдим. Сувдан меш миниб ўтдик. Яна карвон аҳлидан пинҳона четроққа чиқиб, кийинмоқчи бўлиб кийимларимни тугиб олган белбоғимни ечдим. Аввал яктағимни олдим, лекин баҳтга қарши тугун ечилиб кетибди, лаъл солинган халта бўлса, гум бўлибди. Ечинганимни ҳам, кийинганимни ҳам шерикларимдан пинҳон тутганим сабабли буни бирор кимсадан кўрмадим. Бошимга тушган савдо мана шу, шоҳим.

— Бирон йил сабр қилиб тур.
Шу вақт ичида ўша лаъл топилса,
нур устига аъло нур, топилмаса
кыйматини мендан оларсан, — деди
Улуғбек бир оз сукутдан сўнг.

Арз-дод билан келган одам
Улуғбекка икки букилиб таъзим
қилди ва унинг хузуридан чиқди.

Улуғбек шу пайтнинг ўзидаёқ
девонбегини чакиртириб, ўша йили
мамлакат бўйича хирож тўлаши
лозим бўлган одамларнинг умумий
рўйхатини олиб келишни буюрди.
Дафтар олиб келингач, подшо уни
дикқат билан қараб чиқди, сўнг
бир четга олиб қўйди. Янги йил
кириши билан девонбегидан ўтган
йили солик тўлаганларнинг уму-
мий рўйхатини талаб қилиб олди.
Сўнг ҳар иккала дафтарни синчик-

лаб солишириб кўриб, қизиқ бир аҳволни аниқлади – ўтган йили қоракўллик бир киши хирож учун эллик танга ўрнига беш юз танга тўлабди.

Мирзо Улуғбек ўша хирожни ўн марта кўп тўлаб юборган одамни тезлик билан Самарқандга олдиртириб келди, хилват бир хонага олиб кириб, нима сабабдан эллик ўрнига беш юз танга хирож тўлаганини хўб тафтиш қилиб, пировардида деди:

– Сен мўмай бойлик топиб олдингми ё бўлмаса бирон кимсанинг уйини урдингми? Отангдан улгуржи мерос қолибдими ёки сен суйган бирор-бир бадавлат одам орқасидан бой бўлиб олдингми?

– Шоҳим! – деди қоракўллик икки қўлини кўксига қўйиб, – асли-

да бир оддий түқувчиман. Бир куни бўз тўқиб турган эдим, дўконим ол-дидаги дарахтга ҳакка келиб қўнди. Тумшуғида бир бўлак гўштга ўхшаган нарса бор эди. Ҳакка тасодифан тумшуғидаги нарсани тушириб юборди ва уни олмоқчи бўлиб, ўзини ерга отди. Лекин мен эпчиллик қилдим. “Киш-кишлаб” ҳаккани қувиб юбордим ва чопиб бориб у тушириб юборган нарсани олдим. Карасам, лойга беланганд қандайдир бир халтача экан. Очсан, ичидан кўзни қамаштирадиган, ҳаттоки офтоб юзини ҳам хиралаштирадиган бир дурафшон тош чиқди. Уни Тангри таолонинг мен камбағалга кўрсатган шафқат ва марҳамати деб билиб, ҳамёнга урдим ва эртаси куни тонг билан Бухоро томонга

йўл олдим. Шаҳарга келгандан кейин “зар қадрини – заргар, жавоҳир қадрини – жавоҳиршунос билади”, деганларидаи сўраб-суриштириб бир жавоҳиршуноснинг олдига бордим. У тошни қўлига олган ҳамоно безовталанди, ранги рўйи қизариб кетди. Шундан билдимки, мен олиб келган нарса оддий бир тош эмас экан.

Жавоҳиршунос деди:

– Бу тошнинг бўлган баҳоси минг танга.

Кўнмадим.

Кўп савдолашиб, охири тошни бир ярим минг тангага сотдим. Сўнг бозорга кириб, ўзим учун от, болачақага кийим-кечак, уй-рўзғорга керак бўлган нарсалар, хотинимга сирға, гилам ва шунга ўхшаш нар-

саларни сотиб олдим ва юртимга қайтдим.

Бизнинг тасодифан бойиб кетганимиздан таажжубланганлар ҳам бўлди. Уларга айтадиган гапим битта бўлди:

— Самарқандда бир бадавлат қариндошим бор эди. У бирдан ўлиб қолди. Меросхўри йўқ экан, мол-мулки менга қолди.

Мирзо Улуғбек лаълни сотиб олган жавоҳиршуносни топдириб келтириб тафтиш қилди. У аввал тонди, лекин охири лаълни тўкувчини алдаб, арзимас пулга сотиб олганлигини бўйнига олди...

ДИЁНАТ

Бир куни номаълум шахс Мирзо Улуғбек хузурига келиб арз қилди:

— Шоҳим! Бундан олти ой олдин Рум¹ тарафларга сафар килдим. Сафар олдидан беш минг ашрафий² ортиқча пулим бор эди, уни шу шаҳардаги бирон кимсага омонат қўйиб кетмоқчи бўлдим. Бу шаҳарда қозидан бошқа диёнатлироқ ва инсофлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйладим. Шунинг учун ўша беш минг ашрафийни офтобага солдим ва оғзини маҳкам қилиб беркитиб, қозига олиб бориб топширдим. Сафардан

---

¹ Рум – ўрта асрларда хозирги Кичик Осиё (Византия) ва Греция ерлари шундай аталган.

² Ашрафий – эронлик ҳукмдор Малик Ашраф (1344–1356) томонидан зарб этилган оғирлиги бир мисқолдан ортиқ бўлган тилла танга.

қайтганимдан кейин қозиникига бориб омонатимни талаб қилдим, у бўлса ўзини танимасликка солди, сўнг пўписа қилди:

— Девона бўлибсан. Мен сени танимайман, сен бўлсанг, мендан қандайдир омонат даъво қиласан. Овозингни ўчир ва тезроқ бу ердан жўнаб қол! Йўқса ғуломимга буюриб, тишларингни синдираман, тилингни суғуртириб оламан!

Мирзо Улуғбек бир лахза ўйланиб қолди, сўнг арз-дод билан келган одамга деди:

— Эртага қозиникига бормоқчи-ман. Сен ҳам бор ва мени кутиб тур. Қозиникидан чиқиб, отга минаётганимда дод-вой кўтар ва бўлган воқеани бирма-бир баён қил. Кўрамиз, нима бўлар экан.

Эртаси куни эрта билан Улұғбек қозини чақыртирди ва уни четга олиб чиқиб деди:

— Эй қози! Мен ажойиб бир фикр гирдобида қолдим, фаройиб бир андишага чўмдим. Беҳисоб нақд ақча, сандиқ-сандиқ қимматбаҳо мато ва кўза-кўза дуру жавохир тўпладим. Ажал етиб, қазо қилсам, фарзандларим бир кунмас бир кун оғир аҳволга тушиб қолгудай бўлсалар, шу бойлик уларнинг ёмон кунига яраб қолар, деб ўйлайман. Борди-ю, бу бойлик ўзимда турса, қўққисдан вафот этиб қолгудай бўлсам, уни талон-торож қилиб кетишлари мумкин. У такдирда фарзандларимнинг аҳволи нима кечади? Шаҳарда бу хазинани ишониб қолдирадиган бирон ишончли одамим йўқ. Кеча

сен хотиримга келиб қолдинг. Шунинг учун ҳам хазинамни сеникida саклашга қарор қилдим. Буни иккимиз билсак бас! Зинхор бошқа одам эшитмасин.

Қози подшодан бу гапни эшитиб, ич-ичидан суюнди, қувонганидан юраги ёрилишига бир баҳя қолди.

— Сен уйингга боравер, — деди Улугбек қозига, — мен ортингдан бораман ва хазинани яширадиган жойни ўз кўзим билан кўриб келаман.

Мирзо Улугбек қозининг ортидан унинг уйига борди, уй сохиби билан унинг уйлари ва ҳовлисини синчиклаб айланишиб, нихоят хазинани яширадиган жойни белгилашди. Подшо қозиникидан чиқиб,

энди отга минаётганида қозида омонат қолдирган ҳалиги киши күчада пойлаб турган экан, бирдан дод-вой солиб, Улугбекнинг оёғига йиқилди.

— Шоҳим! — деди у. — Шу қозиникида омонат қолдирган эдим. Лекин ҳеч қайтариб ололмаётибман...

Шу пайт уни кимdir даст кўтариб четга олиб чиқди ва “бас қил” дегандай қўлини шоп қилди. Бу элликбоши экан. Лекин қозини титроқ босди, ранг-рўйи ўчди. У ўз-ўзича мулоҳаза қилди: «Борди-ю, унинг даъвосини рад этгудай бўлсам, подшонинг ишончи йўқолади. Окибатда, арзимас беш минг ашрафий деб улгуржи давлатдан қуруқ қоламан. Яхшиси

шу кazzобнинг омонатини қайтариб бера қолай». Шундан кейин ўша одамга ўшқира кетди:

— Эй баттол! Нима бало, девона бўлдингми ўзи? Нега ўзингдан-ўзинг дод соласан! Қачон сен омонатингни талаб қилдинг-у мен йўқ дедим? Ди-ёнатли бир одамга тухмат қилгани қандай журъат қилдинг?

Қози шу пайтнинг ўзидаёқ фуло-мини чақиртириди ва:

— Омонат фалон жойда, тез бо-риб мана бу одамга олиб чиқиб бер! — деб буюрди...

КУЧЛИ ХОТИРА

Мирзо Улугбекнинг фаросати ва хотирасининг қуввати шу даражада эдикӣ, ҳар ерда бирон жониворга

ўқ узиб, ов қилса, шу тарихни эслаб қолар, воқеа куни ва қаерда бўлганлигини, жониворлардан қайсилари ов қилинганилигини дафтарга битиб қўярди. Тасодифан ўша дафтар йўқолиб қолди ва қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Дафтарни сақлаб юрган хизматчилар саросимага тушдилар.

Подшоҳ деди:

— Ташвиш тортманглар! Мен ўша дафтарга ёзилган гапларни бошдан-оёқ ёд биламан.

Сўнг Улуғбек котибни чақиртириб айтиб турди, улар ёзиб олдилар. Янги дафтар тўлган ҳам эдики, илгари йўқолган дафтар тошилиб қолди. Ҳар иккала дафтарни солиштириб, тўрт-беш ихтилофдан бўлак фарқ тоимадилар.

МИНБАР ОДАМДАН АЗИЗ ЭМАС

Хусайн Воиз Кошифийнинг ўғли Фахриддин Али Сафий келгусида “Рашаҳот айн ул-ҳаёт” (“Оби ҳаёт томчилари”) асарини ёзиш мақсадида Самарқандга – Хожа Убайдуллоҳ ҳузурига келганлигини бундай тасвирлайди:

– Отанг ҳақида кўп эшитганман, – дейди Хожа Ахрор ва қўшимча киласи, – кўп воизлар борки, улар ваъз ўқиш учун минбарга чиқаётиб, минбарни ўпиб, кўзига суртадилар ва бидъатга йўл қўядилар. Ваҳоланки, одамни азиз қилган минбар эмас, балки минбарни азиз қилган одамдир.

Али Сафий Ҳиротга қайтиб бориб, бу воқеани отасига айтади. Воиз Кошифий:

— Бу — мен учун айтилган гап, — деб минбарни ўпишни тарк этади.

НОЧОР ЎФРИ

Абдураҳмон Жомийнинг бир гўзал шеъри борким, ҳеч бир девонида дарж этилмаган. Мана у:

*Бир ўгри уйимнинг қулфини очди
Ўгрилик расмини бажармоқ учун.
Аммо қулфдан афзал ҳеч не топмади
Олиб қўлтигига яширмоқ учун.
Шу тоб келган эди уйдан бир овоз
Кулфни отиб, қочди жон*

асрамоқ учун.

ХИЗР ТУПУГИ

Бир бемаъни шоир Жомийнинг олдига келиб, мақтаниб қолди:

— Мавлоно, — деди у, — шу кеча тушимда Хизр алайҳиссаломни кўрдим. У киши оғизларининг муборак сувини оғзимга солиб кетдилар.

— Хато тушунибсан, — деди Жомий, — Хизр алайҳиссалом сенинг юзингга тупурмокчи бўлганлар. Шу пайтда сен оғзингни очиб қолгансан. Шунинг учун ҳам Хизрининг тупуклари оғзингга тушган.

ЖОМИЙНИНГ МАСЛАҲАТИ

Бир ўртамиёна шоир Абдураҳмон Жомийга шеърини ўқиб бериб:

— Шухрат қозониш учун шу шеъримни шаҳар дарвозасига осиб қўймоқчиман, жаноблари нима дейдилар? — деса, Жомий:

— Жуда яхши, унда бу шеърнинг ёнига ўзингни ҳам осиб қўйиш керак, бўлмаса одамлар бу шеър сенини эканлигини қаёқдан билишади? — дебди.

АҚЧАНГ ЁНИНГДА ҚОЛИШИНИ ИСТАСАНГ

Хозиржавоблик даъвосини қилиб юрадиган бир хасис Абдураҳмон Жомий олдида ҳазил тарзида:

— Уч ақчам бор, қандоқ қилиб шу пулга бир нима олиб тўйгунча есам-у яна қолганини уч ақчага сошиб, пулимни ундирысам деб ўйлаб ўтирибман, — дебди.

Бунга жавобан Жомий шундок дебди:

— Күшхонага бориб, уч ақча берсанг, битта қорин беради, ичидагини еб, қолганини яна уч ақчага сотасан-күясан-да!

ЗАРОФАТ

Бир куни Алишер Навоий билан Ҳусайн Бойқаро ўртасида ноzik сухбат бўлиб ўтди. Навоий Бойқаронинг қулоғига сирли бир сўзни шивирлаб:

— Сиз бу сўзларни тезда унутинг, — деди.

Султон Ҳусайн шу лаҳзада жавоб қилди:

— Қайси сўзларни?

НАВОЙНИНГ ЖАВОБИ

Амир Алишер Навоий Султон Абу Саид замонида Муҳаммад Абу Саид Баҳодир билан “Боғи сафид”да сайр қилиб юрган эди. Муҳаммад Абу Саид Баҳодирнинг танишларидан Юсуф исмли бир йигит вазирларнинг баъзисидан шикоят қилди:

— Вазир экинимга сув бермай қўйди. Мирзо Абу Саидга арз қилмоқчи бўлиб саройга борган эдим, ясовуллари унинг ҳузурига киритишмади. Ҳозир аҳволим шу қадар оғирки, бирорлардан бир бурда нон тилаб тирикчилик қилаётибман.

Амир Алишер Навоий унга қарата мана бу байтни ўқиди:

Яъни:

*Гадой, ки нон аз дари шоҳ жуст,
Бибояд зи оби худаш даст шуст.*

Мазмуни: “Шоҳ даргоҳидан
нон тилаган гадой ўзининг сувига
қўлини ювиши керак”.

РАҲМДИЛЛИК

Алишер Навоийнинг жамоа билан масжидда аср намозини адо этгач, намозга келмаганларни суриштириш одати бор эди. Бир куни бу одатига хилоф равишда шошилинч намозини ўқийди-да, ҳеч ким билан иши бўлмай боғига йўл олади. Одамлар ҳайрон бўлиб, бунинг сабабини сўраганларида шундай жавоб қиласди:

— Мен масжидга келаётиб, фалон жойда таҳорат олган эдим. Намоз учун сафга турганимда елкамда бир чумоли кўрдим. Унинг таҳорат жойида менга илашганини билиб, уйини тополмай озор чекмасин деб, дарҳол уясиға олиб бориб қўйдим ва бир гуноҳсиз жониворнинг увлига қолишдан қутулдим.

ШАФҚАТ

Хусайн Бойқаро Марвда қишлиб қолганида Алишер Навоий ҳам у билан бирга эди. Бир ғуррак унинг чодирига кириб-чиқиб юрди, ҳеч ким унга тегинмагани учун у ерга уя ясад, тухум ҳам қўйди.

Султон Ҳиротга қайтишга фармон берганида ғуррак ҳали тухуми-

ни очмаган эди. Шафқат-муруват кони бўлган Амир қушга озор беришни хоҳламай:

— Фуррак тухумини очиб, болаларини учирма қилмагунча чодир шу ерда колдирилсин, — деб буюрди. Ҳатто унинг муҳофазаси учун киши колдирди.

БИР БАЙТНИНГ ҚУДРАТИ

Мавлоно Лутфий ўз даврининг машҳур шоири — малик ул-каломи эди. Ундан илгари туркий шеърни ҳеч ким Лутфийдан ўтказиб айта олмаган. Алишер Навоий уни ўзининг устози деб биларди.

Бир куни Лутфий ҳузурига борганида у ёш Алишердан янги ёзган

шеърларидан бирини ўқиб бериши-
ни сўрайди. Навоий:

*Оразин ёпқоч, кўзумдин сочилур
ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз
нихон бўлгоч қуёш, –*

матласи билан бошланадиган фаза-
лини ўқийди.

Бу ажойиб фазалдан ниҳоятда
таъсиранган кекса шоир:

– Агар мумкин бўлса, мен ўзим-
нинг форсий ва туркийда айтган ўн-
ўн икки минг байтимни шу бирги-
на фазалга алмашар ва бу ишнинг
амалга ошишини зўр муваффақият
деб ҳисоблар эдим, – дейди.

КАМТАРЛИК ДАРАЖАСИ

Хусайн Бойқаро Алишер Навоийни муҳрдорлик мансабига тайинлаганида эгаллаб турган лавозимига кўра у энг юқорига муҳр босишга ҳақли эди. Лекин у бир-биридан юқорига муҳр босишни талашадиган амир-амалдорларга қарши ўлароқ, энг қуиға ўз муҳрини босар эдики, ундан пастга ҳеч ким муҳр босолмасди.

Ҳамма унинг камтарлигига қойил қоларди.

ЎЛИГИ ҲАМ БИР БАЛО, ТИРИГИ ҲАМ

Мусиқа фанида даврининг ягонаси Мавлоно Алишоҳ бир куни Навоийга арз қилиб:

— Сизнинг олий илтифотингиз ва марҳаматингиздан умид шуки, вакф бошқарувчилари олти ойлик маошимни бирданига топширсалар, ҳар ойда хизматчиларга бош оғриғи бўлиб юрмасам, — деди.

— Мавлоно, — деди у, — умри-миздан олти кун қолганми, йўқми, бизга маълум эмас, сиз нима учун омонат ҳаётга бу қадар эътимод қилиб, келажак олти ойлик маошни талаб қиласиз!

Мавлоно жаноблари:

— Сиз фармон беринг, у пулларни бераверсинлар, борди-ю ўлиб қолсам, гўр-кафанимга яраб кетар, — деди.

Навоий:

— Ўлиги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало дегани сиз экансизда! — деди.

ОЧКЎЗ ГАДОЙ

Алишер Навоий ҳикоя қилади:
Мирзо Абу Саид замонида
жумъа куни Ҳирот шаҳри ичидаги
масжиди жомеъда жумъа намозини
адо қилгандан кейин хиёбонда
сайр қилиш учун ўша томонга
жўнадим. Муфарриҳ кўчасига
яқинлашганимда бошяланг ва
оёқяланг ҳолда ўтирган бир гадойни
кўрдим.

У айтар эди:

— Аёлманд бир кишиман, бир
неча оч-яланғоч болаларим бор, эр-
талабдан буён ўтириб тиланаман,
хозиргача ҳеч ким бир пул бергани
йўқ.

Ўша вақтда ёнимда бир танга
бор эди, ундан бошқа дунё моли-

дан ҳеч нарсам йўқ эди. Ўз-ўзимга шундай дедим: таваккал қилиб, бу тангани шу дарвешга берсанг, токи хотин, бола-чақаларининг бугунги овқатини тўғриласа, сенинг эса эрталик ризқингни Худонинг ўзи етказар.

Тангани унга бериб, ўтиб кетдим. Намозшомгача хиёбонда сайр қилиб юриб, қайтишда кўрдимки, ҳалиги дарвеш ўша жойда ўтириб, илгариги сўзларни айтиб тиланарди. Унинг ҳаддан ташқари ёлғончилиги ва гадойликдаги ўта ҳарислигидан таажжубландим. Аммо бу ишдан хабардор бўлганимни унга билдирмадим.

УЗРЛИ САБАБ

Бир бой касал бўлиб, узок вакт ётиб қолибди. Унинг бир шоир дўсти бор экан, қандайдир сабаблар билан касал кўргани келмабди. Бой тузалиб, ошнаси билан кўришганда, гина қилиб:

— Шунча вакт кўрпа-тўшак қилиб ётдим, бирров келиб кўрмадинг, — деса, шоир:

— Кечир, дўстим, мен марсия ёзиш билан банд эдим! — дебди.

ОШХЎР ДЎСТЛАР

Соҳиб Дородан нақл қилишлари, бир куни Навоий дўстлари билан сухбат қуриб ўтиради. Таомдан сўнг мажлис ахли Ҳаз-

рати Мирнинг кўпчилик олдида кўнгиллари беҳузур бўлиб, ёлғизлик талаб қилиш одатлари хотирларига келиб, бир-бирларига боқишиб, ўринларидан турдиларда, ташқарига чиқдилар. Шоир шу куни сухбат ва улфатчиликни кўмсаб турган экан. Ташқарига чиққан жамоага қараб, fazab ва эътиroz билан дедилар:

— Алишернинг уйи ошпазлар дўконию Алишер эса ошпаз эканда. Дўстлар келдилару ош еб кетавердилар.

ШОИРНИНГ ДАРДИ

Бемаза ва тутуруқсиз шеърлар ёзиб юрадиган бир шоир табибининг олдига келиб:

— Бир нарса юрагимни бехузур килиб, кайфиятимни бузяпти, кутулишнинг иложи йўқмикин? — деб сўрабди. Табиб гапга чечанлардан экан. Сўрабди:

— Айт-чи, шу кунлари қофозга туширган ва ҳали бировга ўқиб бермаган шеъринг борми?

— Ҳа, бор, — дебди шоир.

— Ўша шеърингни ўқиб бер.

Шоир ўқиб берибди.

— Яна бир карра ўқи.

Шоир яна такрорлабди.

— Тур ўрнингдан, энди нажот топдинг, — дебди табиб, — юрагингни бехузур килиб, кайфиятингни бузиб турган нарса шу шеър эди, юрагингдан чиқариб ташлаганингдан кейин қутулдинг-қолдинг!

ХАР КИМ ЎЗИ ИНТИЛСИН

Улуф бир қабилага мансуб бир киши Амир Исмоил Сомонийга мурожаат қилиб хат ёзибди. Шунда Исмоил унинг хатига шундай деб жавоб ёзибди:

— Аждодинг шухратига суянма, ўзингга ўзинг шухрат топ.

Бу тўғрида бир юнонлик айтган экан: кимда-ким қариндошлари сабабли ўзига обрў, яқинлик ахтарса ва ўлган аждодлари билан фахрланса, ўша кишининг ўзи ўлик ва аждодлари тирик саналади.

НОЗИКФАҲМ ШОИР

Амир Бовардий замонасининг етук шоирларидан бўлиб, уни Гул

9—Донолар сўҳбати

шоир деб эрдилар. Бир куни Мирзо Бойсунқур мажлисида шоиру фозиллар жам бўлган эди. Подшоҳ олдида бир даста гул, бир соғар¹ ва камон турар эди. У гулни олиб, соғарнинг ёнига қўйди: камонни ҳам олиб, айлантириб қўйди. Гул шоир дарҳол туриб ташқарига чиқди-да, бир дастурхон анор келтирди. Мажлис ахли бу ишга ҳайрон бўлди. Гул шоирдан бу синоатни суриштирудилар. У деди:

— Подшоҳ гулни соғар ёнига қўйди. Ёзувда “гул” билан “соғар” сўзларини гул шоир деб ҳам ўқиш мумкин. Менга хитоб қилинаётганини билдим. Сўнгра камонни айлантириб қўйди. Ка-

---

¹ Соғар — май идиши, жом, қадаҳ.

монни араб тилида қавс дейила-ди. “Қавс”ни айлантирилса “сүк” бўлади, бу бозор дегани. “Бо-зор” сўзи ёзувда “нор ор” сўзига ўхшайди. Шулардан мен “Гул шоир, нор ор!”, яъни «Гул шоир, анор келтир!» маъносини тушундим ва бу амрни бажардим.

Бу сўзни эшишиб, ҳамма унинг камолига таҳсин ўқиди. Подшоҳ буюрди – унинг анор келтирган дастурхонини тиллодан тўлдириб бердилар.

НОИЛОЖЛИК

Мавлоно Ҳасаншоҳ бир қишда оч, юпун қолгани учун ўғлига кўк салла ўратиб, кўк тўн кийдириб деди:

— Амир Алишернинг уйлари-
га боргин-да, ахволингни кўриб
сўрасалар, отам оламдан ўтдилар,
дегин! Мир кафандик ва жаноза
харжини берадилар. Ўшанга бозор-
дан егулик нарса олиб келгин.

Мир уни шу ҳолда кўриб, ич-
карига киритди ва нима гаплигини
сўрадилар. У:

— Отам вафот этди, умрини сизга
бахшида қилди, — деди.

Мир ғоят ғамда қолиб:

— Афсус, Мавлоно Ҳасаншоҳ
давр нодирларидан эди, — деб уч
юз хоний маблагни унга чиқариб
бердилар.

Мавлононинг ўғли бозорга бо-
риб, егулик нарсалар сотиб олди-
да, уйига қайтди. Эртасига Мулло

Мирнинг уйига келди. Мир уни
кўриши билан кулиб юбордилар.

— Сиз ўлган эдингиз-ку!

— Агар ўша инъомингиз бўл-
маганда чиндан ҳам ўлган бў-
лардим!

Мир унга муносиб сарупо,
минг динор кепакий маблағ инъом
қилдилар.

ШОИР ЎФРИСИ

Бир куни шоир Анварий¹ Балх
бозорини айланиб юрса, бирор
унинг шеърини баланд товуш би-
лан ўқимоқда, атрофдагилар унга
таҳсин ва офарин айтмоқда экан.
Анварий яқинроқ бориб:

---

¹ Анварий — машҳур форс-тожик қаси-
данавис шоири (вафоти — 1191).

— Биродар, кимнинг шеърини ўқияпсан? — деб сўрабди.

Халиги одам:

— Анварийнинг шеърини, — дебди.

— Анварийни танийсанми?

— Нима эди? Анварий ўзим бўламан!

— Ё тавба, — дебди Анварий кулиб, — шеър ўғрисини эшитган эдим, аммо шоир ўғрисини биринчи кўришим.

ШОИРЛИК СИРИ

Қадим-қадимларда шоирлардан бири қўлига дўмбира олиб, улоқдан кейин майдон ўртасига чикиб, ўз достонини ўқий кетибди. Эшитгандар шоирга тахсин айтиб, бири тўн

кийгизиб, бири от миндириби. Шу маҳал оломон орасидан қотма бир одам чиқиб:

— Халойик, бу достонда ҳикоя қилинган воқеаларнинг ҳаммасини мен ўз бошимдан кечирганман, бу достондаги доно гапларни шоирга мен айтиб берган эдим. Бу достон уники эмас, меники. Совға-саломни унга эмас, менга беринглар, — дебди.

Ўртада ғавғо кўтарилибди. Ўтирганлардан бири элни тинчлантириб:

— Агар бунинг даъвоси рост бўлса, ўртага чиқиб, гапириб берсин, — дебди.

Бу одамнинг айтган гаплари шоир ёзган достонга ўхшаса-да, хеч ким чапак ҳам чалмабди, таҳсин

ҳам айтмабди. Буни сезган даъвогар:

— Мени кўпчиликнинг салобати босди, шошилдим, шоир бўлса уйида ёзиб келган... — дебди.

— Сенга муҳлат берамиз, агарда саводинг бўлмаса, биронга ёздириб кел, — деб муддат беришибди.

Вакт-соати билан яна ҳаммалари ўша майдонга йиғилишибди. Лекин шоир бир соатда ўқиган нарсани у эрталабдан-кечгача ўқиса ҳам охири кўринмабди. Атрофдагилар: “Қисқа қил, мақсадга кўч”, деб луқма ташлай бошлабди. Охири биронлар ўтирган жойида мудраб, баъзилари:

— Сен ўқиганинг молаланмаган буғдой...

— Ёзганларинг пойтеша кўрмаган ёғоч...

— Заргар кўрмаган гавҳарнинг йилтироқ тошдан фарқи йўқ, у на узукка кўз ва на тақинчоқларга бе-зак бўлади, — деб маломат қилиб-дилар.

Кўрганни эшитган енгиби дегандек, гарчанд достондаги воқеаларни у одам бошидан кечирган бўлса ҳам, ҳамма шоирнинг ёзганига ишонган экан...

ИНСОФ

Донишмандлардан бири икки кишининг жанжали устидан чиқиб қолибди.

— Хўш, нима гап бўлди? — деб сўраса, улардан бири:

— Бу ноинсоф мени ёлғончи деб ҳақорат қилди, — дебди.

Донишманд сўрабди:

— Қани, инсоф билан ўзинг айт-чи, умрингда ҳеч ёлғон сўзламаганмисан?

— Ёлғон сўзлашдан Худо асрасин, астағфирулло! — деб жавоб қилибди у.

— Худди шу ерда ёлғон сўзладинг! Инсоғсизлик қилдинг! Қани, менга айт-чи, сен ёш болага дори ичирган чоғингда бу жуда аччик, bemalol ичавер, дейсанми ёки ширин дейсанми? Албатта, унинг фойдасини ўйлаб, аччик бўлса ҳам ширин дейсан. Бу ёлғонми, ростми? Албатта, ёлғон! Ёки бирор беморни кўргани борганингда унинг оғир аҳволини кўриб, кўнглини овлаш учун ёлғондан бўлса ҳам, дуруст бўлиб қолибсиз

тариқасида гапирасанми ёки ростини айтиб – чўп-устухон бўлиб қолибсиз, кўзларингизда нур колмабди, рангингиз заъфарон, киши қараса қўрқадиган даражага келиб қолибсиз тариқасида рост гапларни айтасанми? Албатта, бундай демайсан. Ҳар бир ишда ҳам, гапда ҳам инсоф бўлиши керак.

ХАСИС ВА ШОИР

Бир шоир хасис бир бойни мақтаб қасида ёзибди ва бойга ўқиб берибди. Орадан бирор ҳафта ўтибди, аммо бой ҳеч қандай илтифот кўрсатмабди. Шоир яна инъом кутиб, қитъа ёзибди. Яна бойдан садо чиқмабди. Бирмунча вакт ўтгандан кейин ноумид бўлиб қолган шоир бой ҳақида хажвия ёзибди. Бу гал

ҳам бой илтифот қилмабди. Нои-
лож қолган шоир бойнинг эшиги
олдига келиб чўккалаб ўтирибди.
Бой ташқари чикса, шоир остоңада
бамайлихотир ўтирган экан.

— Ха, ориятсиз махлук, — деб-
ди бой, — мақтадинг — индамадим,
тама қилиб қитъа ёздинг — парво
қилмадим, ҳажвия ёздинг — ўзимни
билмаганликка солдим, энди нима
умидда эшигимда ўтирибсан?

— Ўлсанг, биратўла марсияни
ҳам ўзим ёзай деган умидда
ўтирибман! — дебди шоир.

ҲАР КИМГА – МАҚСАДИГА ҚАРАБ

Тарих соҳасида жаҳон миқёсида
тенги кам олимлардан бўлган
Махмуд Камолдан сўрадилар:

— Сиздаги билимнинг ўндан бирiga эга бўлмаганлар сиздан бир неча баробар кўпроқ танилдилар. Бунинг сабаби нимада экан?

— Мен билмоқ учун ўргандим, улар билинмоқ учун!

ХОН ВА МАШРАБ

Бир куни шоир Машрабни хон ҳузурига чақириб:

— Сенга нима керак бўлса, тила тилагингни, ҳеч нарсани аямайман, — деса, Машраб унга жавоб қилибди:

— Қиладиган шафқатингизни бечора халқقا қилинг, шулар оч қолмаса бўлгани. Менга ҳеч нарса керакмас!

ТАБЬНИ МАШҚ ҚИЛДИРИШ КЕРАК

Убайдуллохоннинг¹ одати шу эдики, ҳар куни бир шеърни ўртага ташлаб, шоирларни унга татаббувъ² ва жавоб ёзишга ундарди:

— Табъни бекорга ўтказманглар — уни машқ қилдириш керак, — дер эди. — Дангасалик табънинг бўшашига сабаб бўлади ва зехни ўтмаслаштиради.

---

¹ Убайдуллохон — Убайдий тахаллуси билан шеърлар ёзган Бухоро хони (1487–1539).

² Татаббувъ — салафлар ёки замондош шоирларнинг асарларидан таъсирланиб, улардаги вазн, қофия, радифни сақлаган ҳолда, ўша мавзу ва ғояни давом эттириб, ривожлантириб ёзиладиган асар.

БЕРДАҚНИНГ ХОЗИРЖАВОБЛИГИ

Кунлардан бир куни хон Бердақ шоирни ҳузурига чақиририб, дабдурустдан:

— Халқ нима учун мени яхши кўради, сабабини айт-чи? — деб сўрабди.

— Сизни яхши кўришга халқни икки нарса мажбур қилади: биринчиси — халқни тўйдирувчи фармонингиз, иккинчиси — халқни кўрқитувчи қилингиз! — дебди шоир.

— Ундай бўлса, халқ сени нима учун яхши кўради, бунинг ҳам иккита сабабини айт-чи! Олдиндан огоҳлантириб қўяй: шоирлигим учун, гап сотиб нон топаман, сўзим

билин севдираман, дема. Касбкоринг мен учун бир чақа! – дебди хон.

Шоир ўйланиб ҳам ўтирмасдан:

– Биринчиси – менинг халққа бўлган фарзандлик муҳаббатим, иккинчиси – халқнинг менга оналик муҳаббати, – деб жавоб берибди.

ИСТЕДОД ВА ИМКОНИЯТ

Садриддин Айнийнинг отаси Сайдмуродхўжа айтган экан:

– Аслида донишманд кишилар қашшоқлар ичидан етишиб чиқади, аммо афсуски, қашшоқлар ўқиш учун имконият топа олмайдилар.

ШЕРНИ ФАФУР ФУЛОМ ЁЭСИН

Фафур Фулом ҳангома қилиб ўтирган жойида шеър ёзар эди. Ҳар банд битганда ҳамсухбатларга ўқиб берар, уларни қойил қолдириб, ўзи ҳам мақтаниб қўярди:

— ШеърниFaфур Фулом ёзсин-у,
ўликни ҳинду ювсин!

ОҚИННИНГ ХУРМАТИ

Кайсарлиги билан ном чиқарган машхур қозоқ оқини Жамбул гоҳида бирорта овулдош бийдан кўнгли қолса, дарҳол отига миниб, Олатовнинг жанубий этакларига юзланганча: “Кирғиз биродарим

10- Донолар сұхбати

Шобдан¹ ҳузурига кетяпман", дер экан. Чўнг Кемин соҳилида ўтирган Шобдан кунлардан бирида генерал-губернатор Колпаковскийдан зудлик билан етиб келиш тўғрисида буйруқ олади. Шобдан тезда файтунни қўшиш ҳақида амр қилади-ю, бирдан отини эшикдан кираверишга боғлаётган Жамбулга кўзи тушади.

— Шошманлар! Колпаковский ҳатто подшоҳ бўлганда ҳам, барibir Жамбулдан устун бўлмасди. Жамбулни кузатганимиздан сўнг йўлга отланамиз. Уни икки кун меҳмон қиласмиз, — дейди Шобдан.

Кейин оқин дўсти учун олти қанотли оқ чодир тикишни ва бар-

---

¹ Шобдан — кирғиз халқининг қаҳрамони Шобдан ботир.

ча уруғ-аймоқларни чакириб келишни мулозимларига топширади. Йиғилганларнинг таклифига кўра, Жамбул тонгга қадар “Манас”, “Сурانчи ботир” достонларини ижро этади. Шобдан достонларни роҳатланиб тинглайди.

ОЙБЕККА СОВФА ҚИЛИНГАН ТОШ

Собит Муқонов уйига меҳмон бўлиб келган Ойбекни машинага ўтқазиб, кўм-кўк ўтлок, боғ-роғ билан қопланган Олатов этакларига олиб кетади. Табиат гўзаллигидан баҳраманд бўладилар. Ойбек табиатнинг ўзи оби-тобида сайқал берган тошларнинг биридан кўзларини узолмасдан бош чайқайди-да: “Гўзал! Мўъжиза!” дейди. Собит

эса сир бой бермасдан Ойбекнинг ёнига яқинлашади-ю, унга синчков разм солиб:

— Хўш, ёкиб қолдими? — деб сўрайди.

— Бўлмасам-чи — деб тўлқинлануб жавоб беради Ойбек.

— Ундай бўлса, буни мен сенга совға қиласман. Факат ўз номимдан эмас, бутун қозоқ халқи номидан совға қиласман. Анъанамиз бўйича арғумоққа эга бўлдим, деявер.

Шундай қилиб, Медео чегарасида ётган харсангтош меҳмонга ёкиб қолади: Собит уни совға қиласди, Ойбек қабул қилиб олади. Тез орада Ойбек Тошкентга қайтиб кетади. Собит эса кейин ўша харсанг ёнига битта тоштарошни ёллаб боради. Харсангтошга ҳеч ўчмайдиган сўзлар ўйиб ёзилади:

“Бу силлик тошни мен Мусо Ойбекка совфа қилдим. Собит Муқонули. 1962 й. 3. VI”.

Үша куни Собит ўз ҳаётида бағоят масъулиятли вазифани адо этган кишидек кайфияти күтаринки ҳолатда қувнок қўшиқ айтиб уйига қайтади.

— Мен ўз ҳаётимда жуда кўп сахий одамларни кўрганман. Лекин, тоғда ётган чакиртошни совфа қиладиган Собитга ўхшаш одамни асло кўрмаганман, — деб тез-тез эслаб юради Ойбек.

ТАБИБ ВА ШОИР

Одамлар табибдан:

— Касалликлар ичидаги аниқлаш энг қийини сиз учун қайси дард? — деб сўрашса, табиб:

— Менинг олдимга ҳеч маҳал соғ одам келмайди, келганларнинг бири қорнидан, бири кўзидан, бири қулоғидан шикоят қиласди. Касал аниқ бўлгандан кейин уни даволашнинг табиб учун қийинлиги йўқ. Дунёда табиб тополмайдиган битта дард бор, бу — соғ одамларнинг ичларини билиш. Беморларнинг шифокори табибу соғларнинг дардини топадиган шоир, — деган экан.

Табибдан бу жавобни эшигданлар шоирдан:

— Дарднинг энг оғири қайси, бевақт ўлимнинг фироғими, севгининг ҳижроними, тирикчилик ташвишими, ноҳақликнинг азобими, меҳнат машаққатими? — деб сўрашса, шоир:

— Бахт, бахтсизлик, ўлим ва туғилмоқ, шодлик ва алам, кулги ва йифи — булар барчаси ҳаммага маълум, ҳаётда мавжуд нарсалар. Аммо шоир учун энг қийини одамларнинг қалбига йўл топиш, ёмонликка нафрат, яхшиликка қувонч ҳисларини уйфота билиш, — деган экан.

ШЕЪР – МЎЖИЗА

Миртемирдан сўрашибди:

- Сиз мўжизага ишонасизми?
- Ишонмаганимда шеър ёзмаган бўлар эдим. Ахир, шеърият ҳам турган-битгани мўжиза-да!

БАХТ НИМА?

Миртемирдан:

— Бахт нима? Унга эришганмисиз? — деб сўрашганда у:

— Йўқ. Одам бахтга эришдим, деганида яшашнинг қизиғи қолмас эди. Бахтга эришиш туйфуси билан яшашнинг ўзи бахт! — деб жавоб берган экан.

ДОНИШМАНДНИНГ УЗУГИ

Бир донишманднинг узугига бешта сўз ўйиб ёзилган экан. Хурсанд пайтларида бу ёзувга қўзи тушса, бирдан фамгин бўлиб қолар, хафа чоғларида енгил тортар экан.

Узукка “Бу кунлар ҳам ўтиб кетади” деб ёзилган экан.

КУЁВ ТАНЛОВИ

Бир донишманднинг ёлғиз қизига бир бой ва бир ночор хонадондан совчи келибди. У эса қизини камбағал йигитга берибди. Дўсту яқинлари:

— Нега бундай қилдинг? — деб танбех беришса, шундай дебди:

— Бадавлат йигитнинг эси пастрек кўринади, ҳадемай у молдунёсидан ажралиб қолиши мумкин. Камбағал йигит эса ақли ва ғайратли экан — бундай одам сира кам бўлмайди.

ТАМАКИННИГ “ФОЙДА”СИ

Савдогарлар биринчи марта бозорга тамаки олиб келишганида бир донишманд одамларга қаратади:

— Тамаки соғлиқ учун кони зарар — чека кўрманг, — деган экан, хеч ким қайрилиб қарамай тамакининг бозори касод бўлиби. Бундан норози бўлган савдогарлар донишманднинг ҳузурига бориб, ўз фикрини ўзгартиришини илтимос қилишибди. Шунда донишманд одамлар олдига чиқиб:

— Халойик! Тамаки чекканларни ит қопмайди, уларнинг уйига ўғри тушмайди, кашанда сира қаримайди, — дебди.

Одамлар хайрон бўлиб сўрашибди:

— Бу қанақаси? Аввал тамаки кони зарар — зинҳор чека кўрманг! — деб огоҳлантирган эдингиз. Энди бунинг аксини айтаяпсиз.

Донишманд ўз фикрларини шундай изоҳлабди:

— Тамаки чеккан киши ҳассага таяниб қолади — ҳассалик кишига ит яқинлашмайди. Кашанда туни билан йўталиб чиқади — уй эгаси ухламаган экан, деб ўғрилар қайтиб кетади. Чекувчи кишига кўпинча баҳтли кексалик гаштини суриш насиб этмайди — у ёш ўлиб кетади.

ҲАСАД ВА ФИЙБАТ

Бир шогирд устозига шикоят килди:

— Фалон киши мени кўролмайди — ҳасаднинг зўридан тарс ёрилиб кетай дейди.

Устози бунга жавобан деди:

— Хўш, ҳасад-ку ёмон экан, лекин ким сенга фийбат яхши деб айт-

ди?! Бошқаларни ёмонлаган киши сени ҳам бирорвга яхши демайди.

АЙБ ДАРХОЛ КҮЗГА ТАШЛАНАДИ

Бир оқил, хунарманд, нотик, солиҳ, хулласи калом, ҳар жи-хатдан етук йигит бор эди. Унинг илми, хулқи ва олийжаноблигига ҳамма тан берган эди. Биргина айби – “ш” ҳарфини талаффуз қилолмас эди. Бирорвайтди:

– Олдинги тишлари йўқми нима бало?

Бу гапни эшишиб, бир донишманд деди:

– Бир дунё фазилатидан кўз юмиб, шу биргина айбини кўрдингми?

ДОНО МЕЬМОР

Меъмор Синон машхур Салимия минораларини қуаркан, бир тўда болалар чуғурлашиб, ниманидир кўрсатаётганларини кўриб қолибди. Уларга яқинлашиб:

- Нима гап? — деб сўрабди.
- Амаки, — дейишибди улар, — шу минорангиз бир оз қийшайибди.
- Ҳа, ундей бўлса, ҳозир ми-
норани арқон билан торттириб
тўғрилаймиз. Сизлар қараб туинг-
лар, — деб арқон келтиришни бую-
рибди.

Меъмор Синон то болалар тўғри бўлди дейишмагунича минорани бир арқон билан торттираверибди. Болалар тўғри бўлди дейишгач, тўхтатибди. Шу орада бир киши келиб:

— Уста, бу арқон шундай катта минорага ҳеч бир таъсир қилмаслигини яхши биласиз. Нега энда болаларнинг гапига кириб, бундай қилдингиз, — деганида мемор жавоб берибди:

— Шундай қилмасам, бу чурвалалар шаҳар бўйлаб минора қийшиқ, деган гап тарқатишади. Миноранинг эгри эмаслигига ҳеч кимни ишонтиrolмаймиз. Энди эса, минора эгри эди, арқон билан торттириб тўғрилатдик, деган гап тарқатишади. Бу гапга эса ақли бор одам ишонмайди!

САБРНИНГ ХОСИЯТИ

Бир донишмандга аёли факирликларидан шикоят қилди. У жавоб берди:

— Сабр қил. Олдинда шундай бир чўққи борки, унга факат юки енгилларгина чиқа оладилар.

ТАМАГИРНИНГ ЖАЗОСИ

Бир куни Абу Нувас¹ сув ичмоқчи бўлиб, идиш тополмади-да, қўшнисига мурожаат қилди:

— Кўшни, косангизни бериб турмайсизми?

Бир хафтадан кейин қўшни косасини сўраб чиқди. Шоир уни қайтарди, лекин косанинг ичидаги пиёла хам бор эди.

— Пиёла меники эмас, — деди қўшни.

---

¹ Абу Нувас — машхур араб шоири (762–813).

— Гапингиз тўғри, — деб жавоб берди Абу Нувас. — Лекин мен бирорнинг буюмига кўз олайтирадиган одам эмасман. Берган косангиз ҳомиладор экан. Кўзи ёриди. Мана, она-болани сизга қайтаряпман.

Лол қолган қўшни Абу Нуваснинг ҳалоллигини кўкларга кўтариб мақтади.

Бир неча вақт ўтгач, Абу Нувас яна коса сўради. Косани унга бажонидил беришди. Бу гал коса Абу Нуваснида бир ой қолиб кетди.

Нихоят қўшни яна косасини сўраб чиқди. Абу Нувас жавоб берди:

— О, шўрлик коса, умри қисқа экан, вафот этди.

Кўшнининг жаҳли чиқди.

— Нима деб валдираяпсиз? Коса ҳам вафот этадими?

— Хўп ғалати одам экансанку? — деб эътиroz билдириди Абу Нувас. — Коса туғди деганимда ишонган эдинг. Нега энди унинг ўлганига ишонмайсан?

Кўшниси Абу Нувасни қозига олиб борди. Қози шундай ҳукм чикарди:

— Нимаики туғадиган бўлса, у вафот ҳам этади.

ЖАВОНМАРДЛИК АЛОМАТЛАРИ

“Самак айёр” номли саргузашт романлар қаҳрамони Самак дўсти Рұҳафзодан сўрайди:

11- Донолар сұхбати

– Жавонмардликнинг¹ қайси аломатлари сенда бор?

Рұхафзо деди:

– ... Бироннинг омонатига хиёнат қилмайман, бирор иши тушиб, ёнимга келса, жонимни гаровга қўйиб бўлса ҳам ҳожатини чиқараман, лекин қилган ишимни ҳеч миннат қилмайман, дўстликни ҳеч нарсага алмаштирмайман, бироннинг сирини мутлақо бошқага ошкора этмайман.

---

¹ Жавонмардлик (*Футувват*) – X асрдан бошлаб Мовароуннахр ва Хуросонда халқнинг оғирини енгил қилиш, золим ҳукмдорларга қарши курашиш, уюшган холда элу юртни ташки душманлардан химоя этиш мақсадида пайдо бўлиб, ўзида халқ ичидан чиққан турли касб-хунар эгаларини бирлаштирган харакат. Бу тоифа жавонмардлар, фатийлар, ахийлар, айёrlар деб ҳам юритилган.

Мардлик, олийхимматлик деб шуларни тушунаман...

ТАРБИЯ МЕВАСИ

“Равзай хулд” асарининг муаллифи Мавлоно Маждиддиннинг ёзишича, у бир куни Язд шаҳрида ваъз айтиётган экан. Гап ота-она ҳақида кетаётган пайтда бир қария ўрнидан туриб, йиғлаганича:

— Эй Мавлоно, отасининг соқолидан тутиб, бошига калтак билан урган фарзанд ҳақида нима дейсан? — деб сўради.

Мен ундан:

— Отаси уни нима ишга ўргатган эди? — деб сўрадим.

У эса:

— Эшакни ижарага беришга, — деб жавоб берди.

— Айб унинг отасида, — дедим унга, — болани ёшлигидан илм ўрганишга жалб қилганида ва яхши кишилар сухбатига юборганида, ундан бундай иш содир бўлмас эди. Ота бундай қилиш ўрнига эшакни ижарага беришга ўргатибди. Натижада, бола эшакни жиловидан тортиб, бошига чўп билан уришга ўрганиб қолган. У ўз отасининг соқолини эшакнинг жилови, деб ўйлаб тортган, бошига эса эшакнинг боши деб ёғоч билан туширган.

ТОЛЕ КУЛИБ БОҚСА

Бир доно киши бор эди. У камбағаллик кўйига тушиб қолиб, мартабали бир одамнинг уйига ўғриликка тушди. Қараса, уй эгаси

қимматбаҳо матолар устида ухлаб ётар, атрофида эса турли хил бойликлар уюм-уюм бўлиб турарди. Доно кишининг кўзи мартабали одамнинг бошида қилич ушлаб турган маймунга тушди. Маймун ўргатилган бўлиб, шу топда ўз соҳибининг юзида кетаётган чумолини қилич билан уриб ўлдиришга шайланиб турган эди. Буни кўрган доно киши чопиб бориб, маймуннинг қўлидан тутиб қолди. Уй соҳиби шарпадан уйғониб кетиб, воқеадан хабар топди. Ўзича хулоса чиқариб деди: “Кишига толе кулиб боқса, ўғри унинг учун посбонга айланади, душман эса меҳрибон дўстга!”

ЯХШИЛИК УНУТИЛМАЙДИ

Луқмони ҳаким доимо қарз олар ва пули бўлса бошқаларга қарз берар экан. Унинг химмати ва саҳийлигини эшитган кишилар узок шаҳар ва қишлоқлардан қарз сўраб келишаркан. Кунлардан бир кун номаълум бир савдогар унинг ҳузурига келди ва деди:

— Эй Луқмон, мен машхур савдогар эдим. Давр ҳодисотлари туфайли бутун мол-мулкимдан ажрадим. Ҳозир қўлимда ҳеч нарсам йўқ. Қўлимдан ҳеч бир иш келмайди, касбу ҳунарим йўқ. Сендан қарз сўраб келдим!

Луқмон уйидан минг динор чиқариб, савдогарнинг қўлига тут-

қазади. Буни кузатиб турган Лукмоннинг ўғли отасига қараб:

— Эй ота, шунча пулни ҳеч вақоси йўқ нотаниш одамга бериб юбордингиз, у тониб кетса нима қиласиз? — деди.

— Эй ўғлим, — деди Лукмон, — одамлар ҳеч қачон яхшилигингни унутмайдилар. Вактинча улар сендан юз ўғирсалар ҳам вақти билан инсофга келадилар. Ҳар бир инсон қўлидан келса, бошқаларга яхшилик қилиши ва қилган яхшилигини унутиши зарур. Аммо бошқаларнинг ўзига қилган яхшилигини унумаслиги керак.

МУШУГИНГ КҮП БҮЛСИН

Корақалпоқ адиби Түлепберген Каипбергенов бобоси тилидан ҳикоя қиласы:

— Мен ёшлигимда оқсоқол-қарияларнинг хизматларини қилиб, икки хил олқиши эшитардим. Бирлари: “Уйингда мушугинг күп бўлсин”, — деб дуо қилса, бошқалари: “Уйинг олтинга тўлсин!” — деб дуо қилишарди. Биринчи хил дуо қилганларни ёқтирамай, иккинчи тилакни эшитганда хурсанд бўлардим. Энди ўйлаб қарасам, биринчи хил дуогўйлар уйингда дон күп бўлишини тиларканлар: бир йили эккан буғдойимиз мўл ҳосил бериб, уйимиз дон-дунга чунонам тўлиб-тошдики, уйда сич-

қонлар күпайиб кетди. Ўшанда битта эмас, иккита мушук асрашга мажбур бўлдик. Кейин, улар ҳам болалаб берди, десангиз. Ҳар қалай, уйингда дон мўллигига нима етсин!

ҲАР КИМНИНГ БОЛАСИ ЎЗИГА ШИРИН

Бердақ шоирнинг отаси Қарғабой бир куни уйига ҳовлиқиб кирибди-ю, аёлига дабдурустдан:

— Қани, бўла қол, тезда Бердақни ювинтириб-кийинтир-чи! Уни Хивага олиб бормоқчиман. Бизга баҳт кулиб боқадиганга ўхшаб турибди, — дебди.

— Нега? — деб сўрабди аёли унинг муддаосини тушунмай.

— Хивадаги хон саройида ишлаш учун энг доно, энг барно бир болакай қидиришаётган экан. Бу ёруғ оламда Бердақимиздан ақллироқ, чиройлироқ бола бўлиши мумкинми сира! — дебди Қарғабой.

Аёли фахм-фаросатли экан, ичак-силласи қотиб кулибди. Қарғабой унинг ҳай-ҳайллашига қарамай, болани эшагининг ортига мингаштирибди. Кечаю кундуз йўл тортиб, Хивага уч кун деганда етиб борибди. Хон саройига кириш учун бирин-кетин уч соқчининг олдидан ўтиш керак экан. Биринчи соқчиёқ Қарғабойга: “Шу қулоклари қалқондай, бурни чўмичдай тасқара боласини уялмай олиб келиб турганини қаранглар!” деб масхаралаб кулибди. Қарғабой боласининг су-

лувлигини нари-бери исботламоқчи бўлган экан, сокчилар уларни уриб-сўкиб, шаҳардан ҳайдаб чиқаришибди.

Ҳар кимга ҳам ўз фарзанди дунёдаги энг ақли расо, барно бўлиб кўринаверади. Қарғабой ўша даккидашномдан кейин то ўла-ўлгунча: “Менинг ҳам ақлли, ҳам чиройли боламни кўра туриб саройга киритмаган хоннинг одамларига лаънат!” дея қарғаниб яшабди.

ХАВФСИЗ ЖОЙ

Бир файласуф сахрода айланиб юрган экан, қараса, бир йигит мерғанликни машқ қилиш ниятида ўқ отмоқда ва отган ўқлари нишонга етмасдан ўнг-сўлга кетмоқда экан.

Файласуф ўқ тегишидан қўрқиб, нишоннинг олдигинасига бориб турибди ва шундай дебди:

– Шу ердан хавфсизроқ жой йўққа ўхшайди, чунки унинг ўқи ҳеч қачон нишонга тегмаслигига аминман.

КАСАЛ КЎРИШ ҚОИДАСИ

Уч-тўрт эзма бир улуғ зотни кўргани бориб, узок ўтириб қолибди. Бу нарса bemорга анча малол келибди. Кетаётган чоғда улар bemорга:

– Васиятинг бўлса, бизга айтиб қўя қол, – дейишса, bemор:

– Васиятим шуки, – дебди, – бундан кейин касал кўргани борганиларингда узок ўтириб, bemорни толиктириб қўйманглар.

ЮЗ ДИНОР ТАШВИШИ

Бир бой ҳакимга:

— Юз динор олтиним бор, шуни сенга бермоқчиман, нима дейсан? — деб сүрабди.

— Берсанг, — дебди ҳаким, — сенга яхши, бермасанг менга. Сенга яхшилиги шуки, шу восита билан менга марҳамат қилган бўласан. Бермасанг менга яхши бўлиши шуки, сенинг миннатингдан кутуламан!

САФАРБАР ОЯТЛАР

Хон бир араб билан ҳамтоворқ бўлиб қолибди. Дастурхонга ҳалим келтириб қўйишибди. Араб товоқقا разм солиб қараса, ҳамма ёғ халифа

олдида. Араб дарров бармоғи билан ариқча қилиб, ёғни ўзи томонга ҳайдабди. Халифа: “Қайикдагиларни сувга ғарқ қилиш ниятида уни тешиб қўйдингми”, деган оятни ўқибди. Араб бу оятга жавобан дарров: “Бахраманд бўлсин, тирилсин, деб сувни қакраб ётган ер томонга сурдик”, деган оятни келтирибди.

УМРИ УЗУН ТОВУҚ

Бир хасиснинг қовурилган тоvuқни уч кундан бери дастурхонга олиб келиб, емасдан олиб бориб қўяётганига разм солиб юрган бир донишманд:

— Бу товуғингизнинг умри тириклигидан ҳам узунроқ шекилли,— дебди.

МУНОСИБ ҚАЙЛИҚ

Арабистонда илму ҳикматда беназир Шан деган бир ҳаким, ўзимга ўхшаган бирор билимдон қиз топилмагунча уйланмайман, деб ахд қилган экан. Қайлик ахтариб оламни бир неча бор кезиб чиқса ҳамки, ўзига муносиб ёр тополмабди. Кунлардан бир куни шу ниятда сарсон-саргардон бўлиб юрган экан, бир одам унга ҳамроҳ бўлибди.

Шан ҳамрохига:

- Сен мени кўтарасанми ё мен сени кўтарайми? – дебди.
- Ажаб бетамиз одам экансан, – дебди ҳамрохи, – салламни зўрға кўтариб юрибман-у сени қанақа қилиб кўтараман!

Шан индамабди. Бир оз йўл юрганларидан кейин барқ уриб яшнаб турган бир буғдойзорга етибдилар. Шан экинзорга қараб:

— Бу буғдойзорнинг донини еб бўлишдимикан? — деб ҳамроҳидан сўрабди.

— Тоза жинни экансан-ку! Буғдойи ҳали ўриб олинмаган нарсани қанақа қилиб еб бўлади?!

Яна Шаннинг нафаси ичига тушиб кетибди. Бир неча манзил йўл юрганларидан кейин улар тобут кўтариб бораётган оломонга дуч келишиб қолишибди.

— Бу одам ўлдимикан ё ҳали ям тирикмикан? — деб Шан яна ҳамроҳидан сўрабди.

— Астағифирулло, умрим бино бўлиб сенга ўхшаган аҳмоқни кўр-

ганим йўқ. Қабристонга олиб бори-
лаётган ўликни бу тирикми, ўликми
деб сўрайди-я! Қип-қизил аҳмоқ
ҳам бунақа саволни бермайди. Кўй,
менга бошқа гапирма, аҳмоқона
гапларингдан кўнглим озиб кетяп-
ти, – дебди ҳамрохи.

Шундай килиб, иккаласи чурқ
этмай йўлда давом этишибди.
Йўловчи манзилига етгандан ке-
йин, майли, бу ҳам бир мусо-
фир экан, қилган қўполлигимни
кўнглидан чиқарай, деб Шанни
уйига олиб кириб, меҳмон қилибди.
Ўша одамнинг ҳусну малоҳат, ақлу
фаросатда ҳамма қизларга дарс бе-
радиган қизи бор экан, у дадаси-
дан сўрабди:

– Ҳамроҳингиз ким эди, йўлда
нималарни гаплашиб келдинглар?

— Эй, қизим, — дебди отаси, — қип-қизил бир аҳмоққа рўбарў келиб қолдим. Куракда турмайдиган, пойма-пой, мантиқсиз саволларни беравериб, тоза табъимни хира қилди.

— Нима деди, ахир? — деб сўрабди қизи.

— Мен билан кўришиши биланоқ: “Сен мени кўтарасанми ё мен сени кўтаратайми?” — деб сўради. Ўзим зўрға бораётган эдим, уни қандай кўтара олардим, қизим. Бир экинзорга етганимизда: “Бунинг донини еб бўлишдимикан?” — деб сўраб қолса бўладими? Учинчи саволи: қабристонга олиб кетишаётган тобутни кўриб: “Бу тирикмикан ё ўликмикан?” — деб сўради.

Қизи отасига:

— Унинг кўнглини оғритиб, бекор қилибсиз. Бу сўзлар унинг жуда катта ҳаким ва зўр билимдон эканлигидан далолат беради.

Биринчи саволнинг маъноси шу: Йўлнинг заҳматини камайтириш учун бирор нарса сўзлаб берасанми ё мен айтиб берайми? Ернинг фалласини эккан одам бирор судхўрдан қарздор бўлиши, унинг қистовидан тезрок кутулиш мақсадида, буфдойни ўриши биланоқ тўғри бозорга олиб бориб сотиб, қарзига бериши, мулоҳаза қилиб кўрсанг, экин пишишидан олдин еб кетилгандан бўлади. Тобутдаги мурдани ўликми ёки тирикми, деб сўраганининг маъноси шу: бу одам ўлганидан кейин ёдгорлик сифатида бирор фар-

занд ёки шогирд қолдирдимикан, элашга арзигулик бирор хайрли иш қилдимикан ёхуд жоҳил ва фосиқлигидан ўлиши биланоқ ҳамманинг эсидан чиқди-кетдими?

Сиз дарҳол унинг олдига чиқиб, узр айтишингиз, зиёфат қилишингиз, айтган сўзларининг барисини шарҳлаб беришингиз керак, акс ҳолда, у сизни жоҳил ва аҳмоққа чиқариб қўйиши мумкин.

Шунда қизнинг отаси Шаннинг хузурига чиқиб:

— Йўлда мен паришонхотирлик қилиб, саволларингга дурустроқ жавоб беролмагандим: ҳозир ҳам масига бирма-бир, батафсил жавоб беришим мумкин, — дебди.

Бунга жавобан Шан:

— Бу сўзлар сенинг табиатинга мутлақо хилоф. Яххиси, айтчи, бу сўзларни кимдан ўргандинг ва бу сирлардан ким сени викиф қилди, — дебди.

Қизнинг отаси нима дейишини билолмай, гангиб қолибди ва рости ни айтишга мажбур бўлибди:

— Хусну малоҳат ва ақлу фаросатда тенгу тимсоли йўқ бир қизим бор, бу сўзларнинг мағзини менга ўша чақиб берди, — дебди.

Бу гапларни эшиитган Шан, шунча йилдан бери қидириб юрган гавҳаримни энди топдим, деб суюниб кетибди. Отасининг розилиги билан қизни никоҳлаб олибди ва нихоят, мурод-мақсадига етибди.

МУНАЖЖИМЛАР БАШОРАТИ

Илми нужумга¹ ҳуши йўқ бир подшоҳ ҳамиша мунажжимларнинг хатоларини фош этиб, уялтириб юраркан.

Бир кун у бир ўғил кўрибди. Подшоҳ саройдаги уч буюк мунажжимни чақирибди ва қуръа очиб, ўғлиниң қисматини баён килишларини сўрабди.

Мунажжимлардан бири:

– Бу ўғил ўн бешга кирганда илон чақиб ўлади, – дебди.

Иккинчиси:

– Бу бола ўн бешга кирганда баландликдан йиқилиб ўлади, – дебди.

---

¹ Илми нужум – астрономия.

Учинчиси:

— Ўша ёшга етганда бу бола сувга фарқ бўлиб ўлади, — деб башорат қилиби.

Подшоҳ бу гапларни эшитиб, “Биттасининг сўзи тўғри чиқиши мумкин, унда иккинчи ва учинчи сининг сўзи мутлақо хато”, — деб ўйлабди ва кейин бу мунахжимларни кўздан қочирмасликка, уларнинг башоратлари нотўғри чиқса, шарманда қилишга аҳд қилиб қўйибди.

Мунахжимлар айтган ўша машъум кун келиби, подшоҳ ўғлини бир маҳалла одамга топшириб, кўзкулок бўлиб туришларини тайинлабди. Тепаликларга чиқиш ва сувга яқинлашишга йўл қўймасликни бу юрибди.

Бир маҳалла одам боланинг муҳофазаси билан банд бўлибди. Қиём пайти бола одамларни фафлатда қолдириб, уйдан чиқибди, чорбоғда бир оз айланиб, ҳовуз бўйига бориб қолибди. Ҳовуз бўйидаги дарахтда қуш уяси бор экан. Бола дарахтга чиқибди-ю, инга кўл чўзибди. Уяда илон ётган экан, болани чақиб олибди ва бола дарахтдан ҳовузга йиқилиб, фарқ бўлибди.

Посбонлар югуриб келишса, шаҳзода аллақачон ўлиб ётганмиш.

Шу воқеадан кейин подшоҳ мунажжимларни ранжитмайдиган бўлибди.

ИШЛОВ БЕРИЛМАГАН ЛОЙ

Бир лакалов одобсизлик қилган экан, улуғ бир зот унга танбех берибди. Шунда лакалов:

- Лойимни шундоқ қоришган бўлса, мен нима қилай? — дебди.
- Лойингни-ку, дуруст қоришган, аммо яхшилаб шиббалашмаган, — дебди улуғ зот.

ЖАБРОИЛ ВА ҚУРЬОН

Бир факир киши туш кўрса, бир оёғи Жаброил алайхиссаломнинг қаноти устида турган эмиш. Уйқудан туриб, замон орифларидан бирининг олдига бориб, тушини арз қилди ва таъбирини сўради. Ориф табассум қилиб деди:

— Намоз ўқиганингизда Каломуллоҳга оёқ кўйманг.

У киши уйига келиб қараса, дарҳақиқат, жойнамози остида Куръон ётган эмиш.

ДЕВМИ, ГУЛМИ?

Араб фозилларидан бирининг фоят доно, хуштабъ хотини бор эди. У киши бир куни хотинига деди:

— Сиз хотинларни биз ёр деб қучоқ очиб оламиз-ку, аслида эрларнинг бошидаги девсизлар.

— Аксинча, — деди хотини ширин табассум билан, — хотинлар хушбўй гиёҳдирлар. Эркаклар эса ана шу хушбўй гиёҳ атирларини хидлаб баҳраманд бўлиш ниятида юрган орзумандлардир.

МОЛ ЭГАСИГА ЎХШАМАСА

Бир сұхбатда донишмандға деділар:

— Эгиладиган, букиладиган, қатланадиган, турли-туман каттаю кичик тешикчаларға ҳам кириб кетаверадиган бир шиша кашф қилдик.

У дебди:

— Қисқаси, шишани ҳам ўзимизга ўхшатдик десангиз-чи!

МУТТАҲАМНИНГ ФОШ ЭТИЛИШИ

Кунлардан бир куни қассобнинг оиласида кутилмаган ҳодиса рўй бериб, уни шошилинч уйга чақириб қолишибди-ю, хатто дўконини ҳам ёпишга улгурмай, чангакдаги

гўштлару ғаладондаги пулларини ёнидаги чойхоначига “қараб тур”, деб тайинлаганча югуриб кетибди. Қайтиб келиб қарасаки, ғаладондаги пуллари йўқ. Чойхоначи олиб қўйган бўлади. Чойхоначидан сўраса, олмаганман, тухмат қилма, гувоҳ-исботинг борми, деб тонибди. Орада жанжал кўтарилибди. Бириси: “Тухмат қиласяпти, олмаганман”, деса, бошқаси: “Шундан бошқа олмайди, ўзининг кўли эгри эди”, деб ғавғо кўтарибди. Бир дошишманд чойхоначига мурожаат қилиб:

— Агар қассобнинг пулинин олмаган бўлсанг, унда бор пулингнинг ҳаммасини ўртага кўй, ана шунда олган-олмаганинг маълум бўлади, — дебди.

Чойхоначи олиб чиққан пулларни у кўздан кечириб:

— Яхшиликча айбингга иқрор бўл, йўқса юзингга қора суртиб, эшакка тескари миндириб, кўпчилик олдида шарманда килеман, — дебди.

Чойхоначи:

— Гувоҳ-исботингиз йўқ, — деб баланд келган экан, донишманд чойхоначининг ҳамма тангаларини йифиб, сопол товокқа солибдида, устидан кайнок сув қуибди.
Атрофдагиларга:

— Бу тангалар ҳаммаси қассобники, муттаҳам чойхоначини эшакка тескари миндириб, маҳаллага сазойи қилинглар, — деб хукм чиқарибди.

Одамлар сопол товокдаги сувга қараб, не мўъжиза, деб тушу-

нолмай ҳайрон бўлишибди. Чунки товокдаги тангалар сув қуйилгандан кейин кўринмай қолган эди. Шунда ҳайрон бўлган одамларга қараб до-нишманд:

— Тангаларнинг кўринмай қолга-
нининг сабаби шуки, сувнинг юзи-
га бир ошиинг ёғи чиқиб қолди.
Ахир, чойхоначининг қўлида ёғ-
нима қиласди! Эрталабдан кечга-
ча қўли сувда. Демак, бу тангалар
қассобнинг ёғлик қўлидан чиқкан
пуллар, — деганда, оломондан даҳ-
шатга келган чойхоначи:

— Ярми уники, ярми ўзимники, —
деб гунохини тан олиб, ёлворишга
мажбур бўлган экан.

КИМ ОНАМ ДЕЙДИ, КИМ БОЛАМ

Шоир Шукрулло ҳикоя қилади:

Кунлардан бир куни мен бир тўйда бўлдим. Бир ёш йигит “Онам дерман” деган ашулани айтиб қолди. Айниқса, буни эшигтан қариқартанглар кўзларига ёш олиб, чаккасига даста-даста пул қистиришди. Аммо менинг энсам қотиб, на пул қистирдим ва на чапак чалдим. Менинг донг қотиб ўтирганимни сезган ёнимдаги шўхроқ йигитлардан бири, “қизим сенга айтаман, келиним сен эшит” қабилида ёнидаги шеригига:

— Ҳай, шоир ака, сизда ҳам завқ деган нарсадан борми? — дегандек учириқ қилиб қўйди. Лекин мен би-

либ-билмасликка солиб қўя қолдим. Чунки менинг хаёлим бошқа нарса билан банд эди. Бу боланинг ашуласига эмас, ўзига ғашим келиб ўтирган эдим. Чунки бу йигитнинг қилаётган бутун хатти-харакати айтиётган ашуласининг маъносига бутунлай терс эди. У “Онам дерман” деб ашула айтарди-ю, аммо тонг отгунча кўча остонасида бунинг йўлларига кўз тикиб, “Болам дерман” деб қон йиғлаб ўтирган онасининг дарду аламларини унутган эди.

ДУШМАН

Бир донишманд айтган экан:

— Одамлар душманга оғизларидан йўл берадилар, у эса ақлларини ўғирлаб кетади.

ТҮРТ ҲИКМАТ

Дейдиларки, бир куни Хитой, Хинд, Эрон ва Рум подшоҳлари бир ерга йигилиб:

— Ҳар биримиз шундай бир сўз айтайликки, дунё тургунча турсин, — деб шартлашибдилар.

Хитой шоҳи дебди:

— Мен айтган сўзимни қайтариб олишдан кўра, айтмаган сўзни оғиздан чиқармасликка ҳаракат қиласман.

Хинд шоҳи дебди:

— Мен ўз фойдасини кўзлаб айтган сўзи зарар берган ва ўзини ҳалок қилган одамга ҳайрон қоламан.

Эрон шоҳи дебди:

— Оғзимдан чиқмаган сўзим — қулимдир, айтганим эса — хожам.

Рум шохи дебди:

— Мен айтмаган сўзимдан ҳеч вақт пушаймон бўлмаганман, айтганимдан эса жуда тез-тез пушаймон бўламан.

Шохларнинг индамаслиги фойдасиз ва бемаъни сухбатлардан кўра яхшидир. Инсон ҳар нарсадан кўпроқ ўз тили туфайли балога йўлиқади.

УЧ НАРСА ВА ТЎРТ ВОСИТА

Бир бадавлат савдогар бор экан, унинг болалари катта бўлганларида ҳеч қандай иш билан машғул бўлишни истамабдилар. Оталарининг молини совура бошлибдилар. Ота уларни йиғиб, деди:

— Ўғилларим! Одам бу дунёда уч нарсага интилади: бири — яхши яшаш, иккинчиси — одамлар орасида юксак мавкега эга бўлиш, учинчиси — охират савобини топиш. Бу уч нарсага қуидаги тўрт восита билан эришилади: ҳалол меҳнат билан давлат тўплаш; қўлга киритилган давлатни сақлай билиш; исрофга йўл қўймасдан, давлатини ўзи, оиласи ва ака-укалари учун харжлаш, ниҳоят, мумкин қадар ўзини зиёнли ишлардан тийиш. Бу тўрт шартдан биттасини ҳам бажармаган одам ўз орзусига етолмайди. Чунки одамнинг давлати бўлмаса, у ўзи еб, бошқаларни тўйдира олмайди; агар давлати бўлса-ю, лекин уни расамади билан харжламаса, сал ўтмасдан бу давлат йўқ бўлиб кетади.

САККИЗИНЧИ МҮЖИЗА

Сир ёқасидаги Фороб қишлоғининг мардуми Муҳаммад ахли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машҳур эди. Илму ҳикмат бобида Арастудан сўнг устоди соний бўлиб, Ал-Форобий номи билан мушарраф эди. Алқисса, юонон сафаридан қайтарда минглаб ғаройибот қатори бир мўъжиза олиб қайтмиш эрдиким, унинг оти найдир.

Аттангки, устоднинг қайтиши бу дафъа элда шодиёна байрам бўлмади. Боиским, фуқаронинг аксари, жумладан, Ал-Форобийнинг яккаю ягона жигарбанд оғаси ҳам Билужистон мулкига асир тушиб, ёппасига ҳайдаб олиб кетилган эди.

Устод изтироби беадад чекди. Най чалиб, нола қилди. Фурбату хижрон дардидা «Чўли Ироғ» у «Ушшоқ» янглиғ кўп ситамгар на- волар ижод этди. Ниҳоят бардо- ши тугаб, ақалли жигарбандини тилаб олиш умидида Билужистон шоҳининг арки машъумига қараб равона бўлди.

Бу даргоҳ байни жаҳаннам, фалак гумбазини оҳ-нола тутуни тутган, қиёмат-қойимнинг худди ўзи эди. Устоднинг оғаси янглиғ мўр-малаҳ қуллар ясоқ-ясоқ бўлиб қайнок кун тифида кора терга бо- тиб заҳмат тортар эдилар. Устод бу бедодликни, инсон қадрининг нечоғлиқ тубан тушиб кетганлигини кўриб, оғасини ҳам, ниятини ҳам фаромуш қилди.

— Бу надирки, бу азобда бино қилурсиз? — деб савол қилди устод.

— Шоҳимиз жаҳоннинг саккизинчи мўъжизасини барпо этмоқдалар, — деди қамчисидан қон томган саркор, — сен жаҳонгашта дарвешга ўхшайсан, шавкатли шоҳимизни дуо қил.

Устод ундан юз ўгириб қуллар орасига кириб кетди.

Териси устухонига ёпишган, маҗолсиз қуллар узокдан харсанг ташир, тупрок қазир, баландликка тош кўтариб чиқар эдилар. Улар оч-яланғоч, хаста танлари ярачақа, шому саҳар бетиним заҳмат чекиб, тунлари чивинга таланар эканлар. Энг мудҳиши улким, бу беватан бечоралар орасида номаълум бир офат, касал тарқалиби.

Бу дарднинг на бир сабабини, на давосини бирон кимса билармиш. Қуллари андоқ қирилмоқда эканки, шоҳнинг ўзи ҳам таҳликага тушибди: унинг қуллари бу офатдан қирилиб, тугаб кетса, саккизинчи мўъжизани ким бино этади? Шоҳ шон-шуҳрат қозонмоқчи, жаҳонга ном чиқармоқчи ахир!

Бинобарин, шоҳ қулларига муруват килиб, берадиган емагини андак ошириб, ҳафтага сут, ойга бир гўшт ҳам улаштиради. Ишбосиларга тилла тарқатади: қуллар ўлмаслиги керак! Аммо офат чекинмас, қуллар ҳамон пашшадай қирилар эди.

Устод бу мискинлар орасида узок юрди, бирга ётди, бирга турди, ҳамдард бўлди. Кунлардан бир

куни уни саркор кўриб, сўроққа тутди:

— Хой мусофир, сен дарвешга ўхшамайсан, кимсан бу дўзахни ихтиёр этган?

— Мен Ал-Форобийман, — деди устод.

Саркорларнинг эси оғиб қолай деди, кўзларининг соққаси чиқиб кетди. Улар аввал аста тисарилиб, сўнгра тирқираганча орқаларига қарамай қочдилар.

Шу куниёқ Форобийни навкарлар олиб кетди, шоҳ уни ўз хузурига даъват этган эди. Устод аркони давлатнинг ҳашаматли саройларида неча чақирим пояндозларни босиб ўтиб, шавкатли Билуҗистон шоҳининг хузурига етди. Шоҳ сурмадай қора соқолли, бано-

рас түн ва олтин тож кийган ёшгина, хусни баркамол бир зот экан. У тахтидан қўзғалиб, ал-Форобийнинг истиқболига чиқди.

— Бизнинг мулкимизга ташриф буюрган экансан, биз мамнунмиз. Аммо нечун бизга маълум этмадинг?

Шоҳнинг имоси билан унинг оёғи остига бир товоқ олтин тўқдилар. Устод пинак бузмади, у бундай шоҳона даҳмазалар, «муруват»ларни кўп кўрган эди.

— Нега чорладингиз, шоҳ? — сўради у соддагина қилиб.

Камида «шавкатли шаҳаншоҳ», «шоҳи жаҳон» деб улуғлашларига ўрганган шоҳ бундай муомалага бу сафар ғазабланмади.

— Бизнинг содик қулларимизга қирғин келибди, унинг давосини

топиб, офатга барҳам бергайсан, – деди у ва каттагина чарм халтада тиллани унинг оёғига ўзи ташлади.

– Бу менинг қўлимдан келмайди, шоҳ.

– А? – деди ғазабланиб шоҳ, жадал бориб тахтига ўтирди. – Сенинг илму фузул аро шухратинг, Устоди Соний номинг ғалатми? Сен бу офатнинг қаёқдан келганини, нима эканини билмайсанми?

– Биламан, шоҳ. Лекин даволаш қўлимдан келмайди.

– Кимнинг қўлидан келади?

– Бу фақат сизнинг қўлингиздан келади.

Шоҳ тахтдан сакраб турди. Сарой аҳлига фармонлар берди: устоди Соний саройда қолади, унга тилладўзи тўн кийгизилсин!..

— Хўш, устод? Бу қандай офатдир ва биз уни қай йўсин даволай олурмиз?

— Бу соғиниш-сарғайиш, фироқ дардидир, шоҳ... Бунинг давоси уларни ўз ватанларига қайтаришдир. Факат шундагина тирик қоладилар. Акс ҳолда кирилиб кетгайлар, — деди Ал-Форобий.

— Сен дониши сухандонсан, биламиз, ҳазил-мутойиба қилмоқдасан. Ўз вақтида бунинг ҳам қадрига етгаймиз. Аммо ҳозир сўзнинг чини...

— Сўзнинг чини шу.

— А? Биласанки, биз қулларни ўз ватанига қайтармаймиз, бундан кўра уларнинг кирилиб битгунча шу ерда меҳнат кила тургани биз учун афзал.

— Биламан. Аммо касал шудир ва ўзга давоси йўқ.

Шоҳнинг ғазаби туғён урди:

— Йўқот! Оёғига кишан солиб, қулликка ташла! — деб бақирди.

... Шундай қилиб, устоди Соний шоҳ саройидан қул бўлиб қайтди, кишанини зўрга судраб юрган минг-минглаб мажолсиз қулларга келиб қўшилди.

Кунлар, ойлар тубанликда, ғарибликда ўтди. Минглар билан тақдири бир эди устоднинг. Қирғин-баротни, ўлимни бўйинларига олган қуллар учун у тану жон, бирдан-бир равшан фонус эди.

Бир оқшом устод қўйнидан най олиб, нола машқ қилди. Кулоклари зангли кишан жарангидан батанг бўлган қуллар нозик най навосини

эшишиб титраб кетдилар, ётган, турган, ўтирган жойларидан жилмай қолдилар. Най навоси дам баргларда ўйнаган баҳор ели, дам узоқдан момақалдирок нафаси каби, түзөнли шом ҳавосини лим-лим тўлдирган, жуда узоқлардан чорлаб келгандай қалбларни талпинтирас, ҳар кимнинг айттолмай юрган мунгли туйғуларини ҳикоя қиласар эди.

Куллар ҳар оқшом най товушига тўпланадиган бўлдилар. Наволарнинг дардли авжи дилларни тилкалар, одамлар эса бу жароҳатдан лаззат топиб, ўзлигини унтар эди.

Одатда нола тинглаганда, гўё гуноҳлари ювилган беғубор қалб ойнаси чил-чил синадигандек, аzonгача ҳеч кимса индамас эди. Аммо бир гал кимдир уҳ тортиб қўйди. Шу

ух сукунатни чил-чил синдириди-ю,
жонланиш бошланди.

— Тўлқинлар... — деб пичирлади
кимдир.

— Ўтлоқлар... — деди биров.

— Зангори гумбазлар...

Бу гаплардан ниманидир англа-
ган устод ўзининг «Пешрави диёр»
деган узун ва дарднок ноласини
чала бошлади.

— Бу бизнинг Сайҳунимиз-
ку... — деди бир қул куй тугаганда.

— Чалинг, устод!

— Бу наво бизнинг Фороб боғ-
ларини намоён этди!

— Чалинг, устод!

Бу товушлар аввал фарёддек
эшитилди. Аммо сўнгрок қуллар
Форобийдан: «Юртимизни намо-
ён этинг, устод!» — деб илтимос

қиладиган бўлдилар. Ҳар оқшом най садоси янграр эди. Рангларига қон югурди. Улар наво гўзаллигида намоён бўладиган ватанга кўндила, кўниқдилар. Энди улар йиғлар, кулар, ўй сурар эдилар. Ажал офати чекинди...

Жаҳоннинг саккизинчи мўъжизаси бино бўлдими, йўқми – ровийлар билмайдилар. Аммо одам қалбидаги гўзаллик туйғуси мўъжизалар мўъжизаси эканки, инсон усиз инсон эмасдир...

УМР ДАФТАРИ

Фаридун¹ фарзанди учун коғозга куйидаги сўзларни ёзди:

---

¹ *Фаридун* – пешдодийлар сулоасига мансуб олтинчи ҳукмдор.

“Ҳаёт вараклари киши амалининг саҳифалариридир. Унга энг яхши ишларгина ёзиб қолдирилади”.

МАРД ВА НОМАРД

Искандар Зулқарнайн айтган экан:

— Киши ўзининг олий ҳиммати билан ализдир. Мард шундай кишики, гапирмасдан туриб, қилмоқчи бўлган ишини адo қилади. Но-мард киши гапириб туриб ҳам адo қилмайди.

ДУШМАННИНГ ФОЙДАСИ

Искандар Зулқарнайн айтади:

— Дўстлардан-ку, кўп фойда кўраман, лекин душманлардан ундан

ҳам кўп манфаат топаман. Чунки менинг ёмон феълимни дўстлар манфаат юзасидан яширадилар ва мен уни билмай қоламан. Душманлар эса душманлик жиҳатидан бу феълимни менинг юзимга соладилар ва мен ундан қутулишга ҳаракат қиласман.

ЧИДАМ ВА МУЛОЙИМЛИК

Фаридундан сўрадилар:

— Одамларни ўзингдан узоқлаштирмасликнинг чораси нима?

У деди:

— Чидам ва мулойимлик.

Яна ундан:

— Мушкул нарсаларни қандай ҳал қилса бўлади? — деб сўрадилар.

У яна:

— Чидам ва мулойимлик билан! — деб жавоб берди.

ҚАНДАЙ ҮФИЛ ЯХШИ?

Шоҳ Хусравдан:

— Үфилларингдан қайси бирини кўпроқ севасан? — деб сўрашибди.

— Тартиб-интизомга риоя қила-диган, ор-номусини кўз қора-чиғидай сақлайдиган, жамиятда олий мавқени ишғол этиш учун ҳамиша жон куйдирадиган ўғлимни кўпроқ яхши кўраман, — дебди у.

ДУШМАНГА АҚЛ БЕРСИН

Шоҳ Хусравга шундай савол беришибди:

— Кимларга тезроқ ақл кириши ни истардинг?

— Душманларимга, — дебди. —
Ҳаммага маълумки, ақлли одам
ёвузликдан қочади.

ЭНГ ЯХШИ УЧ НАРСА

Анушервон ҳузурига узок-яқиндан вакиллар келган экан. Анушервон илму донишда мумтоз вазири Бузургмехрнинг¹ ақлу заковатини меҳмонларга кўз-кўз қилиш ниятида ундан:

- Эй ҳаким, дунёда энг яхши нарса нима? — деб сўрабди.
- Дунёда уч нарсадан ўтадиган ҳеч нима йўқ, — дебди Бузургмехр.
- Нима экан улар?
- Ўлим, аёл ва эҳтиёж.

---

¹ *Бузургмехр* — Анушервони одилнинг донишманд вазири.

Анушервон бу жавобдан хижолат бўлибди ва ҳаким беъмани гап айтиб қўйди, деб ўйлабди. Кейин кулай фурсат топиб, бу нима деганинг, дурустрок шархлаб бер, дебди. Шунда Бузургмехр:

— Эй шахриёри олам, аёл бўлмаганда сенга ўхшаган зот каердан туғиларди, ўлим бўлмаганда отангнинг салтанати сенга тегармиди, эҳтиёж бўлмаганда менга ўхшаган одам сенинг саройингда турармиди? — дебди.

БИР АЙБ ОРТИДАН ЎН АЙБ

Анушервоннинг ўғли Ҳурмуз Ахвоз вилоятига борган пайтда ўша ернинг ҳокими билан мулоқотда бўлди ва бир куни унга деди:

— Сенда ягона бир айдан бошқа ҳеч бир айб кўрмадим. Аммо ўша кўрган айбим ўнта айбни ўз ортидан эргаштириб юради.

Хоким:

— У қандай айб экан? Орқасидан эргаштириб келадигани эса қайсилар — айтиб бер! — деди.

Хурмуз деди:

— Уша айб керилиш ва ўзни катта тутишдир. Билгилки, унга эргашадиган айбларнинг биринчиси — менсимаслик бўлиб, унинг оқибати халқ нафратига йўлиқиши. Иккинчиси — одамларни тафтиш ва тадқиқ қилиб, уларга дашном берган ҳолда, ўзи эса касбхунарнинг бирортасига ҳам эга бўлмаслик. Учинчиси — ўқишдан ор қилиб, илму адабдан бебахра

қолиш. Тўртинчиси – ўтиришда барчадан ўзини устун ва доно деб билиб, ўзига душман орттириш ва обрўйини тўкиш. Бешинчиси – манманлик туфайли чегарадан чиқиш, баландрок амални хохлаб қолиш, натижада хору зор бўлиб, ўз мартабасидан ҳам ажраш. Олтинчиси – одамларнинг ҳақ-хуқуқини ҳурмат қилмаслик, беморлардан ҳол сўрамаслик ва шунга ўхшаш нарсалардан кўз юмиш. Еттинчиси – одамларга хавф солиш, уларни масхара қилиш орқали бекадр бўлиш. Саккизинчиси – маслаҳатсиз иш тутиш туфайли хижолат чекиб, надомат тортиш. Тўққизинчиси – одамлар мени улуғ фаҳмлайди, деб ўйлаш ва гумонда юриш. Ўнинчиси – фозил ва комил

кишиларга қулоқ солмай, ҳақорат
кўзи билан қарааш сабабли уларнинг
назаридан қолиш!

ҲИКМАТ АНЖУМАНИ

Бир куни Анушервон танҳо ўтирган эди. Унинг ҳузурига Юнон, Муъбад, Фаррухзод, Бузургмехр ва бошқалар кириб келишди. Анушервон уларга қараб деди:

— Бу катта анжуман бўлди. Келинглар, ҳар биримиз биттадан ҳикматли гап айтайлик, токи сўзимиз бошқаларга ибрат бўлсин!

Сўнг Муъбадга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Муъбад деди:

— Икки нарса борки, улар бирбиридан яхшидир. Масалан, ҳунар

билимдан яхши, иш эса сўздан афзал.

Анушервон:

— Батафсил тушунтири! — деди.

Муъбад давом этди:

— Ҳар кимнинг ҳунари бўлмаса, у қурук девор билан тенг. Ҳар кимнинг сўзи чиройли бўлсаю иши ёмон бўлса, фойдасиз шамол кабидир.

Анушервон Хуршидга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Хуршид:

— Жаҳонда икки нарса борки, ҳеч нарса ўша икки нарсадан яхши эмас, биринчиси — хурсандчилик, иккинчиси — беозорлик! — деди.

Анушервон:

— Кенгроқ тушунтири! — деди.

Хуршид:

— Ҳар ким борига қаноат қилиб хурсанд яшаса, ҳеч кимга эхтиёжи қолмайди. Кимки ҳеч кимга озор бермаса, ҳеч кимни хафа қилмаса, ҳеч кимдан хавф етмайди! — деди.

Анушервон Бузургмехрга қараб:

— Сен нима дейсан? — деб сўради.

Бузургмехр:

— Эй Анушервон, одамлар күйидаги нарсаларга амал қилмасалар, ҳеч қачон хурсандчилик юзини кўрмайдилар: масалан, борига қаноат қилмаса, етолмайдиган нарсаларига интилса, бироннинг қўлидаги нарсага тама кўзи билан қараса! — деб жавоб берди.

Анушервон ундан ҳам кенгрок тушунтиришни сўради, у деди:

— Хурсанд шундай кишики, нима топса, ўшанга қаноат қиласы, топтанига шукур қилиб, умрини ғамсиз ўтказади. Тама ва очкүзлик эса ўз жонини қийнашдир. Тамагир ва очкүз киши ҳеч қачон рост йўлдан юрмайди, ҳамиша кўнгли иллатли бўлади. Ҳар ким ўзини яхшилик йўлига солса, ҳамма ёмонликдан омон бўлади. Жаҳонда тинч ва осуда яшайди.

Анушервон Юнонга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Юнон шундай деб жавоб қилди:

— Етти нарса борки, ҳар ким бу етти нарсага амал қилса, дунёда яхши отли бўлади. Биринчи — дунёда донолар маслаҳати билан иш қилса, иккинчи — ўз ватанида бўлса, учинчи — одил бўлса, тўртинчи —

сабрли бўлса, бешинчи – қайсар бўлмаса, олтинчи – фойдасидан бошқаларни ҳам баҳраманд қилса, еттинчи – камтар бўлса!

Анушервон Юнондан ҳам бу сўзларни кенгроқ тушунтиришини сўради. Юнон деди:

– Маслаҳат марваридга ўхшайди, одамларни тош деб ҳисобласа, шу тошлар орасидан бирорта марварид сўз чиқиши мумкин. Ишни ўз жойида муносиб ҳолда қилмасанг, зиёни етади. Одиллик билан иш қилинса, бу ишга ҳеч ким қарши чиқмайди. Сабр ва чидам барча мушкул ишларни енгиш калитидир. Қайсарлик эса энг ёмон хислат. Камтарлик барчанинг ҳавасини ва ҳурматини кўзғотадиган ёқимли одатdir.

Анушервон бу ҳикматларнинг
ҳаммасини ёзиб қолдиришга фар-
мон берди.

АБАДИЯТ СИРИ

Анушервони одил Бузургмехрдан:

— Энг яхши яшаш қандай
яшаш? — деб сўради.

— Саломат бўлиш ва хотиржам
яшаш — энг яхши яшаш, — деб жа-
воб берди у ва давом этиб деди: —
Лекин яхши ном қолдириш абадий
яшашдир.

БҮОКЛИК МЕЗОНИ

Анушервони одилнинг қабр то-
шига қуидаги сўзлар ёзилган экан:

Мен ҳаётлигимда ва подшоҳ-
лигимда ҳамманинг ҳожатини чи-

қарап, бирор кишини ҳузуримдан умидсиз қайтариб юбормас эдим. Энди эса тупроқ остида ожиз ётибман, лекин хоҳлайманки, менинг зиёратимга келганлар бирор-бир манфаат кўрмай кетмасинлар – тириклигимда одамлар мендан қандай баҳраманд бўлган бўлсалар, энди васиятларимдан ҳам шундай фойда кўрсинглар, деб мозор тошига қуидаги насиҳатларни ёздиридим; менинг бу пандларим зиёратчилар қадам ранжининг мукофоти бўлсин!

Ха, улуғ зотлар нафақат тириклигида, балки ўлганидан кейин ҳам ибратли ҳаёти, ҳикматли сўзи билан инсониятга хизмат килаверади. Мана, ўша ҳикматлардан баъзилари:

“Агар ҳар кишини ҳаётнинг ўзи мулла қилмаса, ҳеч бир доно унга ақл ўргатиш учун заҳмат чекмасин, заҳмати бехуда кетади”.

“Ҳар кишининг илми бўлса-ю, лекин унга лойик ақли бўлмаса, бу илмнинг унга ҳеч қандай фойдаси бўлмайди”.

“Агар ўз сирингнинг очилишини истамасанг, бироннинг сирини ҳам фош қилма”.

“Агар сиримни душман билмасин десанг, дўстингга ҳам айтма”.

“Агар одамларнинг севимлиси бўлишни истасанг, улардан ҳеч нарсани аяма”.

ДУНЁДАГИ ЭНГ ЁМОН НАРСА

Кисро¹ мажлисига билимдонлардан уч киши – Рум файласуфи, Хинд ҳакими ва Бузургмехр түпланишган эди. Сухбат дунёда энг ёмон нарса нима, деган масала-га етганда Рум олимидеди:

- Қарилик ва сустлик, йўқчилик ва қашшоқлик.
- Бетоблик ва надомат, – деди Хинд донишманди.
- Ажал яқин келиб, бутун ишлардан узоқлашмоқ, – деди Бузургмехр.

---

¹ Кисро – Хисрав исмининг арабча шакли. *Хусрав (I)* – Анушервоннинг лақаби.

КЕЧИРИЛМАС ГУНОҲЛАР

Хусрав Парвез¹ деган экан:

— Подшоҳ тўрт тоифа кишиларнинг: биринчиси — унинг мамлакатига қасд қилганлар, иккинчиси — ҳарамига кўз олайтирганлар, учинчиси — сирларини фош этганлар ва тўртинчиси — шоҳ билан тилда биру дилда бегона бўлганлар ва душманлар билан яширинча шоҳга қасд қилганлар гуноҳларини кечирмаслиги керак.

ШАҲАРНИНГ КЎРКИ

Шоҳ Шопур² шундай деган экан:

---

¹ *Хусрав Парвез* (*Хусрав II*) — сосонийлар сулоласи ҳукмдори (вафоти — 628).

² *Шопур* — сосонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор.

— Беш нарса хар қандай ша-
харнинг ҳам чиройини очиб юбора-
ди: фотих шоҳ, одил қози, тўкин-
сочин бозор, хозик табиб ва сув
тўла дарё.

ИККИ КЕРАКЛИ НАРСА

Халифа Мансур ўз ўғлига деди:

— Эй ўғил, мендан икки нарсани
ўрган, бу нарсалар ҳаётингда ке-
рак бўлади. Биринчиси шуки, нима
иш қилсанг, аввал роса ўйла, ке-
йин ҳукм чиқар. Иккинчиси шуки,
нима ишга қўл урсанг, аввал уни
йўлга сола оладиган ёки қувватини
қайтара оладиган чора-тадбирини
кўриб қўй!

ВАҚТ БИР ЕРДА ТУРМАЙДИ

Маъмун бир куни шикоятга келганларни қабул қиласди. Бир ҳожатманд кишининг аризасини унга берадилар. Маъмун аризани котибига топшираркан, дейди:

— Бу дарвешнинг ҳожатини чиқаргин, чунки бу дунё ҳаракатда-дир, танглик ва қашшоқлик ҳам бир ҳолда турмайди, бу олам эса ҳеч кимга вафо қилмаган. Бугун яхшилик қилиш қўлимиздан кела-ди. Эртага эса бирорга яхшилик қиласмиш десак ҳам, ожизлигимиз-дан қилолмаймиз.

ИЧКИ ДУШМАНЛАР

Бир куни халифа Маъмун деди:

— Подшоҳ ҳарам аҳлига давлат, қўшин ва хазина ишларига аралашиб гапиришларига, бирорни ҳимоя қилиб, бошқани ҳайдаб, кимга зулм этиб, кимга мол ва вазифа бериб, кимни ишдан олишларига ҳеч қачон йўл бермаслиги керак. Акс ҳолда, одамлар мажбур бўлиб, шу хотинлар саройига бориб, ўз ҳожатларини ахтарадилар. Улар одамларнинг ўзларига бўлган рафбатни кўриб, ҳар хил ишларга қўл урмоқчи бўладилар. Ёмон ва фосиқ кишилар уларга яқинлашиб оладилар, подшоҳнинг эса ҳашамати ва хурмати қолмай, сарой равнақи ва ривожи заифлашади, подшоҳнинг

қудрати ҳам кетиб қолади. У ҳар томондан маломат эшитади, мамлакат ахли изтиробга тушади, вазирда ҳам куч-кудрат қолмай, қўшин аҳволи оғирлашади.

АФВ ЛАЗЗАТИ

Бир подшоҳ шундай деган экан:

— Одамларнинг гуноҳини афв этиш менга қанчалик ҳузур ба-фишлашини фуқаром билганида, эҳтимол менинг қаламравимда¹ гуноҳ қилмаган одам топилмас эди.

ҲАДЯ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ КЕРАК?

— Бўйин эгиб ҳадя сўрамаган кимса ҳадяга лойик эмас, — деган экан бир подшоҳ.

---

¹ Қаламрав — мулк, кўл остидаги ерлар.

Бунга жавобан шу ерда ўтирган донишманд шундай дебди:

— Сўраб олган одам олган нарсасига нисбатан кўпроқ йўқотади. Ҳақиқий марҳаматли киши сўрамасдан беради.

ДОНИШМАНД ПОДШОХ

Бир подшоҳ бир кишини ўз тарбиясига олди ва унга айтди:

— Агар менинг қошимда мартабанг кундан-кунга ортишини истасанг ва бошқа мулозимларимдан ҳам яқинроқ тутишимни хоҳласанг, зинхор уч ишни қилмагил. Биринчидан, ёлғон сўзламагил, токи хор ва беобрў бўлмагайсан. Зеро, кимки ёлғончи бўлса, эл наздида бебурддир. Иккинчидан, менинг

хузуримда мени таърифу тавсиф қилмагил. Чунки ўз ҳолимни сендан кўра яхшироқ биламан. Учинчидан, фийбатдан йироқ бўлгил ва аъёнлару фуқаронинг нолойик ишларини менга айтмагил, токи мен эшитиб, уларга нисбатан ёмонлик килиш фикрида бўлурман. Агар менинг ғазабим аъёнларга маълум бўлиб қолса, улар қўркувдан ўзга хукмдорни истаб қолурлар ва бунинг натижасида мулкимга бехад зарар етгай.

МУСТАЖОБ БЎЛГАН ДУО

Одил подшоҳнинг дуоси мустажоб бўлади, дейдилар.

Ислом шаҳарларининг бирида бир неча кун муттасил ёмғир ёғди.

Ҳаммаёқ лойгарчилик бўлиб, эл кўчага чиқолмай қолди. Йўлларни сув олиб кетиб, иморатлар қулай бошлади. Каттаю кичик барчанинг кўнгли ваҳимаю изтироб билан тўлди. Ҳатто мунажжимлар ҳам юлдуз кўриб, бу шаҳарни сув олиб кетади дея бошлашди. Қий-чув, фарёд авжга чиқди. Бу мамлакатнинг подшоҳи одил ва покиза эди. У барчага тасалли бериб, ўзи хилватга кириб, юзини саждага қўйиб айтди: “Ё, Парвардигор! Элим вайронгарчилик азобида қолди. Фақат ўзинг бизларни бу оғатдан халос қила олурсан ва элимга қудратингни кўрсата олурсан”. Унинг бу муножоти Оллоҳ таолога етди ва ўша онда ёмғир тўхтаб, офтоб чараклади.

ТАФОВУТ

Одамлар Арастудан:

— Сен бошқалардан ниманг билан фарқ қиласан? — деб сўрашибди.

— Улар емок учун яшаса, мен яшамоқ учун ейман. — дебди Арасту.

ГАПНИНГ ҚИСҚАСИ

Икки дўст учрашиб қолиб, бириси иккинчисига ўз ҳолидан шикоят қилиб деди:

— Дўстим, ҳолим жуда оғир, меъдам ҳеч нарсани қабул этмайди, жуда кучсизман, кўзларим тинади, бошим айланади, кўнглим айнийди, оёқларим қалтирайди, кечалари кўзимга уйқу келмайди, иситмалаб ёнаман. Мабодо дўстларим сендан

менинг холимни сўрасалар, уларга шундай деб айт, — деди.

Дўсти унга:

— Тўхта, дўстим, мени кечир, бундай узун сўзларни эсимда сақлаб қололмайман. Сенинг ҳолингни сўраганларга қисқача қилиб: “Бечора дўстим вафот қилди”, дейман-қўяман, — деб жавоб берди.

ҚАРОҚЧИЛАР

Юнон тупроғида қароқчилар карвонни таладилар ва сон-саноқсиз ўлжани қўлга киритдилар.

Луқмони ҳаким ҳам ана шу карвонда эди. Савдогарлардан бири унга мурожаат қилди: “Буларга насиҳат қилиб, ҳикматли сўз айт, зора талаган молларимиздан бир оз қисмини қайтариб беришса, ахир,

шунча мол-дунёниг талон-торож бўлиши увол-ку!” Луқмони ҳаким деди: “Буларга ҳикматли сўз айтиш ҳайфдир”.

*Занглаған темирни минг ишқов бериб,
Кўзгудай сайқаллаб, боқиб бўлмайди.
Қора кўнгилларга ўгит фойдасиз,
Тошга темир михни қоқиб бўлмайди.*

*Шод кунларинг гамгинларнинг
кўнглини топ,
Дил оғритган балоларга қолади,
Бўла туриб тиланчига бермасанг,
Бирор золим сендан юлқиб олади.*

ОФТОБ

Бир соҳибдилга дедилар:

– Офтоб ғоятда гўзал бўлганига қарамай, ҳеч кимса уни севгани ва

ошиқи шайдоси бўлганини эшитмадик.

Соҳибдил жавоб берди:

— Бунинг сабаби шуки, у ҳар куни кўринади, лекин қишида кўздан пинҳон бўлгани учун ҳамма уни яхши кўради.

ФАСОҲАТ

Саҳбони Воилни фасоҳатда тенги йўқ деб ҳисоблар эдилар, чунки у бир мажлисда бир йил давомида сўзласа ҳам, бир ишлатган сўзини такрорламасди. Бир фикрни иккинчи марта айтишга мажбур бўлган тақдирда ҳам, бошқа иборалар билан ифода этарди.

НОДОНЛИК НАМОЙИШИ

Донишмандлардан бири дер экан:

— Бирор гапини тугатмасидан бурун гапга аралашадиган кишидан күра ортиқрок үз нодонлигини ошкор қиладиган одам бўлмайди.

САБАБ

Бир қари кишидан:

— Нега уйланмайсан? — деб сўрадилар.

— Кампирлар сухбатидан ҳузур қила олмайман, — деб жавоб берди чол. Унга дедилар:

— Давлатинг бор, ёш хотинга уйлан!

Чол жавоб берди:

— Мен чол бўла туриб кампирни ёқтирганимдан кейин, ёш хотин мен кексани қандай яхши кўрсин?

НАСИХАТ

Бир донишманд фарзандларига шундай панду насиҳат қиласди:

— Азиз ўғлонларим, ҳунар ўрганинглар, зероки, молу дунёга эътимод йўқ ва олтин-кумуш сафарда хатарлидир. Кароқчи ўғирлаб кетади ёки эгаси еб-ичиб тамомлайди. Аммо ҳунар қайнар булоқ, туганмас давлатдир, агар ҳунарманд молидан маҳрум бўлса, қайғуси йўқдир, чунки ҳунарнинг ўзи давлатдир. Ҳунарманд қаерга борса, қадрланади ва уйнинг тўридан жой олади. Ҳунарсиз одам эса, ҳами-

ша мاشаққат чекади, тиланчилик қилади.

НАФС

Мен бир донишманддан:

— “Энг ашаддий душманинг — икки кифтинг орасида жой олган нафсингдир” деган ҳадиснинг маъниси нима? — деб сўрадим. Донишманд шундай жавоб берди:

— Маъноси шуки, ҳар бир душманга эҳсон қилсанг, у сенга дўст бўлади, илло нафс деган нарсага қанча илтифот қилсанг, адватини шунча ошираверади.

АМАЛГА НОЛОЙИҚ КИШИ

Умар ибн Абдулазиз бир қозини вазифасидан бўшатди. Қози Умардан:

— Нега бўшатдингиз? — деб сўради. Умар:

— Вазифангдан сўзинг баландроқ экан, — деди.

ИСКАНДАРНИНГ ТАЛАБЛАРИ

Искандар ўзининг қозисига: “Мен сени бу вазифага тайин қилиш билан ўз жонимни, ўз номусимни, ўз жасоратимни ҳам топширдим, бу вазифани сен ўз жонинг ва ақлинг билан сақла”, деган. У ўзининг ошпазига: “Менинг гавдам сенинг қўлингга топширилган. Унинг устига ўз жонинг баравар ғамхўрлик қил”, — деган. Мирзасига эса: “Сен менинг ақлим устидан иш кўрасан. Ёзаётган нарсаларингда мени сақла”, — деган.

УЧ НАРСА

Луқмони ҳаким ўғлига уч нарса уч ердагина билинади, деган. Чидам – бошга кулфат тушганда, ботирлик – курашда, дўстлик – унга ҳожат тушганда.

ТИТРОҚ САБАБИ

Алҳусайн ўғли Али Зайнулободдин намоз чоғида титраб турди. Ундан бунинг сабабини сўрадилар.

– Ахир, сизлар биласизми, мен ким олдида турибман, кимга мурожаат қилаётирман? – деди у савол берганларида.

ДУНЁ ВА ОХИРАТ НЕЪМАТИ

Иброҳим бундай деган: “Бир кун мен Бишрини кўрдим, унинг бир чакаси йўқолди. Мен унга бир дирҳам бердим. “Буни олмайман”, – деди у. “Бу холис, ҳалол”, – дедим мен. “Мен дунё неъматини охират неъматига алмаштирувчи эмасман”, – деди у, қатъий.

ЭНГ ҲАҚ ГАП

Шайх Саъдий айтади:

– Улуғ шайхларнинг бирига: “Фалон одам менинг ҳақимда кўп нолойик сўзлар тарқатиб юради”, деб у одамдан шикоят қилдим.

Шайх:

16– *Донолар судбати*

— Гўзал хулқ-атворинг, одобинг билан уни уялтириш, — деб жавоб берди.

СУКУТНИНГ АФЗАЛЛИГИ

Луқмони ҳаким ўғлига насиҳат қилиб айтади:

— Эй ўғил, одамлар сўзга устомонликлари билан мақтансалар, сен сукутинг билан мақтан. Ҳар нарсанинг далили бор. Ақлнинг далили — фикр, фикрнинг далили сукутдир.

УЗОҚ УМР КЎРИШ СИРИ

Қадимги фозиллардан Асмай айтади:

— Бир юз йигирма ёшга кирган бир кишини кўриб, ундан сўрадим:

“Узок умр кўришингизга сабаб нима?”

У киши:

— Ҳасад, кинчиликдан парҳез қилдим. Мана шу хислатим узок умр кўришимга сабабчи бўлди, деб жавоб берди.

Байт:

Гар десанг умримда

гамгин бўлмайин,

Килма ҳеч кимга ҳасад

ҳам туттма кин.

ЭНГ МУНОСИБ ОДАМ

Бир донишманднинг шогирди устодидан:

— Одамлар орасида эзгулик қилишга энг сазовор бўлган одам ким? — деб сўради.

— Онанг, — деб жавоб берди устоди.

Шогирди яна сўради:

— Ундан кейин ким?

— Онанг, — деб айтди устод.

Шогирди яна сўради:

— Ундан кейин ким?

— Онанг, — деди донишманд устод.

Шогирди яна тўртинчи марта
“Ундан кейин ким?” деб сўрагач,
устоди:

— Отанг ва бошқа қавму қарин-
дошларинг, — деб жавоб берди.

ИСКАНДАР ВА АРАСТУ

Искандар Румий бир кун устоди
Арастудан:

— Эй устод, мен буюк ишларга
қадам қўйдим. Бу ишларим натижа-

сида дўстларни ҳам, душманларни ҳам топаман. Улар билан қандай муомала қилишим керак? – деб сўради.

Арасту шундай деб эди:

– Илож борича ўзингга душман орттирма, бирор киши сенга душманлик кўрсата бошласа, сен унга марҳамат назари билан қара, дилнавоз бўл, шу билан у киши дўстларинг қаторидан жой олади. Дўстларингни шафқат ва марҳаматинг билан сарафроз¹ қил, улар сендан ажралмай, самимий дўстларинг бўлиб қоладилар.

Ёлғончи кишидан вафо кутма. Тўғри сўз кўнгилга аччик ва қаттиқ

---

¹ Сарафроз – юксак, баланд; хурсанд, мағрур; мумтоз.

тегади. Одам яхшилик қилганга яхшилик қиласы, бир яхшиликка ўн ҳисса яхшилик қайтаради. Кимнинг асли пок – соф бўлса, у одам элга манфаат етказади.

Эй мард одам! Одамийлик қил, олий ҳимматли, тавозели, очик юзли, ширин сўзли бўл.

ЭНГ ЁМОН ОДАМЛАР

Бир донишманд ўз шогирдларига:

– Сизларга энг ёмон одамлар кимлар эканидан хабар берайми? – деган эди, шогирдлари устоддан буни ўтиндилар:

– Чакимчилик қилиб одамларни бир-бирларига душман этган одамлар энг ярамас, энг ёмон кишилардир.

Донишманд яна шогирдларига чақимчиликнинг дилга етказадиган озори ҳақида фикр билдириб:

— Бирингиз иккинчингизнинг сўзингизни менга етказманг, мен саломат ва роҳатда бўлган қалб билан сизларга йўлиқишини истайман, — деди.

ЯХШИ ВА САХИЙ КИШИ

Қадимги Эрон донишманди Бузургмеҳр ўз устозидан сўради:

— Дунёда энг яхши ким?

Устози жавоб берди:

— Одамларга фойда етказган киши.

Яна сўради:

— Қандай кишини сахий деб айтиш керак?

— Сахий одам эҳсон қилганида шодланади, пушаймон бўлмайди, — деб жавоб берди устози.

СУКУТ – ДОНОЛИК АЛОМАТИ

Айтишларича, Луқмони ҳаким бир кун ҳазрати Довуднинг ҳузурига келди. Довуд совут, зирҳли кийим тайёрлаш билан машғул эди. Луқмони ҳаким шу вактгача бундай бир кийимни кўрмаганди, шунинг учун бунинг қандай кийим эканини сўрамоқчи бўлса ҳам сабр этиб, сўрамасдан, кийимнинг тайёр бўлишини кутиб турди. Довуд кийимни тайёрлаб кийиб олди, шодланиб Луқмони ҳакимга:

— Луқмон, кўрдингизми, қандай гўзал жанг кийими тайёрладим, — деб мактанди.

Бундан Лукмони ҳаким До-
вуд тайёрлаган кийимнинг нимага
ярашини билиб, ўз-ўзига: “Сукут
қандай буюк оқилликдир”, – деди.

НАСИҲАТ – ЁШЛАРГА ЯРАШАДИ

Лукмони ҳакимдан:

– Насиҳатларингизнинг кўпи ёш-
ларга оид бўлади, аммо ёши кат-
таларга камрок бўлади, бунинг са-
баби нима? – деб сўрадилар.

Лукмони ҳаким шундай жавоб
берди:

– Боғон ерни юмшатиб, бир да-
рахт кўчатини ўтқазиб, унинг атро-
фини хас-хашакдан, заарли ёввойи
ўтлардан тозалаб, керак бўлган
вактда сув бериб турса, умуман,
яхши диққат қилиб тарбияласа, тез

вактда дарахт вояга етади, унумли,
серхосил бўлади.

Болани ҳам ёшлигидан бошлаб
яхшилаб тарбия қилинса, гўзал
ахлокли, одобли этиб ўстирилса,
у бола ўзига, ота-онасига баҳт-
саодат келтиради, жамиятнинг энг
фойдали аъзоси бўлиб етишади.
Шунинг учун мен ёшлар тарбияси-
га кўпроқ аҳамият бераман, ваъз-
насиҳатларимнинг кўп қисми ёш-
ларга оид бўлади.

Байт:

*Хар ўғил-қизга керакдир
руҳафзо¹ тарбият,
Айлагай орзу-умидларни
муҳайё тарбият.*

---

¹ Руҳафзо – руҳлантирувчи, жонланти-
рувчи, тирилтирувчи.

НАСИХАТ КОР ҚИЛМАЙДИГАН ОДАМ

Луқмони ҳакимдан:

— Ҳикматли сўзларингиз, одоб-
ахлоққа доир ваъз-насиҳатларингиз
билин кўпларни яхши йўлга сол-
дингиз, насиҳатларингиз кор қил-
май, ўзининг ёмон феъл-авторини
ташлай олмаган кишилар ҳам бор-
ми? — деб сўрадилар.

Луқмони ҳаким:

— Бор, у — жоҳил, бадфеъл
одам. Уни шу ярамас хулқдан қай-
таришга ҳар қанча уринсам ҳам
фойдасиз бўлиб чиқди, тузатишдан
ожиз бўлдим, — деди.

ДҮСТ БИЛАН ДУШМАННИНГ ФАРКИ

Араб фозилларидан Асмайй айтади:

— Мен бир кун дўстимни кўргани бордим. Дўстим бир киши сиғарлик палосни солиб ўтирган экан. Мени ҳам палосда ўтиришга таклиф қилди. Мен:

— Палос ўзингга торлик қилиб турибди, яна мени палосда ўтиришга таклиф қиласан? — деган эдим, у айтди:

— Икки душман бутун ер юзига сиғмайди, аммо икки дўст бир қарич ерга ҳам сиға олади.

ПАХЛАВОННИ НИМА ЧАРЧАТАДИ?

Машхур бир паҳлавондан:

— Сен жуда кучли, паҳлавон одамсан, чарчашнинг нима эканини билмайсан, лекин чармаган вақтинг ҳам бўладими? — деб сўрадилар. Паҳлавон шундай жавоб берди:

— Нодон ва эзма киши билан сухбатдош бўлган вақтимда жуда ҳам чарчаб, ҳолсизланиб қоламан.

АДЛ БИНОСИ

Буқрот ҳакимдан¹:

— Ҳамма нарсадан кўра юқори ҳисобланган нарса нима? Қайси

---

¹ *Буқрот* – қадимги юнон ҳакими, илмий тиббиёт асосчиларидан бирни Гиппократ (милоддан аввалги 460–377).

нарса ҳеч вақт вайрон бўлмайди? – деб сўрадилар. Букрот ҳаким айтди:

– Ҳиммат хамма нарсадан юқори туради. Адл биноси ҳеч вақт вайрон бўлмайди.

Байт:

Ҳимматингни тут баланд
эл олдида,
Ҳимматинг-ла мартабаиг
бўлгай баланд.

ҲАР КИМНИНГ ЁШИГА ЯРАША

Бир донишманддан:

– Йигитлар учун нима нарса яхшироқ? – деб сўрадилар. Донишманд айтди:

– Шарм-хаё ва баходирлик.

Яна ундан:

— Қариларга-чи? — деб сўради-лар.

Донишманд:

— Сабр ва маърифат, — деб жа-воб берди.

ОРИЯТЛИ ДАРВЕШ

Бир дарвеш йўқчилик ўтида ёнар эди, либосининг ямоғи устига ямоқ соларди. Бир киши унга:

— Нега шу ҳолда ўтирасан? Бу шаҳарда жуда ҳам саховатли бир киши факир, бечораларнинг хизматига бел боғлаган. Агар сенинг бу паришон ҳолингни англаса, дархол ёрдам қўлини узатади, — деди ва ўша сахий одамнинг ёнига бориб ёрдам сўрашни тавсия қилди.

Дарвеш у кишига айтди:

— Сукут қил, чунки ҳар кишининг ёнига бориб тиланишдан, эҳтиёжни арз этишдан кўра йўқчиликдан ўлган яхшироқдир.

УСТОЗ ВА ШОГИРД

Олим, фозил одамлардан бири ўз шогирдига бир нарсани тухфа қилган эди, шогирд қабул этмади. Устози ҳайрон бўлиб бунинг сабабини сўраган эди, шогирди шундай жавоб берди:

— Ўзингиз менга: “Бирордан ҳеч бир нарса олма”, деган эдингиз, шунинг учун берган нарсангизни олмадим.

Фозил устози кулиб:

— Ўғлим, сўзимга яхши тушумагансан, бирорнинг нарсасини эга-

сидан рухсатсиз олма, агар олсанг, ўғирлик қилган бўласан. Эгаси рухсат берса ёки унинг ўзи сенга бирор нарса бағишласа, албатта ол, бу ўғирлик эмасдир, дегандим. Ўз розилигим билан сенга шу нарсани ҳадя қиласман, ол, агар олмасанг мени хурмат қилмаган бўласан, — деди.

Шу билан шогирдига эгасидан рухсат олмай бироннинг нарсасига қўл узатишнинг гуноҳ эканини англатди.

БИР ҲОВУЗ ВА БЕШ АРИҚ

Донишманд кишининг ёнига бир йигит келиб:

— Шу кунгача бузук ишлар кетидан елиб-югурдим. Энди шу ярамас

ишларимдан тавба қилмоқчи бўлиб сизнинг ҳузурингизга келдим. Мени шогирдликка қабул қилинг, тарбиянгиз соясида яхшилар сафида бўламан, — деди.

Донишманд айтди:

— Сенинг кўнглинг бир ҳовузга ўхшайди. Бешта ариқдан ифлосланган лойқа сувлар оқиб келиб, кўнглинг ҳовузини булғатиб турадилар. Агар бу ариқларнинг йўлларини тозалаб, ифлосланган сувларни киргизмасанг, у вақтдагина сени шогирдликка қабул қилиб, тарбиялайман. Ариқлар тозаланмаса, минг марта тавба қилсанг ҳам фойда бермайди.

Йигит: “У ариқлар қайси?” деб сўради.

Донишманд айтди:

— Бир ариқ — кўзинг йўли. Аёлларга фахш, хиёнат назари билан боқма. Бир ариқ — оғзинг йўли. Оғзингдан адаб, тарбияга зид бўлган сўзларни чиқарма, ҳаром ва шубҳали нарсаларни ема, ичкилик ичма. Бир ариқ — қўллар йўли. Кишиларнинг молу мулқ, жихозларини ўғирлаб олма, бирювни уриб, жабру жафо етказишдан саклан. Бир ариқ — оёқларинг йўли. Ўғриликка юрма. Яна бир ариқ — қулоқларинг йўли. Фийбат, ифво, фасодга оид бўлган сўзларга қулоқ солма, адаб-тарбияга зид бўлган сўзларни эшлишидан коч.

Йигит бешта ариқ йўлларини то-
залаб, кўнгил ховузини пок, мусаф-
фо сувлар билан тўлдиришга ваъда
берди. Шундан кейин донишманд
йигитни шогирдликка қабул қилди.

ФАЗЗОЛИЙ ВА ҚАРОҚЧИЛАР

Ислом дунёсининг машҳур олими Имом Фаззолий¹ Эроннинг Тус шаҳридан эди. Мамлакатнинг турли бурчакларидан илм толиблари Нишопурга келиб таҳсил олишарди. Фаззолий ҳам Нишопур ва Гургон шаҳарларига келиб, бир неча йил таҳсил олди. Олган билимлари унут бўлиб кетмаслиги учун ўргангандарининг барчасини қоғозга ёзиб борар ва у қоғозларни букламалар шаклига киргизиб, авайлаб олиб қўярди.

---

¹ Имом *Фаззолий* – машҳур илоҳиёт олими, тасаввуф назариётчisi, файласуф ва факих Абу Ҳомид Мұхаммад Фаззолий Тусий (1058–1111).

Орадан анча йиллар ўтгандан сўнг ўз туғилган шахрига қараб йўлга тушди. Олган билимларини ёзган қоғоз букламаларини тахлаб хуржунига жойлаштириди ва бир карвон билан она шахрига равона бўлди.

Иттифоко, йўлда бир гурух қарокчилар карвонга ҳужум қилишиди, карвондагиларнинг бор молмулкини битта-битта йиғиб ола бошлиашди.

Навбат Фаззолий ва унинг нарсаларига етди. Қароқчиларнинг қўли хуржунга стганида Фаззолий ялиниб-ёлвора бошлади:

— Бундан бошқа нимаики бўлса ҳаммасини олинг, аммо бу хуржундаги нарсаларни ўзимга қолдиринг.

Қароқчилар бу хуржун ичида қимматлирок нарса бўлса керак,

деб ўйлашди ва шоша-пиша хуржунни бўшатиши. Аммо унинг ичидан шикирлаган қофоз букламларидан бошқа ҳеч нарса чикмади.

— Булар нима? Бу қофозлар сенга нимага керак? — деб сўрашди ҳайрон бўлиб қарокчилар.

— Булар сизга керак бўлмайди, булар менга керак, — деди Фаззолий.

— Қанақасига?

— Булар менинг бир неча йиллик таҳсилим самарасидир. Агар буларни мендан олиб қўйсангиз, олган билимларим қўлдан кетади ва бир неча йиллик меҳнатим ҳавога учади.

Қарокчилардан бири Фаззолийнинг шу гапига диққатини қаратди ва ундан сўради:

— Сенинг олган билиминг мана шу бир уюм қофозми?

- Ҳа.
- Хуржунга жой бўладиган ва ўғирлаш мумкин бўлган нарса илм бўлолмайди. Сен ўзинг тўғрингда бир ўйлаб кўришинг лозим экан.

Ушбу ўта оддий ва авомча гап Фаззолийнинг истеъодли ва ҳушиёр руҳиясида ғалаён ясади. Шу кунгача ўз устозидан эшитганларини тўтига ўхшаб такрорлаб, дафтарига ёзиб юрган Фаззолий энди ўз мияси ва зехнини тафаккур билан парваришилашга, кўпроқ фикрлаб, тадқиқотлар қилишга ва ўрганганди фойдали билимларини хотира дафтарига ёзиб қўйишга қарор қилди.

Имом Фаззолийнинг ўзи кейинчалик бу тўғрида шундай деганди:

- Менинг тафаккурим ривожида йўл кўрсатувчи бўлган энг

яхши панд-насиҳатни бир қароқчи оғзидан эшитганман.

ТИЛ ҚИЛИЧИ

Аббосийлар халифалиги даври-нинг машхур ҳажвий ва мадҳияхон шоири Ибн ар-Румий тахаллу-си билан танилган Али ибн Аббос аббосийлар халифалиги ҳукума-тининг вазири бўлган Қосим бин Абдуллоҳнинг йиғинида ўтирас ва нихоятда мамнун эди. У ҳамиша ўзидаги мантиқ ва баённинг кучи ва тил қиличи билан ғурурланарди.

Қосим бин Абдуллоҳ Ибн ар-Румий тилининг қиличидан жудаям ташвишланар, аммо ўзининг ғазаби-ни юзага чиқармас ва унинг гапла-рини индамасдан тинглар эди.

Бир куни Косим Ибн ар-Румийнинг овқатига заҳар солишлирини буюрди. Ибн ар-Румий овқатдан бир луқма еган заҳотиёқ унинг заҳарланғанлигини сезди.

Кетиш учун тезда ўрнидан турди.

Косим ундан сўради:

— Каёққа кетяпсан?

— Сен жўнатган томонга.

— Унда менинг саломимни отонамга етказ.

— Мен жаҳаннам йўлидан бормайман.

Ибн ар-Румий уйига бориб даволанишга киришди. Аммо фойдаси бўлмади. У шундай қилиб, ўз тилининг шамшири билан ўз оёғини чопди.

ЭЪТИҚОД

Қадим замонларда бир юртга босқинчилар бостириб келибди. Қирғин-барот урушлардан сўнг юрт забт этилибди. Лекин халқнинг эркесвар фарзандлари келгиндиларга қарши курашни асло тўхтатмабдилар. Шунда эл сотқинлари босқинчилар подшоҳига шундай дейишибди:

— Пойтахтимиизда улуғ олим бор. Уни бутун мамлакат аҳли ҳурмат қиласи, фикрлари қанчадан-қанча одамлар учун қоидадай гап. Агар у қўлга олинса, мақсадга тез эришилади.

Олим зудлик билан топтирилибди... Подшоҳ уни осмонларга кўтариб мақтабди. Кўп ваъдалар

берибди. Ва унга асосий ниятини билдирибди...

— Йўқ, — дебди олим, — мен ватаним, халқим эркига хиёнат қилолмайман...

Уни хибсга олибидилар, анча қийноклардан кейин яна шоҳ ҳузурига келтирибдилар. Таклифларга барибир у кўнмабди. Охири кўпчилик иштирокида олимни ўтга ёқишига хукм бўлибди. Аммо золим хукмдор аввал унинг уйига ўт кўйдиртирибди. Кейин кўз ўнгида хотини ва болаларини шу алангада кўйдиртирибди. Навбат олимга келганда унга дебди:

— Ҳозир ўзинг ҳам кулга айланасан. Хўш, ниманг қолди бу дунёда?

— Сен жоҳил ва кучсизсан, — дебди олов сари одимлай бошлаган

олим. – Мени ҳеч нарсадан маҳрум эта олганинг йўқ. Ҳаммаси ўзим билан бирга!

ИЛМ ВА БОЙЛИК

Замонасининг улкан олими Фахридин Розий¹ узоқ йўл босиб, Хоразмга келади. Бу хабарни эшитган Мухаммад Хоразмшоҳ Розийни на саройга таклиф қилади, на бориб уни кўради. Кунлар ўтиб шоҳ ва олим, кутилмаганда, ҳаммомда учрашиб қоладилар. Шунда Хоразмшоҳ қиёмат ишлари тўғрисида Розийга саволлар беради.

– Эй қиёмат кунини билишни орзу қилган одам, – дейди алло-

---

¹ *Фахридин Розий* – машхур олим, файласуф, адаб (1149–1209).

ма, — сенинг саволларингга жа-
воб берадиган муносиб жой бу
ҳаммомдир. Қиёматда ҳам шоху
гадо барчаси бир хил ахволда —
яланғоч бўлишади. На шоҳ, на
амалдор — ҳеч ким ҳеч нарсасини
олиб боролмайди. Сен ҳаммомга
нимангни олиб кира олдинг? Ҳеч
нимани. Тожу тахт, хазина — бар-
часи ташқарида қолди. Илм-хунар
эгалари-чи? Уларнинг бойликлари
меникига ўхшаб, ҳаммаси ўзлари
 билан бирга.

ПОКЛАНИШ ЙЎЛИ

Қадим замонларда юонон ўлкала-
ридан бирида хулқий ёмонликларга
қарши ёппасига кураш бошланиб-
ди. Бунда мағлуб ҳам, ғолиб ҳам

одамнинг ўзи деб белгилашибди.
“Ахлоқий покланишнинг яхши во-
ситаларидан бири – саёҳат”, деган
акида ўша даврларда кенг тарқалган
экан. Бир бадфеъл кимса саёҳат
орқали тозаланиш мақсади билан
узоқ сафарга жўнабди. Сукротга
саёҳатдан сўнг ҳам унинг тузалма-
ганлигини айтганларида:

– Бунга тўла инонаман. Чунки
у ўзи билан ўзини кўтариб юравер-
ган, – деган экан.

ТАМА ВА ҚАНОАТ

Форс ўлкасидан икки киши Чин
мамлакати томон сафарга чиқади.
Уларнинг табиати ва нуқтаи назар-
лари бир-бирига зид. Бири – бо-
рига шукр килиб яшовчи киши,

яъни қаноатли. Иккинчиси – очкүз, дунёпаст кимса. Бу икки одам узок йўл юради. Иттифоқо, йўл ёқасида ярми тупроққа кўмилган бир тош учраб қолади. Унинг юза-сида ёзув. Улар хатни ўқишиди: “Кимки мاشаққатларга бардош бериб, тошнинг тескари томонини ағдарса, унда бир афсона битилган. Унга кўра, шу атрофда бир вайрона бор. Вайронанинг тагида эса хази-на. Қийинчиликка чидаган шу ха-зинага эга бўлади...” Тамагир буни ўқигач, оромини йўқотади, тош ту-бини қазимоққа тушади. Қаноатли киши унга парво этмасдан, йўлда давом этади. Чунки унга “ганжи қаноат” ҳамроҳ эди. “У: “Ким со-риким, Тангрининг эҳсони бор, Тош ёрилиб чикмоғи имкони бор”,

деган ишонч билан кун кечиради. Хуллас, у тонг отгунча йўл босади. Субҳидамда бир шаҳарга дуч кела-ди. Шаҳар ичига элтадиган йўллар кўп экан. Лекин у энг яқинига дуч келганидан биринчи бўлиб кириб боради. Дарвозага яқинлашган за- хоти уни халойик қуршаб олади. Бу эл расмига биноан, подшоҳ ўлгандан сўнг унинг вафоти сир ту- тилар, сахар вақтида ким шаҳарга қадам босса, уни тахтга ўтқазиб, бошига тож кийдириб, кўлига узук тақишар эди. Уни шу омад кутиб турган экан. Шундай қилиб, у мам- лакатга подшоҳ қилиб кўтарилади.

Тамагирнинг қисмати нима кечди дерсиз? У ўзини роса қийнаб, юз мاشаққат билан тошни бошқа то-

монга афдаради. Қараса, яна ёзув, у “Хомтама дахрда ранжур эрур” – хомтама дунёда доим ранж тортади, деган фикрни ўқийди.

ФАРҚ

Аристотелдан:

– Фикрли билан фикрсиз одам қандай фарқланади? – деб сўраганларида:

– Ўлик билан тирик қандай фарқланса, худди ўшандай, дея жавоб қайтарган экан.

РИВОЯТЛАР ОЛИНГАН АДАБИЁТЛАР

Абдураҳмон Жомий. Баҳористон (Шоислом Шомуҳамедов таржимаси). – Тошкент, 1997.

Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри (Абдусодик Ирисов таржимаси). – Тошкент, 1993.

Аждодлар ўғити (Тўпловчи ва таржимон Бўривой Ахмедов). – Тошкент, 1991.

Асқад Мухтор. Чинор. – Тошкент, 1983.

Зайнiddин Восифий. Бадоев улвақоев (Наим Норкулов таржимаси). – Тошкент, 1979.

Иброҳим Ҳаққул. Занжирбанд шер қошида. – Тошкент, 1989.

Иброҳим Ҳаққул. Камол эт хасбим. – Тошкент, 1991.

Машриқзамин – ҳикмат бўстони.
(Тўпловчи ва таржимонлар Ҳамид-
жон Ҳомидий ва Маҳмуд Ҳасаний).
– Тошкент, 1997.

Низомий Арузий Самарқандий.
Нодир ҳикоятлар (Маҳмуд Ҳасаний
таржимаси). – Тошкент, 1985

Носир Хисрав. Сайёҳатнома
(Фулом Каримий таржимаси). – Тош-
кент, 2003.

Саъдий Шерозий. Гулистон (Ога-
хий таржимаси). – Тошкент, 1993.

Тиббиёт хазинасидан (Тўпловчилар
З. Эгамбердиев, З. Эгамбердиева). –
Тошкент, 1990.

Тўлепберген Каипбергенов. Кора-
калпоқнома. – Тошкент, 1993.

*Убайд Зоконий, Муҳаммад Авфий,
Фахриддин Али Сафий, Абул Фа-
рорж. Ҳикоят ва ривоятлар* (Тўпловчи
ва таржимон Кибриё Қаҳхорова). Ик-
кинчи нашри. – Тошкент, 1987.

Фахриддин али Сафий. Латофат-
нома (Ҳожи Сотимхон Хожа Инъом
Мунаввар таржимаси) – Тошкент,
1996.

*Чингиз Айтматов, Мухтор Шо-
хонов.* Чўққида қолган овчининг охи-
зори (Набижон Бокий ва Ёкубжон
Хўжамберди таржимаси). – Тошкент,
1998.

Sharq rivoyatlari (To‘plovchi
E. Ochilov). Toshkent, 2010.

Шоислом Шомуҳамедов. Гулбоғ
насими. – Тошкент, 1992.

Шукрулло. Жавоҳирот сандиги
(Тўлдирилган қайта нашри). – Тош-
кент, 1983.

Ҳикматли латифалар ва нишонга
урилган сўзлар (Тўпловчи ва таржи-
мон Муҳаммад Собир). – Тошкент,
1996.

Адабий-бадиий нашр

Хикоят ва ривоятлар олами

ДОНОЛАР СУҲБАТИ

Муҳаррир Алишер Саъдулла

Бадиий муҳаррир *К. Закирова*

Техник муҳаррир *Д. Габдрахманова*

Кичик муҳаррир *Д. Холматова*

Мусаҳҳих *С. Салоҳиддинова*

Компьютерда тайёрловчи *Л. Абкеримова*

Нашриёт лицензияси АІ № 158, 14.08.09.

Босишга 2013 йил 5 апрелда рухсат этилди.

Офсет қоюзи. Бичими $60 \times 84^1 / 64$. «Peterburg»
гарнитурасида офсет усулда босилди.

Шартли босма табори 4,07.

Нашр табори 4,61. Адади 2000 нусха.

Буюртма № 13-14.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

“O’zbekiston” нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

Донолар сұхбати/Э. Очи-
Ф-79 лов.- Тошкент: Ўзбекистон,
2013.- 280 б. - (Хикоят ва риво-
ятлар олами).

ISBN 978-9943-01-900-3

Донишманд зотларнинг ҳар иши – ибрат, ҳар сўзи – хикмат. Шунинг учун уларнинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ ривоят ва ҳикоятлар, бу теран тафаккур соҳибларининг кенг қомусий билим ва катта ҳаётий тажриба билан тўйинган пурмаъно фикрлари асрлар давомида тилдан-тилга, китобдан-китобга ўтиб келган.

Ушбу тўплам ана шундай ибратли ривоятлар ва хикматли сўзлардан тузилган.

УЎК: 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)

АЗИЗ КИТОБХОН!

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи томонидан нашр этилаётган «Ҳикоят ва ривоятлар олами» туркумида Шарқ халқларининг кўплаб ибратли ва сермазмун ҳикоятлари ва ривоятлари билан танишиб борасиз.

2013 йилда ушбу туркумда қуидаги асарларини чоп этиш режалаштирилган:

1. Ҳакимлар ҳикояти.
2. Мажоз ва ҳақиқат.
3. Дилкушо давралар.
4. Донишмандлар пандномаси.
5. Ҳаётий ҳикоятлар.
6. Маърифат ёғдуси.